

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri

Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri

Ceren UÇAR

Ankara, 2011

Para ile satılmaz.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Ziya Gökalp Cad. No: 40 Kızılay Ankara
Tel: 0312 430 45 77 Faks: 0312 430 76 70
www.ksgm.gov.tr

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel M¼d¼rl¼ę¼

KADIN YOKSULLUę¼ İLE M¼CADELEDE
SOSYAL POLİTİKA ARAÇLARI VE ETKİNLİKLERİ

UZMANLIK TEZİ

Ceren UÇAR

DANIŐMAN
Doç. Dr. Elif Ekin AKŐİT VURAL

ISBN: 978-975-19-5040-6

Basım Yeri: Afşaroğlu Matbaası
0 312 384 54 88 - Ankara

TEŐEKK¼R

Kadın yoksulluğu ile m¼cadelede sosyal politikaların rol¼ ve bu sosyal politika araçlarından, sosyal yardımların kadınların yaşamlarındaki etkisinin incelenmesi amacıyla gerçekteştirilen bu tez çalışması kapsamında yapılan g¼r¼řmelere ilişkin, ayırdıkları zaman ve sağladıkları olanaklar için Mamak, Keçi¼ren ve Yenimahalle Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı yetkililerine ve kimi zaman ¼z¼c¼ deneyimlerin de anlatıldığı uzun s¼ren g¼r¼řmelerde sorularımı içtenlikle yanıtlayan sosyal yardım yararlanıcısı kadınlara,

Çalışmamda bana her t¼rl¼ desteği sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Elif Ekin AKŐİT VURAL'a, önerileriyle tezimi geliştirmemi sağlayan Yrd. Doç. Dr. Emel MEMİŐ'e,

Tez çalışması s¼recinde manevi desteklerini hiç eksik etmeyen başta annem ve ablam olmak ¼zere aileme ve Ufuk BAğCI'ya,

Değerli kurum y¼neticileri ve çalışma arkadaşlarıma, b¼t¼n içtenliğimle teŐekk¼rlerimi sunarım.

ÖZET

Toplumsal bir sorun olan yoksulluk, günümüzde çok yönlü boyutlarıyla birlikte tanımlanmaya çalışılsa da sınırlarının kesin olarak belirlenmesi güçtür. Yoksulluğun tanımlanması ve ölçülmesine yönelik sorunlar, kadın yoksulluğu ele alındığında daha da belirgin hale gelmektedir. Kadınlar, toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde, yoksulluğu erkeklerden daha farklı bir biçimde yaşamaktadırlar. Kadınların, eğitim, sağlık hizmetleri, istihdama katılım gibi toplumsal yaşamın tüm alanlarındaki hak ve fırsatlara eşitsiz erişimi nedeniyle yoksulluğun anlaşılmasında toplumsal cinsiyete duyarlı bir analiz çerçevesinin benimsenmesi önemli olmaktadır.

Günümüzde, yoksullukla mücadelede sosyal politikaların rolü ve işlevine ilişkin farklı görüşler olmakla birlikte; Türkiye’de, benimsenen sosyal devlet anlayışı ile paralel bir biçimde yoksulluğu önlemede etkili olan birçok sosyal politika aracı kullanılmaktadır. Kadın yoksulluğu bağlamında öne çıkan istihdam, eşitlik ve sosyal güvenlik politikaları içerisinde, sosyal güvenlik mekanizmaları kapsamında değerlendirilen sosyal yardımlar, sorunun çözümünde doğrudan, hızlı ve etkili sonuçlar yaratabilecek sosyal politika araçları olmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de mevcut sosyal yardım kurumları incelendiğinde, çok parçalı bir sistem olmakla birlikte, kurumsal yapılanma ile var olan kaynakların kadın yoksulluğu ile mücadeleye yönelik önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmüştür.

Ayrıca, kamusal sosyal yardım programlarının, kadınların yaşamında nasıl bir yeri ve etkisi olduğu, mevcut sosyal yardım anlayışının kadın yoksulluğunun önlenmesinde yeterliliğini anlamak amacıyla, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının sosyal yardım programı yararlanıcısı olan 13 kadın ve bu üç vakıftaki yetkililerle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Gerçekleştirilen araştırma ile sosyal yardımların geçinebilmek için yaşamsal bir öneme sahip olduğu, ancak kadınların toplumsal konumlarını iyileştirici bir etkisi olması için sosyal hizmet, istihdam vb. politikalarla bütüncül bir yaklaşımın gerektiği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Although the poverty, a social problem, is aimed to be determined with its all aspects in today, it is difficult to define its limits precisely. The problems related to defining and measuring the poverty become more apparent when the women poverty is taken into account. Women experience the poverty differently from men in the context of gender relations. Due to unequal participation of women to the rights and opportunities in all spheres of social life, such as education, health services, participation to employment, it becomes important to adopt a gender sensitive analysis for understanding the poverty.

At present days, besides there are different views in terms of the role and functions of social policies related to struggle with poverty; many effective social policy instruments, which are parallel to the adopted social policy concepts, are applied in Turkey. The social aids, which are regarded within the women poverty and the context of employment, equality and social security mechanisms, become social policy instruments that might ensure fast and effective results in the solution of the problem. In this context, when the existing social assistance institutions are examined in Turkey, it was recognized that although they are multi-pieces, these institutional bodies and their resources have important potential in combating against women poverty.

Also, in order to understand how the public social assistance programs have influence over women's life and whether or not the adequacy of existing aids, in-dept interviews were implemented with 13 women, who are beneficiaries of social assistance programs of Social Assistance and Solidarity Associations in Keçiören, Mamak and Yenimahalle and authorities of these three associations. Through this study, it was understood that social assistance have vital importance in order to subsist for women; however, also in order to improve women's social position, it is necessary that these aids should consider social service, employment etc. policies in a complementary approach.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
TABLolar	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
1.YOKSULLUK VE KADIN YOKSULLUĞU	9
1.1 Yoksulluk	9
1.1.1 Yoksullukla İlgili Temel Kavramlar	9
1.1.1.1 Mutlak Yoksulluk- Görelİ Yoksulluk	9
1.1.1.2 Objektif Yoksulluk- Sübjektif Yoksulluk	11
1.1.1.3 Gelir Yoksulluğu- İnsani Yoksulluk	12
1.1.1.4 Kırsal Yoksulluk- Kentsel Yoksulluk	13
1.1.1.5 Yapabilirlikten Yoksunluk	13
1.1.1.6 Sosyal Dışlanma	14
1.1.2 Yoksulluğun Ölçülmesi	17
1.1.3 Yoksullukla Mücadelede Doğrudan-Dolaylı Yaklaşım	21
1.2 Kadın Yoksulluğu	22

1.2.1	Kadın Yoksulluğu: Tanımlar, Analiz Birimleri, Yaklaşımlar...23
1.2.1.1	Kadın ve Yoksulluk Yaklaşımı – Yoksulluğun Kadınlaşması23
1.2.1.2	Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluk Yaklaşımı25
1.2.1.3	Gelir/Tüketim Yoksulluğundan İnsani Yoksulluk Kavramına.....26
1.2.1.4	Kadın Yoksulluğunun Yapabilirlik Yaklaşımı Temelinde İncelenmesi27
1.2.1.5	Kadın Yoksulluğunun Belirlenmesinde Niteliksel Ölçümler ve Katılımcı Yaklaşım28
1.2.2	Kadın Yoksulluğunun Sosyal, Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Boyutları 29
1.2.3	Kadın Yoksulluğunun Toplumsal Cinsiyet Rollerile İlişkisi... 31
1.2.4	Türkiye’de Kadın Yoksulluğunun Görünümü..... 32
1.2.4.1	Eğitime Erişim38
1.2.4.2	İşgücüne Katılım39
1.2.4.3	Sosyal Koruma Yoksunluğu ve Sağlığa Eşitsiz Erişim ... 40
1.2.5	Kadın Yoksulluğuyla Mücadelenin Uluslararası Dayanakları ..41
İKİNCİ BÖLÜM	49
2. KADIN YOKSULLUĞUYLA MÜCADELEDE SOSYAL POLİTİKA, MEVZUAT VE KURUMLAR	51
2.1	Sosyal Politika51
2.2	Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Sosyal Politikaların Rolü52
2.3	Sosyal Güvenlik.....55
2.4	Sosyal Yardım ve Refah Devleti57
2.4.1	Sosyal Yardım ve Türleri.....60

2.5 Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Sosyal Dışlanma ile Mücadele ve Sosyal Yardımlar	64
2.6 Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım: Mevzuat ve Kurumlar	69
2.6.1 Sosyal Yardımlara İlişkin Hukuki Düzenlemeler.....	69
2.6.2 Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	74
2.6.3 Sosyal Yardım Sisteminde Yer Alan Kuruluşlar ve Bu Kuruluşlar Tarafından Yürütülen Sosyal Yardım Programları	77
2.6.3.1 Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Yürütülen Sosyal Yardım Programları	78
2.6.3.2 Sağlık Bakanlığı Tarafından Yürütülen Yeşil Kart Uygulaması	79
2.6.3.3 Sosyal Güvenlik Kurumu Tarafından Yürütülen Yaşlı ve Özürlü Aylıkları Uygulaması	80
2.6.3.4 Milli Eğitim Bakanlığı Tarafından Yürütülen Burslar ve Parasız Yatılılık Uygulaması	82
2.6.3.5 Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü Tarafından Yürütülen Burs Uygulaması....	83
2.6.3.6 Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Tarafından Yürütülen Ayni / Nakdi Yardım Uygulaması	84
2.6.3.7 Sosyal Yardımlaşma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu	87
2.6.4 Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Sosyal Yardımlarla İlişkilendirilebilecek Diğer Uygulamalar	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	99
3. SOSYAL YARDIMLARIN KADIN YOKSULLUĞUYLA MÜCADELEDE ETKİNLİĞİ – SOSYAL YARDIMLARIN ETKİNLİĞİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMA SONUÇLARI	101
3.1 Araştırmanın Amacı	102
3.2 Araştırmanın Yöntemi.....	102
3.3 Araştırmanın Örneklemi ve Verilerin Analizi	103
3.4 Araştırmanın Sınırlılıkları	105
3.5 Araştırma Sonuçları.....	106
SONUÇ VE ÖNERİLER	129
KAYNAKÇA	137
EKLER	147
EK 1	149
EK 2	154
EK 3	155

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklaması
AB	Avrupa Birliği
AK	Avrupa Konseyi
AT	Avrupa Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezi
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DB	Dünya Bankası
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
FGT	Foster-Greer Thorbecke Endeksi
GAP BKİ	Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
GDI	Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi
GEM	Birleşmiş Milletler Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi
GSS	Genel Sağlık Sigortası
GSYİH	Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HDI	Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi
HPI	Birleşmiş Milletler İnsani Yoksulluk Endeksi
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İş-KUR	Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ÖSS	Öğrenci Seçme Sınavı
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü
SOYBİS	Sosyal Yardım Bilgi Sistemi
SYDGM	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü
SYDTF	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu
SYDV	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
ŞNT	Şartlı Nakit Transferi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
YURT-KUR	Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü

TABLÖLAR

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1 Çeşitli kriterlere göre en yoksul kesimler, 2002-2008, Türkiye	34
Tablo 1.2 Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fertlerin yoksulluk oranları, Türkiye	35
Tablo 1.3 Hanehalkı büyüklüğüne göre hanehalkı ve fert yoksulluk oranları, Türkiye	36
Tablo 1.4 Hanehalkı fertlerinin cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları, Türkiye.....	37
Tablo 1.5 Çocukların okula devam etmeme nedenleri 1999.....	39
Tablo 2.1 Sosyal yardım hizmeti veren kuruluşların sosyal yardım harcamaları	93

GİRİŞ

GİRİŞ

Son otuz yılda dünyada ve Türkiye’de ardı ardına yaşanan ekonomik krizler, gerçekleşen ekonomik ve toplumsal dönüşümler, yoksulluğun artmasına yol açarken aynı zamanda yoksulluğun niteliğini ve boyutlarını da dönüştürmektedir. Bu duruma paralel bir şekilde özellikle son yıllarda yoksulluk sorununu farklı yönleriyle ele alan yaklaşımlar ve uygulamalar gündeme gelmiştir.

Henüz 1970’lerde dile getirilen, kadın başlı hanelerin yoksulluğunun diğer hanelere göre çok daha şiddetli ve yoksunluk içerisinde yaşandığı görüşüne dayalı yoksulluğun kadınlaşması olgusunun önemli bir sorun olduğu artık genel bir kabul görmektedir. İlerleyen yıllarda geliştirilen ve hane içini analiz birimi olarak ele alan yoksulluk yaklaşımlarının ortaya koyduğu sonuçlar ise kadın yoksulluğu sorununu daha görünür kılmıştır. Bu gelişmelerin en önemli sonucu, yoksullukla mücadele politikalarının belirlenmesinde, toplumsal cinsiyetin gözetilmesi gereken bir kıstas olduğunu göstermesidir.

Yoksulluk kavramı, birbirinden çok farklı şekilde tanımlanabilmektedir. Benimsenen yoksulluk tanımına göre yoksullukla mücadele yaklaşımları, uygulamaya konulan politikalar da farklılaşmaktadır. Ancak, kadın yoksulluğu söz konusu olduğunda bu politikalar içerisinde sosyal politikaların çok daha önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Kadınların, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikler nedeniyle eğitim, sağlık hizmetleri, istihdama katılım gibi mevcut fırsat ve kaynaklardan erkeklerle göre daha az faydalanması, özellikle gelir elde edebilme ile yoksulluk arasındaki ilişki düşünüldüğünde, yoksulluğu artırmakta ve sürekli kılmaktadır. Yaşanılan yoksulluk, toplumsal cinsiyete dayalı rol ve sorumluluklarla birleştiğinde çok daha ağır bir hale gelmektedir. Sosyal güvenlik mekanizmaları içerisinde yer alan sosyal yardım uygulamalarının bu nedenle kadın yoksulluğuyla mücadelede özel bir önemi bulunmaktadır. Ayrıca, uzun erimde etkisini gösterebilecek politikalar sonuçlanana kadar olan süreçte yoksulluğun etkilerinin ve toplumsal risk faktörlerinin azaltılması için sosyal yardımlar yaşamsal bir öneme sahip olmaktadır.

Türkiye’de kamusal sosyal yardımlardan faydalanan kişi sayısı ve ayrılan kaynak miktarının yıllar içinde arttığı gözlenmektedir. Sadece, Sosyal

Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından yürütülen sosyal yardım programları ile 2008 yılında yaklaşık 20.500.000 kişiye yardım verilmiştir. Özellikle, Vakıflarca uygulanan sosyal yardım programlarının yararlanıcılarının çoğunlukla kadınlardan oluştuğu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Türkiye genelindeki her il ve ilçede yapıldığı düşünüldüğünde, kadın yoksulluğuyla mücadeleye ilişkin önemli bir paydaş olacağı görülmektedir. Bu nedenle Vakıfların, sosyal yardım uygulamaları ile sosyal yardım yaklaşımlarının değerlendirilmesinin kadın yoksulluğuyla mücadele alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, tez çalışması ile kadın yoksulluğunun ve Türkiye’de kadın yoksulluğuyla mücadelede sosyal politikaların nasıl bir işlevi olduğunun, sosyal yardım sistemi ve uygulamaları odağa alınarak, incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, kadın yoksulluğuna ilişkin kavramlar, yaklaşımlar ve Türkiye’de mevcut durumun ortaya konulmasını takiben, sosyal politikaların kadın yoksulluğu ile mücadeledeki rolü ele alınmıştır. Daha sonra, tez çalışmasının bir diğer amacı olan, Türkiye’de mevcut sosyal yardım sisteminin kadın yoksulluğunun önlenmesine yönelik sunduğu fırsatların belirlenmesi için bu alandaki yasal düzenlemeler, kurumsal yapılar incelenmiştir. Son olarak, hakim sosyal yardım anlayışının ve sosyal yardım uygulamalarının, yoksullukla mücadeledeki etkinliği, kadınların yaşamlarındaki yerinin anlaşılması amacıyla, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı yetkilileri ile sosyal yardım yararlanıcısı kadınlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yoksulluğun kavramsal çerçevesi çizilerek, kadın yoksulluğuna ilişkin farklı analiz birimleri ve yaklaşımlara yer verilmiş, yoksulluğun toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilişkisi tartışılarak, Türkiye’de mevcut durum incelenmiş ve son olarak kadın yoksulluğu ile mücadele konusunda, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve belgeler ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, kadın yoksulluğuyla mücadelede sosyal politikaların rolü incelenmiştir. Bu doğrultuda, sosyal koruma mekanizmalarından biri olan sosyal yardımlar odağa alınarak sosyal politika araçlarının önemi tartışılmıştır. Ayrıca, Avrupa Birliği düzeyinde, sosyal dışlanma ve sosyal yardımlara ilişkin genel politikalara değinilerek, ardından Türkiye’de

sosyal yardımlar konusundaki mevzuat, sosyal yardım alanında faaliyet g¼steren kurumlar ve uygulamalara ilişkin genel durum ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmanın ¼ç¼nc¼ b¼l¼m¼nde, uygulanan sosyal yardım programları ve mevcut sosyal yardım anlayışının kadın yoksulluę¼ ile m¼cadeledeki etkinliğinin anlaşılması amacıyla y¼r¼t¼len saha araştırmasının sonuçları paylaşılmıştır.

Son b¼l¼m¼de ise, sosyal yardım programlarının kadın yoksulluğunun ¼nlenmesi veya etkilerinin hafifletilmesi bağlamında daha etkin ve b¼t¼nc¼l bir hale getirilmesine y¼nelik ¼neri ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

T¼rkiye'deki sosyal yardım kurumlarına ait, sosyal yardım faydalanıcılarına ilişkin toplumsal cinsiyet bazında ayrıştırılmış veri mevcut değildir. Bu nedenle, sosyal yardım sisteminin değerlendirilmesi, kurumların uygulamalarının incelenmesi ile sınırlandırılmıştır. Ancak, verilerin bulunmayışına ilişkin sınırlılığın gerçekleştirilecek alan araştırması ile telafi edilmesine çalışılmıştır. Tez çalışmasına ilişkin bir diğer sınırlılık ise, T¼rkiye'deki sosyal yardım sisteminin toplumsal cinsiyet bakış açısıyla değerlendirilmesine ilişkin bir çalışmanın bulunmamasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YOKSULLUK VE KADIN YOKSULLUĞU

1.1 Yoksulluk

Yoksulluk yeni bir sorun olmamakla birlikte, bugün hem ülkeler düzeyinde hem de uluslararası bağlamda artan bir şekilde üzerinde ciddiyle durulması gereken bir sorun olarak algılanmaktadır. Yoksulluk, zaman içinde ekonomik ve toplumsal yapıların değişmesi nedeniyle, tanım, ölçüm ve mücadele stratejileri bakımından oldukça dinamik bir yapı arz etmektedir. Bu bölümde, yoksulluğa ilişkin temel kavramlardan ve ölçüm yöntemlerinden bahsedilecektir.

1.1.1 Yoksullukla İlgili Temel Kavramlar

Yoksullukla ilgili temel kavramların önemi, hangi tanımın esas alınacağına göre belirlenen yoksulluk ölçümleridir. Bu birbirinden farklılaşan yoksulluk ölçümleri sonucunda ise gerek Türkiye’de gerekse dünyada yoksulluk düzeyine ilişkin rakamlar oldukça farklılaşabilmektedir.

Kavramlara ilişkin en temel sorun, henüz üzerinde uzlaşmaya varılmış bir yoksulluk tanımı bulunmamasıdır (Şenses, 2006). Bu nedenle bu çalışmada yoksulluk yazınında kullanılan ve bu tezin kapsamına gireceği düşünölen kavramlara yer verilmiştir.

Yoksulluk tanımlarına yaklaşımda öncelikli olarak belirlenmesi gereken hangi yoksulluk göstergelerinin ele alınacağıdır. Yakın bir zamana kadar, yoksulluk çalışmalarının yoksulluğu yalnızca ekonomik boyutuyla ele alması nedeniyle, çoğunlukla ekonomik kıstaslar geçerli olmuştur (Şenses, 2006), ancak aşağıdaki bölümde de bahsedileceği üzere, son otuz yıllık süreçte artık sosyal ve siyasal kıstasların da yoksulluğun belirlenmesinde dikkate alınması gerekliliği kabul edilmektedir.

1.1.1.1 Mutlak Yoksulluk - Görelı Yoksulluk

Mutlak yoksulluk, hanehalkı veya bireyin yaşamda kalabilmesi için gereksinim duyulan gelir ve harcama düzeyidir (Aktan, 2002). Bireyin veya hanehalkının yaşamını sürdürebilmesi için gerekli minimum kalori normunun gerektirdiği tüketim harcamaları, başka bir deyişle en düşük maliyetli

gıda harcamalarının parasal değeri mutlak yoksulluk çizgisini oluşturmaktadır ve bu parasal gelire sahip olmayanlar yoksul sayılmaktadır (Şenses, 2006). Mutlak yoksulluk ölçümünde, asgari kalori hesabı doğrultusunda sadece gıdayı kapsayan dar tanımın yanı sıra, daha genişletilmiş olan ikinci bir yöntem bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk düzeyi, minimum düzeyde alınması gereken gıda, giyim, barınma, eğitim ve sağlık harcamalarının hesaplanmasıyla bulunur. 1970'li yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Bankası'nın (DB) gıda, giyim, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçların karşılanması esasına göre belirlediği temel ihtiyaçlar yaklaşımı buna örnektir (Şenses, 2006).

Yoksulluk ölçüm ve tanımında özellikle de gelişmekte olan ülkelerde hakim yaklaşım olan mutlak yoksulluğun tercih edilmesinin en önemli nedeni, ülkeler arası karşılaştırmalara imkan tanınması ve küresel bir yoksulluk sınırının belirlenerek, ülkelerdeki farklı koşullara ve gelir dağılımlarına rağmen uygulanabilmesidir (Aktan, 2002).

DB, mutlak yoksulluğu önemli bir gösterge olarak kabul etmektedir. Günlük geliri minimum 2400 k/cal besini almaya yetmeyenler mutlak yoksul olarak değerlendirilmektedir. Mutlak yoksulluk sınırı, az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 Dolar, Latin Amerika ülkeleri ve Karayipler için 2 Dolar, Türkiye'nin de dahil olduğu Doğu Avrupa ülkeleri için 4 Dolar, gelişmiş sanayi ülkeleri için ise 14.4 Dolar olarak kabul edilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2001). Mutlak yoksulluk yaklaşımı, bu anlayışın bireyin sosyal gereksinimlerini neredeyse tamamen dışarıda bıraktığı, yoksulluğu en yoğun biçimde yaşayan ve elde ettiği geliri sadece fiziki devamlılığını sağlamak için harcayan insanları yoksul kategorisinde değerlendirdiği yönünde eleştirilmektedir (Karakoyun, 2008).

Görelî yoksulluk ise, bireylerin refah düzeyinin ülkenin ortalama refah düzeyinin altında olduğu durumu ifade etmektedir. Görelî yoksul bireyler mutlak olarak temel ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler ve sürekli bir gelirleri vardır ancak, kaynaklara ulaşımının yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalırlar ve topluma sosyal katılımları olumsuz etkilenir. Görelî yoksulluk sınırı her ülkenin farklı yapısına ve değerlerine göre belirlenmektedir. Yoksulluk ölçümlerinde, mutlak

yoksulluk veya görelî yoksulluk kriterlerinin değerlendirilmesi durumuna göre, yoksulluk oranları çok farklılık göstermektedir. Örneğin, gelişmiş olan bir ülkede mutlak yoksulluk oranlarına bakıldığında, yoksulluk görünmeyeceken; gelir dağılımıyla doğrudan ilişkilendirilen bir görelî yoksulluk ölçümü ile söz konusu ülkede her zaman yoksul bir kesimin var olduğu sonucuna ulaşılabacaktır (Şenses, 2006).

Dünyadaki yoksulluğun belirlenmesi ile ülkeler arası, özellikle de eşzamanlı karşılaştırmalar yapılması amacıyla mutlak yoksulluk ölçütü kullanılırken, belirli bir ülkedeki yoksulluğu değerlendirmek için görelî yoksulluk ölçütü kullanılmaktadır. Ayrıca; gelişmiş olan ülkeler, DB tarafından az gelişmiş ülkeler için belirlenmiş olan günlük 1 Dolar ölçütünü değil, ülkedeki ortalama gelire göre belirlenmiş görelî yoksulluk çizgisini kullanmaktadırlar. Mutlak yoksulluk sınırı ise, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle de az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğu belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (İnsel, 2001: 64-65).

1.1.1.2 Objektif Yoksulluk – Sübjektif Yoksulluk

Objektif yoksulluk, mutlak/görelî olarak belli standartlardan geri kalmaktır. Sübjektif yoksulluk ise, bireyin veya hanehalkının yoksul olduğunu düşünmesidir (Lipton, 1997).

Gelir veya tüketim esasına göre oluşturulan objektif yoksulluk ölçümüne (mutlak veya görelî) yöneltilen en temel eleştirilerden bir tanesi yoksulluğun, yoksulların dışında yapılan değerlendirmelere dayanması ve görüşleri alınmadan belirlenmesi olmuştur. Ölçüme olanak verdiğinden, niceliksel verilerin (kalori hesabı, gelir vs) değerlendirilmesiyle yapılan objektif yoksulluk ölçümüne iktisat dışındaki sosyal bilimler alanından gelen eleştiri, bu alanda daha katılımcı ve öznel yaklaşımların da benimsenmesi gerekliliğidir. Bu yaklaşıma göre, toplumun ortalama geçim düzeyinin kişilerin yoksulluk algılarının ve değerlendirmelerinin de hesaba katılarak belirlenmesi gerekmektedir. Böylelikle, sübjektif yoksulluk sınırı oluşacaktır (Şenses, 2006).

Nitekim DB tarafından yapılan geniş ölçekli anket çalışmasında, yoksulların yoksulluğu tanımlaması yer almaktadır ve insanlar yoksulluğu

yetersiz gıda, barınma, düşük nakit geliri gibi nicel unsurların yanı sıra, umutsuzluk hissi, aşağılanma, güçsüzlük olarak tanımlamışlardır (Narayan et al., 2000).

Sonuç olarak, yoksulluk sübjektif olarak ölçüldüğünde yoksulluk kavramı genişlemektedir ve sosyal dışlanma, güçsüzlük, kendini değersiz görme vb. kıstaslar da belirleyici olmaktadır (Şenses, 2006).

1.1.1.3 Gelir Yoksulluğu – İnsani Yoksulluk

Gelir yoksulluğu kavramı, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan asgari gelirden yoksun olma durumunu anlatmaktadır. Kişi veya hanehalkı ihtiyaç duyulan temel gereksinimlerini karşılayabilmek için yeterli geliri elde edememektedir. Bu anlamda, gelir yoksulluğu, satın alma gücünden yoksun olma, başka bir ifadeyle “parasızlık” anlamına gelmektedir. Ülkeler için asgari geçim düzeyinin parasal karşılığı belirlenir ve bu miktar yoksulluk sınırını oluşturur (Aktan 2002, Tosuner 2007).

Yoksul kesim yalnızca gelir ve kaynaklardan değil, fırsatlardan da yoksundur. İnsani yoksulluk kavramı ile bireyin yaşayabilmesi için gerekli asgari gelirden öte, bireyin toplumsal hayata katılabilmesi için gereken temel unsurlardan ne oranda mahrum kaldığı belirlenmeye çalışılmaktadır (Oruç, 2001: 80). Bir başka deyişle yoksulluk, temel insan yeteneklerini sürdürebilmek için gerekli olan mal, hizmet ve altyapıya erişimin yokluğu veya kısıtlanması olarak tanımlanmaktadır. İnsani yoksulluk kapsamında “okumazyazmazlık, yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, ana-çocuk sağlığının yetersizliği, önlenebilir hastalıklara yakalanmak” gibi temel gereksinimlerini sağlayabilecek araç ve olanaklardan yoksulluk dikkate alınmaktadır (O’Boyle, 1990: 5). İnsani yoksulluk kavramı, büyük ölçüde iktisatçı Amartya Sen’in “Yapabilirlikten Yoksunluk” alt başlığı altında tanımlanacak olan “yapabilirlik” yaklaşımına dayanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program – UNDP) tarafından yoksulluğu ölçmek için hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index-HDI) doğrultusunda İnsani Gelişme Raporları yayınlanmaktadır. “İnsani yoksulluk” ilk kez, 1997’de yayınlanan İnsani Gelişme Raporu’nda “insani gelişme” kav-

ramına ek olarak benimsenmiş ve UNDP, insani yoksulluk kavramını somut olarak ölçmek ve izlemek için İnsani Yoksulluk Göstergesini (Human Poverty Index- HPI) geliştirmiştir. 1997 tarihli bu raporda, insani yoksulluğun ele alınması ile, gelişme ve insanca yaşam için parasal olanakların yanı sıra temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için iktisadi, sosyal ve kültürel bazı olanaklara sahip olmanın da gerekli olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (UNDP, 1997).

1.1.1.4 Kırsal Yoksulluk – Kentsel Yoksulluk

Yoksulluk çalışmalarında dikkate alınması gereken bir ayırım, kırsal ve kentsel yoksulluktur. Yoksulluğun ölçüleceği mekanın belirlenmesi önemlidir. Yoksulluğun inceleneceği yerin kır veya kent olması ayırımına göre, seçilecek göstergeler, kıstaslar değişmektedir.

Kırsal yoksulluk ve kentsel yoksulluk arasındaki en temel fark, genel olarak kırsal yoksullukta bağımsızlık, güvenlik, öz saygı, kimlik, sosyal ilişkilerin samimiyeti ve yakınlığı gibi daha çok niteliksel ölçütler önem kazanırken; kentsel yoksullukta, gelir düzeyinin veya tüketim düzeyinin yetersizliği gibi yoksulluğun niceliksel boyutunun ön plana çıkmasıdır (Aktan, 2002).

Ülkelerin hemen hepsinde kırsal yoksulluk kentsel yoksulluktan daha yaygın olarak yaşanan bir sorundur. Kişisel tüketim düzeyi, eğitim, temiz su, iletişim, sağlık ve hijyen gibi yoksulluğu belirleyen temel gereksinimlere erişim kırsal alanda kentlerden daha az olmaktadır. Kırsal yoksulluğun fazla olması ise kentlere göçü ve hızlı nüfus artışını beslemektedir. Dolayısıyla kent yoksulluğunun büyük bir kısmının kırsal alandaki yoksulluğun yansıması olduğu söylenebilecektir (Khan, 2000: 6).

1.1.1.5 Yapabilirlikten Yoksunluk

Yoksulluk ve eşitsizlik çalışmalarına farklı bir eleştirel çerçeve sunan Amartya Sen, yapabilirlikten yoksunluk kavramı ile yoksulluğu “insanca bir hayat yaşayabilmek için gerekli olan temel yapabilirlikten yoksun olma” olarak tanımlamaktadır (Yuncu, 2009).

Yapabilirlik yaklaşımına göre, kişi temel yapabilirliklerden mahrumsa yoksul olarak tanımlanır ve toplumlara göre değişmeyen temel yapabilirlikler, gıda gereksinimini karşılamak, önlenebilir hastalıklardan kaçınmak, barınmak, giyinmek, yolculuk edebilmek ve eğitim görebilmek olarak belirlenir (Sen, 1983).

Sen, yoksulluğu anlamak için, “genel kabul gören asgari yaşam düzeyinin gerektirdiği gelire sahip olmamak” görüşünün yeterli olamayacağını, insanların ne yapıp ne yapamadıkları, seçme yeterlilikleri olup olmadığına bakılması gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda gelir düzeyinin etkisi yadsınmaz, ancak yapabilirlikleri etkileyen faktörlerden yalnızca birisi olarak görülür. Gelir ile yapabilirlik arasındaki ilişki, kişinin yaşından, toplumsal cinsiyetten ve toplumsal rollerden, yerleşim yerinden, sağlık koşullarından ve kişinin denetleyemeyeceği veya sadece kısmen denetleyebileceği diğer değişkenlerden güçlü biçimde etkilenmektedir. Bu nedenle sadece gelir düzeyini temel alan bir yaklaşımla yoksulluğun farklı boyutları görünmez olacaktır. Örneğin, siyasal katılım fırsatı olmayan bir kişinin klasik anlamda “yoksul” olup olmamasının yanı sıra önemli bir özgürlük açısından oldukça yoksul olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Sen, 2004).

Yapabilirlik yaklaşımı ile özetle, yoksulluğun değerlendirilmesi sürecine eşitsizlikler de katılmakta; gelir veya fayda yerine, bireyin özgürlüğü vurgulanmakta ve gelir ile yapabilirliğin toplumsal ve ilişkisel boyutu göz önünde tutulmaktadır.

1.1.1.6 Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma kavramı Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Kavram başlangıçta, ekonomik kaynaklara ulaşamayan fiziksel ve zihinsel engelliler, yaşlılar, uyuşturucu bağımlıları gibi toplum normlarına uymayanlar için kullanılmaktayken, 80’li yıllarda endüstriyel toplumlarda meydana gelen yapısal değişiklikler sonrasında, artan sosyal sorunlarla mücadele etmek amacıyla bugün kullanıldığı anlama evrilmiştir.

Sosyal dışlanma, toplumsal birleşmeye tehdit oluşturan, sürekli işsizlik, varoşların yaygınlaşması ve aile yapısında meydana gelen dönüşümler gibi

yeni problemleri açıklamaya çalışmaktadır. Sosyal dışlanma kavramının içerik ve sınırlarının belirlenmesinde güçlükler vardır; bu kavram dinamik bir yapıdadır ve farklı şekillerde kullanılmıştır. Bu kullanım farkları, toplumsal dışlanmanın nasıl sorunsallaştırıldığını, bu söylemi oluşturan koşulları ve önerilen çözümlere ilişkin farkları göstermektedir (Yuncu, 2009).

Terimin dinamik bir yapıda olması, bireyin temel gereksinmelerini karşılayamamasıyla başlayan ve giderek toplumla olan bağlarının zayıflayarak kopmasına kadar giden bir süreç olmasındandır. Sosyal dışlanma, sonuçlar kadar sürecin temelinde yatan gerekçeleri, birey ve grupları topluma tam katılmadan dışlayan yapı ve süreçleri de kapsamaktadır (Sapançalı, 2005: 54).

Sosyal dışlanmanın açıklanmasında kullanılan ve farklı teorik bileşimler ile siyasi ideolojileri temsil eden üç paradigmaya değinmek gerekirse; Hilary Silver bu üç paradigmayı dayanışma, uzmanlaşma ve monopol adıyla nitilemektedir (Yuncu, 2009).¹

Dayanışma paradigmasına göre dışlanma, birey ve toplum arasındaki ahlaki ve kültürel bağların zayıflaması ve kopması anlamına gelir. Dayanışma ve kardeşlik fikri ön plana çıkar. Bu kavramlar, toplumsal düzeyde açıklama gerektiren kavramlardır; yani tek tek bireylerin elde ettikleri avantajlardan yola çıkarak açıklanamazlar (Yuncu, 2009).

Uzmanlaşma paradigmasına göre, sosyal dışlanmada bireysel irade ve seçim merkezi bir rol oynar. Bireylerin seçim ve inisiyatiflerinin sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre sosyal yardım politikalarının, amaçlananın aksine, toplumsal içermeyi engelleyen yeni sorunlar yarattığı düşünülmektedir (Yuncu, 2009).

Üçüncü yaklaşım olan monopol paradigmasına göre ise, dışlanma, bir grubun diğerlerinin toplumsal ve ekonomik kaynaklardan faydalanmasını engelleyecek şekilde statü, düzen ve grup oluşturma süreçleridir. Tekeli elinde bulundurmak isteyen grup, toplumsal kapanma mekaniz-

¹ Bu yaklaşımlar Hilary Silver'in analizinde bu isimlerle yer almaktadırlar, ancak literatürde bu paradigmaların dayanışmacı, liberal ve sosyal demokrat yaklaşımlar adı altında incelendiği de görülmektedir. Bkz. Nurcan Özkaplan, Gamze Yücesan-Özdemir, Ali Murat Özdemir, A.M. (2005), "Sosyal Dışlanma "Ne"yi Dışlar?: Avrupa Üzerine Notlar", Mülkiye, XXIX, Güz, sf. 77-95)

malarıyla diğerlerini dışarıda bırakmayı amaçlarken, dışlananlar vatandaşlık ve eşit hak iddiaları ile toplumsal hayata dahil olmayı hedeflemektedir (Yuncu, 2009).

Sosyal dışlanmanın en önemli niteliği, bireyin veya belirli bir grubun toplumla olan ilişkilerinin veya farklı refah kurumlarıyla olan bağlarının zedelenmesi veya kopmasını, yani toplumsal bütünleşmeyi ve kaynaşmayı sağlayacak olan formal dayanışmanın zayıflamasını ifade etmesidir. Bir toplumun ortak eyleminin birliğini ve sürekliliğini sağlayan tutumların ve davranışların tümünü belirtmek için kullanılan bir dayanışma kavramı, “formel” ve “enformel” olmak üzere iki farklı boyutta değerlendirilebilir. Enformel dayanışma, daha çok geleneksel aile, akrabalık, hemşerilik, partililik gibi ilişkilerin iç içe geçtiği bir dayanışma biçimiyken; formal dayanışma, genellikle modern gelişmiş toplumlara özgü, formal hukuk kuralları yardımıyla, rasyonel bürokratik süreçler içinde ve insanlar için eşit yurttaşlık hak ve sorumlulukları temelinde düzenlenmiş, devlet müdahalesinin söz konusu olduğu, kurumsallaşmış bir dayanışmadır. Formal dayanışmanın azalması, bireyin yaşamını sürdürebilmek için enformel dayanışma mekanizmalarına dahil olmasını zorunlu kılmaktadır (Sapançalı, 2005: 55-56). Ancak, özellikle gelişmiş ülkelerde, sosyal olarak dışlanmış bireylerin formal ve enformel dayanışmanın her ikisinin de dışında kaldığı görülmektedir.

Temel hakların kullanılamaması sosyal dışlanmanın en önemli özelliklerinden biridir. Özellikle eğitim ve sağlık gibi toplumdaki önemli ekonomik ve sosyal fırsatlara erişimi sağlayan ve temel yaşam standartlarını belirleyen haklara ulaşamama/yararlanamama, üzerinde önemle durulan bir konudur (Sapançalı, 2005: 56).

Sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi, hangi yoksulluk tanımının kullanıldığına göre değişmektedir. Yoksulluk geniş anlamda örneğin, görel yoksulluk veya insani yoksulluk çerçevesinde ele alındığında, bu kavramların önemli ölçüde ortaklıklar içerdiği ve yoksulluğun boyutlarının çok benzer ölçütlerle değerlendirildiği görülür. Hatta bazı durumlarda, sosyal yaşama katılım yetersizliği anlamında sosyal dışlanmanın ayrıntılı bir yoksulluk kavramı içerisinde değerlendirildiği de görülmektedir.

Ancak, sadece gelir ve tüketim sorunlarını inceleyen mutlak yoksulluk ölçütünün ele alınması durumunda, sosyal dışlanmanın çok daha geniş ve kapsayıcı bir anlamı olduğu sonucuna ulaşılabilecektir. Çünkü sosyal dışlanmanın kriterleri olarak görülen sağlık, eğitim, medeni ve sosyal haklar ile kaynaklara ulaşımın değerlendirilmesinde, gelir ve tüketim harcaması düzeylerine bakmak yeterli olmayacaktır (Sapançalı, 2005: 57-58). Örneğin, yüksek gelir düzeyine sahip görünen bir kadın, işgücü piyasasına erişimde toplumsal olarak dışlanmış olabilmekte veya güç yoksunluğu yaşayabilmektedir. Yapabilirlik yaklaşımı ile sosyal dışlanma kavramları ise benzer anlamı içermektedir; ancak temel farkları yapabilirliğin bireyi, sosyal dışlanmanın ise toplumu merkeze alarak sorunları analiz etmeleri ve çözüm önerileri sunmalarıdır.

1.1.2 Yoksulluğun Ölçülmesi²

Yoksulluk kavramının tanımı yapılırken karşılaşılan güçlükler, aynı zamanda yoksulluğun ölçülmesine de yansımaktadır. Yoksulluğa ilişkin olarak birçok tanımın bulunmasına paralel olarak, yoksulluğun ölçülmesine ilişkin yöntemler de farklılık göstermektedir. Yoksulluk ölçümünde öncelikle belirlenmesi gereken yoksulluk göstergelerinin ne olacağıdır. Sadece ekonomik kıstaslar mı, yoksa buna ek olarak sosyal ve siyasal kıstaslar mı dikkate alınacak sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. Yoksulluk konusunda genellikle mutlak yoksulluğa yönelik yöntemler geliştirilmiştir. Daha kolay nicelleştirilebildiklerinden, en yaygın olarak kullanılan yoksulluk kıstasları parasal gelir ve tüketim harcamaları olmaktadır. Mutlak yoksulluk ve gelir yoksulluğu kıstasları yoksulluğun ölçülmesinde temel alınarak, yaşamda kalabilmek için gerekli en düşük maliyetli gıda, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanması için gereken harcamaların parasal karşılığı bir yoksulluk çizgisi oluşturmakta ve bu gelir düzeyine ulaşamayanlar yoksul sayılmaktadır (Şenses, 2006).

Yoksulluk çizgisi belirlendikten sonra uygun bir endeksin seçilmesi gerekmektedir. Yoksulluk ölçümünde yaygın olarak kullanılan endeks ise,

2 Bu başlık altında, yoksulluk hesaplamalarının hangi yöntemlerle yapıldığına değinilmeyecektir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Tolga KABAŞ (2009), Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

yoksulluk çizgisi altında olan kişi sayısının toplam nüfusa oranlanmasıyla elde edilen kafa sayım oranıdır. Kafa sayım oranına yöneltilen eleştiriler olmuştur. Bu endeksin, yoksul insan mutlak sayısını dikkate almadığı ve yoksulluk çizgisinin altındaki kişiler arasındaki gelir dağılımına duyarısız kaldığından hareketle yoksulluğun derecesini ölçemediği yönündeki eleştiriler, yeni ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Yoksulluğun derinliğini ölçebilmek ve yoksulluk oranının yoksulluk çizgisine duyarlılığını azaltmak için yoksulluk açığı endeksi geliştirilmiştir (Şenses, 2006). Yoksulluk açığı endeksi, yoksulluk sınırı altında yaşayan bireylerin yoksulluk sınırını geçmelerini sağlayacak miktarı ölçebilmekte; bu ise yoksulların durumlarını iyileştirebilmek için hangi miktarlarda yardıma ihtiyaçları olduğunu belirleme imkanı tanımaktadır (Dumanlı, 1996). Ancak, bu endeksin de yoksullar arasındaki gelir dağılımına duyarısız kalması nedeniyle yeni yöntem arayışları olmuştur. Amartya Sen tarafından, kafa sayım oranı, yoksulluk açığı ve Gini katsayısı olarak bilinen gelir dağılımı ölçümü birlikte alınarak Sen endeksi oluşturulmuştur. Bu endeksin en önemli katkısı ise yoksul bir hanehalkının geliri düştüğünde yoksulluk endeksinin artıyor olmasıdır (Şenses, 2006). Şenses'e (2006) göre, yukarıda anlatılan çalışmalar içerisinde en anlamlı katkıyı, yoksulluk sınırına göre oluşturulmuş endekslerden Foster-Greer-Thorbecke (FGT) endeksi yapmıştır. FGT endeksinin en önemli katkısı, bu endeks yoluyla yoksul kitlenin değişik sosyoekonomik veya bölgesel gruplara bölünebilmesi ve bunlara ilişkin yoksulluk oranlarının ayrı ayrı hesaplanabilmesi olmuştur. Böylelikle, yoksulluğun derinliği ve değişik gruplarda ne derecede yaşandığı ölçülebilecektir. Söz konusu endeksin bir diğer önemli katkısı ise, bölüşüm sorunlarına duyarlı olmasıdır (Şenses, 2006). Ancak, yoksulluk ölçümünde geliştirilen bu endekslerden kafa sayım oranı, verilerin elde edilmesi ve hesaplanmasının kolay olması nedeniyle uluslararası ve ulusal düzeyde en yaygın olarak kullanılan endeks olma özelliğini korumaktadır.

Yoksulluk ölçümlerinde geliştirilen yöntemlerden bir diğeri, birden fazla kıstasın birlikte değerlendirilmesiyle oluşturulan bileşik yoksulluk endeksleri aracılığıyla yoksulluğun belirlenmesidir.

Gelir ve tüketim düzeylerinin tek başına yeterli kıstaslar olmayacağı düşüncesinden hareketle, gelir ve tüketim düzeylerine sağlık, eğitim gibi sosyoekonomik göstergelerin eklenmesi ile bileşik yoksulluk endeksleri oluşturulmuştur. Kullanılan gösterge sayısı ve türü, endeksler arasında büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bu göstergelerin özellikleri, bileşik endeksin işlevselliğini ve kullanılabilirliğini etkilemektedir (Şenses, 2006).

Geliştirilen bileşik endeksler arasında en işlevsel olanlarından biri, eleştirilen yönleri olmasına rağmen, İnsani Gelişme Endeksidir. Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımından yola çıkılarak, UNDP tarafından oluşturulan İnsani Gelişme Endeksi, ilk kez 1990 yılında hazırlanan rapor aracılığıyla duyurulmuştur (Oruç, 2001: 75). Bu endekse göre oluşturulan ve ülke durumlarının yer aldığı insani gelişme raporu, her yıl yayımlanmaktadır.

Endeks, ülkelerin gelişmişlik düzeyini insanlara sağlanan fayda üzerinden belirlemekte ve insanların "güç" edinmeleri için gerekli kaynakların tümünü kapsamayı amaçlamaktadır. Bu noktada temel önerme, kalkınmanın salt ekonomik girdilerle sağlanamayacağı ve buna paralel olarak, gelişmenin de sadece ekonomik verilerle ölçülemeyeceğidir. Bu öneri, eğitim sağlık gibi temel hizmetlerin sağlanması sorumluluğunun uluslararası kalkınma gündemine tekrar girişini temsil etmektedir (Şenses 2006, Oruç 2001: 76).

Endeks, iyi ve uzun yaşam, bilgiye erişim ve iyi yaşam standardı esasına dayalı bir insani gelişme tanımından yola çıkarak aşağıda belirtilen alanlardaki göstergeleri hesaplamaktadır:

- Gelir (kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla [GSYİH]),
- Eğitim (yetişkin okuryazarlık oranı ile bileşik okullaşma oranı) ve
- Sağlık (doğumda yaşam beklentisi) (Şenses, 2006).

İnsani gelişme endeksinin değişik bir versiyonu olan insani yoksulluk endeksinde ise, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluğun

hesaplanmasında aşağıda belirtilen kriterler kullanılmaktadır (Şenses 2006, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü [KSGM] 2008):

Gelişmekte olan ülkeler:

- Doğumda 40 yaşına kadar yaşamama olasılığı,
- Yetişkin okuryazarlık oranı,
- Ekonomik ve sosyal imkanlar,
 - Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan nüfus yüzdesi,
 - Temel sağlık imkanlarından yoksun olan nüfus yüzdesi,
 - 5 yaşından küçüklerde yeterli beslenemeyen nüfus yüzdesi.

Gelişmiş ülkeler:

- Doğumda 60 yaşına kadar yaşamama olasılığı,
- İşlevsel okuryazar olmayan yetişkin oranı,
- Gelir yoksulluğu sınırı altında bulunan nüfus oranı, (Kullanılabilir kişisel gelirin % 50'sinden daha az gelire sahip nüfus oranı olarak hesaplanmaktadır.)
- Uzun dönem işsizlik oranı.

İnsani gelişme endeksinin ülkeler içinde oluşan toplumsal cinsiyet kaynaklı gelir ve fırsat eşitsizliklerini yansıtamadığından hareketle, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği ölçmek için Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (GDI) geliştirilmiştir. Bu endeks başlıca üç kriter esas alınarak hesaplanmaktadır (Şenses, 2006):

- Kadın ve erkeklerin doğumda yaşam beklentisi,
- Eğitim,
 - Kadın ve erkeklerin okuryazarlık oranı,
 - Kadın ve erkeklerin bileşik okullaşma oranı,
- Kadın ve erkeklerin kazanılmış gelir tahminleri.

Birleşmiş Milletler Cinsiyeti Güçlendirme Ölçütü (GEM) de, kadınların durumunun tespitine yönelik bir diğer endekstir. Cinsiyeti güçlendirme ölçütü ile kadınların bağımsızlığı ölçülmektedir. Aynı zamanda, bu endeks kadınların aktif bir şekilde ekonomik ve siyasi hayata katılma kapasitelerini ve ekonomik yaşam ve karar mekanizmalarındaki cinsiyet eşitsizliğini ölçmektedir. Cinsiyeti güçlendirme ölçütü, aşağıda belirtilen üç önemli alanda cinsiyet eşitsizliğini ölçmektedir (UNDP, 2007):

- Kadınların ve erkeklerin parlamentoda sahip oldukları sandalye sayısı,
- Kadın ve erkek yöneticiler ile meslek sahibi kadın ve erkeklerin oranı,
- Kadınların ve erkeklerin ekonomik kaynaklar üzerindeki gücünün anlaşılmasını sağlamak üzere kadınların ve erkeklerin tahmini ortalama gelirlerinin oranı.

Klasik yoksulluk ölçümlerinin toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım içermediği yönündeki eleştirilerin etkileriyle geliştirilmiş olan toplumsal cinsiyet endeksleri, ülkelerin karşılaştırılabilir toplumsal cinsiyet analizlerinin yapılmasını mümkün kılmasının yanı sıra, kadın ve erkeklerin yoksullukla ilişkileri açısından önemli veriler sunmaktadır.

1.1.3 Yoksullukla Mücadelede Doğrudan-Dolaylı Yaklaşım

Gelişmiş ve gelişmekte olan bütün toplumlar açısından önemli bir sorun olan yoksulluğu önleyici bir takım tedbirlerin alınması, yoksulluğun azaltılması veya hafifletilmesi, yoksulluğun yol açtığı ve açacağı olumsuzlukların giderilmesi gerekliliği konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Bu konudaki farklı yaklaşımları, yoksullukla mücadelede doğrudan yaklaşım ve yoksullukla mücadelede dolaylı yaklaşım olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

Yoksullukla mücadelede dolaylı yaklaşıma göre, yoksulluğun azaltılmasında en iyi yol gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesini hızlandırmak ve altyapıya daha çok yatırım yapmaktır. Önemli olan ekonomik kalkınma ve büyümeyi gerçekleştirmektir. Kalkınma ve ekonomik büyümenin olumlu etkileri zamanla toplumun bütün kesimlerine yayılacak ve yoksulluk azalacaktır. Bu yaklaşım, ekonominin yeniden yapılanma sürecinde

kısa vadede yoksulluk oranlarında geçici bir artış görülse de, orta ve uzun vadede erişilecek hızlı büyüme aracılığıyla tüm toplumun ortalama gelirinde bir artış yaşanacağı ve buna bağlı olarak yoksulluk oranlarının azalacağını öngörmektedir. Önemli olan, temel bölüşüm ilişkilerine dokunmadan, artan ulusal gelir sonucunda her kesimin refahının artırılmasıdır. Ancak, gelir dağılımı eşitsizlikleri nedeniyle, tecrübelerin de gösterdiği gibi, büyümenin olumlu etkilerinin toplum tarafından homojen bir şekilde hissedilmemesi gerekçesiyle, ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmada tek başına yeterli bir araç olmadığı, sürdürülebilir ekonomik büyüme için yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılmasının önemli olduğu vurgulanmaya başlamıştır (Şenses, 2006).

Yoksullukla mücadelede doğrudan yaklaşıma göre, yoksulluğun azaltılması ve olumsuz etkilerinin hafifletilmesi için ekonomik büyüme gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Bu nedenle, ulusal gelirin daha eşitlikçi bir şekilde bölüşülmesi gerekmektedir. Yoksullukla mücadele kamu harcamaları, radikal reformlar ve yoksullukla mücadele programları aracılığıyla gerçekleştirilir (Şenses, 2006). Bu yaklaşıma göre, kaynakların köklü bir biçimde yeniden dağıtımını sağlayacak radikal reformlar; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve yardımlara ilişkin olarak bütçeden ayrılan payın artırılması veya DB tarafından uygulanan programlar gibi yoksullukla mücadele programları yoluyla yoksulluk azaltılabilecektir.³

1.2 Kadın Yoksulluğu

Yoksulluk başlığı altında da belirtildiği gibi, yoksulluk kavramı birbirinden oldukça farklı şekilde tanımlanabilmektedir. Söz konusu tanım farklılıklarına göre ise yoksulluğun ölçüm yöntemleri değişmektedir. Tanım ve ölçüm yöntemleri üzerinde henüz genel bir uzlaşmaya varılmamış olması kadın yoksulluğunun anlaşılmasında da bir sorundur.

Yoksulluğun nasıl deneyimlendiği, boyutları, yoksullukla başa çıkma stratejileri ve yoksullukla mücadeleye ilişkin alınacak önlemler, toplumsal cinsiyetle yakından ilişkilidir. Kadınlar ve erkeklerin bir toplumdaki farklı

3 Dünya Bankası'nın yoksullukla dolaylı mücadele yaklaşımına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Fikret Şenses, Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları ve David Dollar and Aart Kraay, Growth is Good for the Poor, http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/22015_Growth_is_Good_for_Poor.pdf.

cinsiyet rolleri, sahip oldukları hakların ve kaynaklara erişimlerinin farklılaşması nedenleriyle, yoksulluk sorununun irdelenmesi sürecinde kadın yoksulluğunun ayrıca analiz edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bu bölümde kadın yoksulluğunun anlaşılmasında ve analiz edilmesinde zaman içinde değişen yaklaşımlara, analiz birimlerine ve yaygın olarak kullanılan yöntemlere yöneltilecek eleştirilere yer verilmektedir. İkinci kesimde ise, toplumsal yapılarla ilişkilendirilme biçimi ve niceliksel veriler dahilinde Türkiye’de kadın yoksulluğunun mevcut durumu ortaya konulmaktadır.

1.2.1 Kadın Yoksulluğu: Tanımlar, Analiz Birimleri, Yaklaşımlar

1.2.1.1 Kadın ve Yoksulluk Yaklaşımı - Yoksulluğun Kadınlaşması

Yoksulluk tüm insanlık için temel bir sorun olmakla birlikte, ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yaşanan bir olgudur. Kadınların erkeklerden daha yoksul olduğunun ifadesi olarak kullanılan yoksulluğun kadınlaşması kavramı ilk kez 1978 yılında Diane Pearce tarafından, o yıllarda Amerika’da kadınların işgücüne katılımındaki artışa rağmen, yoksul kadın sayısının giderek artması durumunu açıklamak için kullanılmıştır. Kavram ile yoksulluk analizleri ve yoksullukla mücadele politikalarında kadınları ayrıca hedeflemek gerekliliği savunulmuştur (Ulutaş, 2009: 25). Özellikle 1980’lerden sonra güçlenen bu yaklaşım sonucunda kadınlar, yoksulluğun yükünü taşıyan ve onunla mücadele eden aktörler olarak görülmeye başlanmıştır. Kavramın literatürde yaygın olarak kullanılmaya başlaması ise, 1995’te 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı’nda “yoksulluğun kadınlaşması” ifadesinin yer almasından sonra gerçekleşmiştir denilebilir.

Kadın ve yoksulluk anlayışı çerçevesinde ele alınan yoksulluğun kadınlaşması, kadın başlı ailelerdeki yoksulluk ve enformel sektörde düşük ücretlerle çalışan kadınların oranındaki hızlı artış ile gündeme gelmiştir ve aşağıda belirtilen durumların bazen birleşimi, bazen de tek başına bir sonucu olarak görülmektedir (Bridge, 2001):

- Yoksulluğun şiddeti kadınlarda erkeklere nazaran daha fazladır.
- Kadınların yoksulluk oranı erkeklerden yüksektir.

- Zaman içinde kadınların yoksulluk oranı erkeklere nazaran daha fazla artmaktadır.

Kadın yoksulluğunun belirlenmesinde bugünkü kadın yoksulluğu alanındaki geniş literatür ve kapsamlı çalışmaların nüvesi olan bu yaklaşım ile, hane bazında gelir veya tüketim yoksulluğunun ölçülerek ve kadın başlı haneler ile diğer haneler arasındaki fark ortaya konularak yoksulluk sorunu ile kadınlar arasındaki bağ kurulmuştur. Burada temel analiz birimi hanedir ve kadın yoksulluğu, kadın başlı hanelerin yoksulluğu ile aynı anlama gelmektedir. Bu analizler sonucunda, yoksul kadınların, mikroredi ve gelir getirici projeler gibi araçlarla yoksullukla mücadele politikalarının odağında yer alması sağlanabilmiştir (Çağatay, 1998). Yoksulluğun kadınlaşması ile kadının yoksulluğu arasında önemli bir ilişki olmakla beraber bu yaklaşım, kavramsal ve metodolojik olarak birçok açıdan eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin ilki, kadının yoksulluk ile ilişkisinin demografik bir faktöre indirgenmesi sonucunda, yoksullaşma sürecinin nedenlerinin anlaşılamayacağı ve tek boyutlu bir inceleme olacağıdır. Toplumsal bir kategori olarak “Kadın başlı ailelerin tümü yoksul mudur?” sorusunun sorulması gerekmektedir. Yalnız yaşayan bütün kadınların yoksulluk deneyimini salt bir demografik değişkene bağlamanın, yoksulluk anlayışına ilişkin teorik ve metodolojik düzeyde bazı sorunlara neden olacağı savunulmaktadır. Örneğin, bu yaklaşımın sakıncası, kadın başlı hanelerin kendi aralarında homojen bir nitelik taşımaması durumudur. Bu grubun içinde hiçbir sosyal güvenceye sahip olmayan boşanmış ya da eşi ölmüş kadınlar da, yurtdışında çalışan eşleri yoluyla yeterli mali kaynağa sahip kadınlar da yer almaktadır (Çağatay, 1998).

Yoksulluğun kadınlaşması ifadesine yöneltelen eleştirilere göre, bir diğer sorun da aile reisi kavramına ilişkindir. Bu kavram, ailenin geçiminden sorumlu olanın erkek, ev içinde bakım sorumluluğunu üstlenenin ise kadın olduğunu söyleyen toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünden kaynaklanmaktadır. Ekonomik boyutunun dışında reislik kavramı, toplumsal olarak erkeği karar ve güç ilişkilerinde belirleyici bir konuma getirmektedir. Cinsler arasındaki eşitsiz ilişkileri yeniden üretmesi nedeniyle, yoksulluk çalışmalarındaki aile reisini temel alarak yapılan bir sınıflandırma sakıncalar içermektedir. Bu bağlamda, ailenin geçiminin sağlanmasının,

sadece erkek tarafından eve getirilen iktisadi gelir biçimini ifade etmemesi için ‘hanenin geçimini sağlayan(lar)’ kavramının ampirik çalışmalar için daha yararlı, işlevsel ve kapsayıcı bir içeriğe sahip olacağı, başkanlık etme konumunu cinsler açısından eşitsiz ve statik bir durumdan çıkaracağı savunulmuştur (Güneş, 2002).

Bir diğer eleştiri konusu, söz konusu yaklaşımın kadın ve erkeğin birlikte yaşadıkları hanelerde kadınların yoksullukla ilişkisini göz ardı ettiğine ilişkindir. Temel ölçüm biriminin hane olarak ele alınması, aile içinde gelir ve toplam tüketimin eşit olarak paylaşıldığını varsaymakta ve bu bölüşümün bazen kadınlar ve kız çocuklarının aleyhine olabileceğini göz ardı etmektedir. Ayrıca hanehalkındaki bireylerin davranışlarını şekillendiren sosyal, yapısal, kültürel etkenler dikkate alınmamaktadır (Çağatay, 1998). Sonuç olarak, sadece hanelerin analiz birimi olarak ele alınması sonucunda gerek klasik yoksulluk çalışmalarında gerekse yoksulluğun kadınlaşması anlayışında, kadınların yoksulluk deneyimlerinin kuramsal ve metodolojik düzeyde ihmal edildiği düşünülmektedir.

Bugün yoksulluğun kadınlaşması kavramı sadece, kadın başlı haneler bazında değil, genel olarak hemen her yoksulluk ölçümünde, kadınların erkeklerden daha yoksul olması durumunun ifadesi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ancak analiz düzeyi olarak yukarıda belirtilen eleştiriler doğrultusunda “kadın ve yoksulluk” anlayışının yanı sıra çoğunlukla “toplumsal cinsiyet ve yoksulluk” yaklaşımı tercih edilmeye başlanmıştır.

1.2.1.2 Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluk Yaklaşımı

Genel olarak yoksulluk yaklaşımlarına paralel gelişme, kadın yoksulluğu alanında da gerçekleşmiştir. Yukarıda belirtilen eleştiriler doğrultusunda, toplumsal cinsiyet ve yoksulluk anlayışı literatürde hakim olmaya başlamıştır. Toplumsal cinsiyet ve yoksulluk analizi ile mikro düzeyde hane içinde kaynakların, gelirin ve işlerin bölüşümünü belirleyen güç ilişkileri incelenir. Bunun nedeni, kadınların yoksulluğu deneyimlemelerindeki farklılıkların hane içindeki konumlarından kaynaklanmasıdır. Bu durumu belirlemek için sorulması gereken temel sorular şunlardır (Şener, 2009):

- Aile içindeki bireyler hane gelirini ve kaynaklarını eşit bir biçimde mi paylaşırlar?
- Hane geliri üzerindeki kontrol, denetim ve yönetim eşit bir biçimde mi gerçekleşir?
- Hane gelirinin artması ya da azalması gelirin kontrolünü ve yönetimini nasıl etkiler ya da her gelir düzeyinde erkek mi hane gelirini yönetir?
- Hane içinde emeğin yeniden üretimi için gerekli olan işler eşit bir biçimde mi yapılır?

Toplumsal cinsiyet ve yoksulluğun mezo düzeyde analizinde ise, hane dışında kadınlar ve erkeklerin kaynak ve fırsatlara erişimlerinin farklılaşması, toplumsal normlar incelenmiştir. Üçüncü analiz düzeyi ise, hanelerin içinde şekillendiği ekonomik, sosyal ve siyasal yapılanmadır (Çağatay, 1998). Toplumsal cinsiyet ve yoksulluk yaklaşımının en önemli özelliği, yoksulluğu anlamada ve yoksullukla mücadeleye ilişkin stratejilerin geliştirilmesinde erkeklerin de hesaba katılmasıdır. Böylelikle, kadın ve yoksulluk yaklaşımının tek boyutluluğu ve kadın sorunu olarak algılanmasının ötesine geçilmiştir. Ayrıca bu yaklaşım sayesinde, kadın ve erkeklerin kaynaklara erişimindeki farklılıklar ortaya çıkarılırken, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmakta ve kadın yoksulluğunun nasıl yeniden üretildiği anlaşılabilir (Ecevit, 2003: 88).⁴

1.2.1.3 Gelir/Tüketim Yoksulluğundan İnsani Yoksulluk Kavramına

Yoksulluk kavramının yapısından kaynaklanan ölçüm zorlukları nedeniyle, bütün yönlerinin ele alınabilmesi, bugüne kadar geliştirilmiş yöntemler dahilinde mümkün olamamaktadır. Mutlak yoksulluk sınırının belirlenmesi ve gelir ve tüketim oranları aracılığıyla yoksulluğun ölçülmesi ise, verilere ulaşmanın kolay olması, karşılaştırmalara imkan tanınması gibi nedenlerle en sık kullanılan yöntem olmakla birlikte, kadın yoksulluğunun görülmesi ve boyutlarının anlaşılmasında yetersiz kalmaktadır.

4 Toplumsal cinsiyet ve yoksulluk ilişkisi ilerleyen kesimlerde daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Görelî yoksulluk, insani yoksulluk, sosyal dışlanma ve yapabilirlik gibi yaklaşımlar yoksulluğun mutlak yoksulluk anlayışıyla oluşturulan tablodan çok daha fazlası veya çok daha farklı olabileceğini açıklamaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet ve yoksulluk analizi yapılırken, insani yoksulluk kavramıyla hareket etmek yoksulluğun sadece sonuçlarını değil, sebeplerini de anlamaya imkan tanımaktadır. Hane, yoksulluk analizinde hala önemli bir birimdir; ancak, insani yoksulluk kavramı ile hanehalkının ayrıştırılması ve hanehalkının görelî yoksulluk veya refah temelinde analizinin yapılması mümkün olur. Bu yaklaşım ile temel eğitim, sağlık, yaşam beklentisi gibi yoksulluklar toplumsal cinsiyet temelinde incelenir (Çağatay, 1998).

1.2.1.4 Kadın Yoksulluğunun Yapabilirlik Yaklaşımı Temelinde İncelenmesi

İnsani yoksulluk kavramının da dayanağını oluşturan yapabilirlik yaklaşımı, kadın yoksulluğunun anlaşılması ve analiz edilmesinde önemli bir değerlendirme potansiyeline sahiptir.

Yapabilirlik, insanların kendileri açısından değerli olan işlevsellikleri başarma özgürlüğünü tanımlamaktadır. İşlevsellikler, kişilerin sağlıklı olması, çalışması, başkalarına bakması gibi etkinlikler iken, yapabilirlik bunları yapabilme gücüne, potansiyeline sahip olmaktır. Bu nedenle, sadece mal, gelir veya maddi kaynakları ölçüt alan değerlendirmelerin eksik olacağı iddia edilir. Maddi kaynaklar ve olanaklar, kişilerin toplumsal, çevresel, kültürel farklılıklarından ötürü yapabilirliklerini farklı etkileyecektir (Kardam ve Yüksel, 2007: 30). Farklılıkları içine almaya ve evrenselle yereli birleştirmeye çalışan bu yaklaşım, eşitliğin aynılık anlamına gelmediğini, aksine temel yapabilirliklerin herkesçe eşit biçimde yaşanabilmesinin farklılıkların hesaba katılması ile sağlanabileceğini savunur (Semerci, 2007: 23). Bu açıdan, yoksulluğun değerlendirilmesinde, kadınların aile ve toplum içerisindeki eşitsizliklerinin ele alınmasına olanak sağlamıştır. Hane içi ilişkilerin nasıl olduğu ve kaynakların nasıl dağıtıldığı sorusu önemlidir. Yaklaşım ile hanehalkı yerine her insanın yapabilirliklerini saptamak ve artırmak hedeflenir. Somut bir ifadeyle, Amartya Sen şöyle açıklar: “Bir eve şeker girebildiği halde, aile içinde kadınların şeker tüket(e)medikleri saptanabilir.” (Semerci, 2007: 23-24).⁵

⁵ Yapabilirlik yaklaşımının daha ayrıntılı tanımlanması için bkz. Amartya K. Sen, *Commodities and Capabilities*, Amsterdam, 1985, Elsevier Science Publishers.

1.2.1.5 Kadın Yoksulluğunun Belirlenmesinde Niteliksel Ölçümler ve Katılımcı Yaklaşım

Gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk ölçümleri niceliksel verilere dayanmaktadır. Bu ise; yoksulluk başlığı altında, sübjektif yoksulluk kavramı tanımlanırken değinildiği gibi, yoksulluğun kriterlerinin dışarıdan uzmanlarca belirlenmesinin yoksul bireylerin kendi değerlendirmelerini ve yoksulluğun niceliksel olarak belirlenemeyecek boyutlarını dışarıda bıraktığı yönünde eleştirilmektedir. Söz konusu eleştiriler kadın yoksulluğu analizlerinde daha fazla önem kazanmaktadır. Niceliksel ölçümler yoluyla, tüm dünyada yoksul kadınların sayısının erkeklerden daha fazla olduğu sonucu elde edilmiştir. Ancak, yoksulluğun niteliksel boyutu, bir başka deyişle nasıl yaşandığına ilişkin bilgi sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, kadın yoksulluğunu anlamaya dönük mevcut araştırmalar genellikle niteliksel yöntemle dayanmaktadır.

Niteliksel yöntem, sosyal olanın bilgisinin insanların kendi ifade ve anlatımlarından derlendiği bir araştırma yöntemidir. İncelenen olgu veya süreç, katılımcıların kendi görüşleriyle, algılarıyla ayrıntılı ve derinlemesine olarak ortaya konmaktadır. Niteliksel yöntemi nicelikselden ayıran en önemli özellik, araştırmacının bireyleri bir obje veya bir şey olarak görmemesidir. Kadın yoksulluğu ile bağlantılandırılacak olursa, kadınların birincil veri kaynağı olarak kabul edilmesi; politikalardan, olgulardan etkilenen pasif bireyler olarak kabul edilmemesi; kadınlar ve erkeklerin yoksulluğu farklı şekilde deneyimlemeleri sonucu ortaya çıkan yoksulluğun farklı görünümünün anlaşılması ve hakim ataerkil paradigmalardan sakıncalarının önlenmesi açısından önemli bulunmaktadır (Kümbetoğlu, 2008).

Son yıllarda, yerel düzeyde politika üretilmesine hizmet etmek amacıyla, yoksulluğun karmaşık yönleri, değişkenliği ve niteliksel boyutunun anlaşılmasına yönelik olarak, niteliksel bir yöntem olan “katılımcı yoksulluk değerlendirmesi” yaklaşımının benimsendiği araştırma örneklerine rastlanmaktadır. Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilen yoksulluk çalışmalarında da kullanılan bu değerlendirme yöntemi ile nicel yoksulluk araştırmaları ile ulaşılamayan bulgular elde edilmiştir. Cinsiyete göre yoksulluk algısı ve temel ihtiyaçların çok farklılaştığı sonucuna ulaşılmış-

tır. Özellikle uluslararası kuruluşların, yerel politika önlemleri geliştirirken katılımcı yoksulluk değerlendirmesi yöntemini uygulaması gerektiği düşünülmektedir. Söz konusu yaklaşım, ülkelerin yoksulluk sınırları veya yoksulluğun nedenlerine ilişkin veri sağlamamaktadır. Ancak, gelirin yanı sıra yaş, cinsiyet, engellilik gibi kriterler ile destek mekanizmaları, hane içi ilişkiler gibi sosyal konumları inceleyerek kadınların, niceliksel analizlerle görünmeyen ihtiyaçlarının dikkate alınmasına olanak sağlamaktadır (Baden and Milward, 1997).

1.2.2 Kadın Yoksulluğunun Sosyal, Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Boyutları

Kadın yoksulluğunu anlamak için, genel yoksulluğa göre belirleyici özelliklerini ortaya koymak gerekir.

Buvinic'e (1997) göre kadın yoksulluğunun 1) İşgücü piyasasındaki konum ve 2) Eğitim imkanlarından yararlanma durumu olarak iki belirleyici özelliği bulunmaktadır. İş piyasasında kadınların ikincil konumda olduklarını gösteren pek çok veri mevcuttur: İşgücü piyasasına katılımın düşük olması, katılım sağlandığında düşük ücretli işlerde istihdam edilme, kayıt dışı sektörde çalışma, fason çalışma, ücretsiz aile işçisi olma, elde edilen gelir üzerinde (özellikle kırsal alanlarda) söz sahibi olmama, gelirden yoksunluk vb. gibi göstergeler bu farklılıkları belirlemektedir. Kadının yoksulluğunu anlamak için yoksulluk göstergelerini ele almanın yanı sıra, toplumdaki ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri içinde tekrar düşünmek gerekir.

Kadın yoksulluğunun ekonomik boyutları incelendiğinde bazı konular öne çıkmaktadır; örneğin gelirden yoksun olmak, işsiz olmak, hizmet sektöründe, düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmak, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmamak, mülk sahibi olmamak, ücretsiz aile işçisi olmak, ev eksenli veya ev dışında esnek güvencesiz işlerde çalışmak, en önemli ve en sık görülen yoksullukla başa çıkma stratejilerinden olan ev içi üretim yapmak (evde ekmek, turşu vb. yapmak, hayvanların bakımını, bahçe işlerini üstlenmek). Tüm bunların hanenin yoksullukla başa çıkmasında büyük önemi olmakla birlikte, yoksulluk durumunda, kadın emeğinin çoğu zaman karşılıksız olarak ailenin yoksulluğunu ortadan kaldırmaya yöneldiğini göstermektedir (Kalaycıoğlu, 2003).

Kadınların yoksulluğu deneyimlemeleri açısından büyük farklılıklar olması, kadın yoksulluğunun sosyal boyutunun irdelenmesini de gerekli hale getirmektedir.

Yoksul kadınlar, en temel ihtiyaçlardan olan beslenmeye hane içinde en son ulaşabilmektedirler. Sağlık hizmetlerinden yararlanmaları ise genellikle ancak doğumla gerçekleşebilmektedir (Kalaycıoğlu, 2003).

Sağlığın yanı sıra eğitime erişim konusunda da kadınlar ve kız çocukları daha dezavantajlı konumdadırlar. Kadınların eğitimsizliği ise, kültürel olarak yoksunluk, haklarını kullanamama, sağlık hizmetlerine yetersiz erişime yol açması nedeniyle, kadınların yoksulluk döngüsünden çıkmalarının önünde çok boyutlu bir engel olarak durmaktadır.

Ayrıca yoksulluğun katlanılabilir kılınması için gereken toplumsal örüntü mekanizmalarının sürdürülmesi rolünü kadınlar üstlenmektedir (Kalaycıoğlu, 2003). Başka bir deyişle, ailenin yeniden üretiminin sağlanması, akraba ve komşuluk ilişkilerinin yoksulluğu hafifletici dayanışma biçimleri olarak sürdürülmesi işlevlerini kadınlar yerine getirmektedir.

Kadınlar özellikle yoksul hanelerde, ev içinde ve dışında karar alma mekanizmalarının dışında kalmaktadırlar. Kendi yaşamı ile ilgili en temel kararları bile almaktan yoksun olan kadınlar, yasama ve yürütme erklerinin dışında kalmaktadır. Kadınlar genellikle sadece seçme hakkını kullanmaktadırlar. Ancak, bu haklarını kullanmaları da kendi bağımsız iradeleri yerine eş, baba vb. diğer toplum bireylerinin yönlendirmesi ile gerçekleşmektedir. Yoksul kadınların güvencesiz ve esnek işlerde çalışması da sendikal örgütlenme, sosyal güvenlik gibi haklardan yararlanmalarını engellemektedir (Kalaycıoğlu, 2003).

Kadın yoksulluğunun en somutlaştığı konu kültürel yoksulluk ve yoksunluktur. Kadınların haklarını kullanmada ve kaynaklara erişimde yaşadıkları eşitsizlik, yoksulluk söz konusu olduğunda daha da artmaktadır. Bu durum ise yukarıda belirtilen hususların yanı sıra kültürel bir yoksulluğa neden olmaktadır. Yoksulluk yaşayan kadınlar, kendine güvenememe, emeği ile elde ettiği gelirini önemsememe, yoksul haneye yaptığı her tür katkıya inanmama gibi kişilik özellikleri taşıyabilmektedir. Kültürel

yoksulluk, kadının içinde bulunduğu durumu değiştirebilmesini güçleştirmektedir (Kalaycıoğlu, 2003).

1.2.3 Kadın Yoksulluğunun Toplumsal Cinsiyet Rollerile İlişkisi

Kadın yoksulluğuna ayrıca önem atfetmenin gerektiği görüşlerinin temelinde, kadınların yoksulluk oranının erkeklerden yüksek olduğu ve mevcut yoksulluğun kadınlar tarafından daha ağır yaşandığı gerçekleri yatmaktadır. 1990'lardan itibaren yoksulluk araştırmaları, hane içi ilişkilerin de dikkate alınmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Bu boyut, kadınların yoksulluğu yaşama biçimlerinde toplumsal cinsiyet rollerinin değerlendirilmesidir. Toplumsal cinsiyet analizinin yapılması sonucunda kadınların yoksulluğu erkeklerden daha ağır değil ama daha farklı yaşadığına ilişkin görüşler de bulunmakla birlikte, hane içi ilişkiler açısından bu farklılığın anlaşılması gerekmektedir.

Kadın yoksulluğu, toplumsal normlarla belirlenen ve toplumsal yapılarla yeniden üretilen toplumsal cinsiyet rollerinin etkisiyle farklılaşmaktadır. Kadın yoksulluğunun yukarıda belirtilen, sosyal, ekonomik ve siyasal boyutlarının toplumsal cinsiyet örüntüleriyle açıklanması gerekmektedir. Örneğin, ayrımcılığa yol açan geleneksel yaklaşımlar, erken evlilik ve gebelikler, kız çocuklarının daha değersiz görülmesi ve benzer nedenlerle, kız çocuklarının eğitime ulaşabilmeleri daha zordur. Yine sağlık ve bağlantılı hizmetlere erişimin kadınlarda daha düşük olması, toplumsal cinsiyet rolleriyle açıklanabilir.

Erkeklerle verilen toplumsal rolün haneyi geçindirmek, kadınlara verilen rolün ise eve giren gelire ailenin yeniden üretimini sağlamak olması, yoksulluğun sonuçlarının cinsiyete göre farklılaşmasının en temel nedenini oluşturmaktadır. Haneyi geçindirmenin asıl olarak erkeğin görevi olarak görülmesi neticesinde, bu rol doğrultusunda eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayan kadınların mesleki becerilerinin eksik olması ve uzun çalışma saatlerine, sigortasız çalışmaya razı olmaları gibi nedenlerle, kadınlar enformel sektörde yoğun olarak çalışmakta veya ev eksenli çalışmaktadırlar (Ulutaş, 2009: 35-36).

Toplumsal cinsiyet rolleri, yoksulluğu algılama ve yoksullukla baş etme stratejilerinde son derece belirleyicidir. Kadınlar, haneye giren parayı hane üyelerinin beslenme, ısınma, sağlık, eğitim, temizlik giderlerini karşılayacak biçimde kullanmakla yükümlüdür (Ulutaş, 2009: 36). Yoksul hanelerde bütçenin yetersizliği ile baş etmek kadınların sorumluluğunda görülmektedir. Bu koşullarda kadınlar yoksullukla baş etmek üzere çeşitli stratejiler geliştirmektedirler. Eve yeterli geliri getiremeyen erkeğin, cinsiyet kimliğine ilişkin sarsılmayı önlemek kadının görevi olarak görülmektedir. Bu nedenle pratikte, yoksulluktan dolayı duyulan utancı kadınlar üstlenmişlerdir; formel veya enformel dayanışma ağlarından yardım talebinde bulunanlar kadınlardır. Yardımların kadınlaşması kavramıyla nitelendirilebilecek şekilde, özellikle, kamu kurumları, yerel yönetimler veya sivil toplum kuruluşlarına sosyal yardım için başvuruların kadınlar olduğu görülmektedir.

1.2.4 Türkiye’de Kadın Yoksulluğunun Görünümü

BM tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme, Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme ve İnsani Yoksulluk Raporları, belli kriterlere göre hesaplanan gelişme veya yoksulluk endeksini belirleyerek ikili bir fayda sağlamaktadır: Söz konusu raporlarla hem ülke karşılaştırmaları yapmak ve hem de ülkelerin yıllar içindeki gelişimini görmek mümkün olmaktadır. Ayrıca, yoksulluk sınırı anlayışına göre yoksulluğun sosyal boyutlarını da içeren daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi 2007 Raporu kapsamında, insani gelişme kriterlerine göre Türkiye’de kişi başına düşen gelir 12.955 \$, yetişkin okuryazarlık oranı % 88,7 ve bileşik okullaşma oranı % 71,1’dir. İnsani yoksulluk ölçümü sonuçlarına göre ise, Türkiye, 135 ülke içinde 40. sıradadır ve kişilerin 40 yaşına kadar yaşamama olasılığı % 5,7, 15 yaş üstünde olup da okuma yazma bilmeyen aynı yaş nüfusuna oranı % 11,3, temiz su kaynaklarına ulaşamayanların nüfusa oranı % 3, 5 yaş altı çocukların arasında kilosunu normalin altında olanların yaş nüfusuna oranı % 4’tür. İnsani gelişmenin toplumsal cinsiyet temelinde ayrıştırılmış verilerini sunan, Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi 2007 verilerine göre ise, kadınların kazanılmış gelir tahminleri 5.352 \$ iken

erkeklerin 20.441 \$ olarak ölçülmüştür. Ayrıca, kadınların bileşik okullaşma oranı % 66,3, erkeklerin ise % 75,7'dir (UNDP, 2007). Cinsiyeti Güçlendirme Ölçütü oranlarına bakıldığında ise, Türkiye'de kadınların siyasal yaşama katılımını ifade edecek olan, kadın milletvekili oranı % 9'dur. Karar alma mekanizmalarına katılımın bir göstergesi olan kadın yönetici oranı 2007 İnsani Gelişme Raporu'nda % 8 olarak yer almaktadır. Kadınlar meslek sahibi kişiler ve teknik personel içinde % 33'lük bir oranda temsil edilmektedirler. Kadınlar ve erkeklerin tahmini ortalama geliri karşılaştırıldığında ise kadınların geliri erkeklerin gelirinin % 26'sı olarak ölçülmektedir (UNDP, 2007).

Bu verilere göre, Türkiye kişi başına düşen gelir bazında birçok ülkeye göre iyi durumda olmasına rağmen, eğitim, sağlık gibi sosyal göstergeler alanında ciddi sorunlar olduğu görülmektedir. Ayrıca, söz konusu veriler cinsiyet bazında incelendiğinde kadın ve erkek arasındaki eğitim, sağlık, özellikle de gelir elde etme konularında önemli derecede eşitsizliğin olduğu göze çarpmaktadır.

İstatistiklerde hanenin temel alınması, hane içindeki farklılıkların göz ardı edilmesi gibi nedenlerle, Türkiye'de kadın yoksulluğunun boyutları istatistiksel olarak anlaşılammamaktadır. Kadın yoksulluğu söz konusu olduğunda, kadınlara ilişkin veriler daha çok işgücü piyasasına katılım sağlandığı ölçüde derlenebilmekte, kadın istihdamı oranları veya bu alanda yapılan niteliksel araştırmaların ortaya koydukları deneyimlere bakılmaktadır. Niteliksel çalışmalar ile, yoksulluğun derinliğine ilişkin farklı deneyimler ortaya kinsa da, yoksulluğun yaygınlığına ilişkin sonuçlara ulaşmak mümkün olamamaktadır (Şener, 2009). Bu doğrultuda; yoksulluğa ilişkin olarak Türkiye'de genel duruma bakılması, kadın yoksulluğuna dair ipucu verecektir.

Türkiye'de gelir dağılımı problemi, çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. Gelir dağılımında adaleti gösteren Gini Katsayısı, 2002 yılında 0,44 iken 2007 yılında 0,41'e gerilemiştir⁶ (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2008). Bireysel gelir dağılımı eşitsizliği, hanehalkı gelirini temel alan anketlere dayanılarak ortaya çıkarılmaktadır. Bu durumun

6 Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değer alır ve bu değer 1'e yaklaşması gelir dağılımında adaletsizliğin arttığını ifade eder.

ise, hane içi bölüşüm süreçlerini göz ardı ettiğinden, kadınların yoksulluğunun tam anlamıyla görünür olmasının önünde bir engel olduğu belirtilmişti. Yoksulluğun temel nedenleri arasında bulunan gelirden mahrum olma durumu da kadın yoksulluğuna ilişkin olarak incelendiğinde, öncelikle belirtilmesi gereken konu, kadınların gelir yoksulluğu ile paranın kullanımı ile ilgili kararlarda söz hakkının olmayışdır.

Tablo 1.1 Çeşitli kriterlere göre en yoksul kesimler, 2002-2008, Türkiye

Kriterler	En Yoksul Kesim	Yoksulluk Oranı (2002) (%)	Yoksulluk Oranı (2003) (%)	Yoksulluk Oranı (2004) (%)	Yoksulluk Oranı (2005) (%)	Yoksulluk Oranı (2006) (%)	Yoksulluk Oranı (2007) (%)	Yoksulluk Oranı (2008) (%)
Yerleşim Yeri	Kırda Yaşayan	34,5	37,1	40,0	33,0	32,0	32,2	34,6
Cinsiyet	Kadın	27,2	28,3	26,0	21,0	18,3	18,3	17,5
Eğitim	Okur-yazar olmayan	41,1	42,4	45,1	37,8	33,7	34,8	39,6
Hanehalkı Kompozisyonu*	Ataerkil veya geniş aile	34,3	32,7	32,0	27,3	20,2	24,3	-
İktisadi Faaliyet	Tarım Sektörü	36,4	39,9	40,9	37,2	33,9	30,2	38,0
Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumu**	Ücretsiz aile işçileri	-	-	38,7	34,5	32,0	28,5	32,0
Genel Yoksulluk Oranı (gıda ve gıda dışı yoksulluk)		27,0	28,1	25,6	20,5	17,8	18,6	17,1

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Analizleri

* 2008 yılında en yoksul kesim tek ebeveynli aileler olmuştur.

**2002 ve 2003 yıllarında, yevmiyeli olarak çalışanlar, işteki duruma göre en yoksul kesimlerdir.

Tablo 1.1’de görüldüğü üzere farklı kriterlere göre en yoksul kesimlerin, 2008 yılına kadar çok çocuklu haneler, 2008’de tek ebeveynli haneler, düşük eğitilmiş kişiler, kadınlar, tarım sektöründe çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri olduğu görülmektedir. Tüm bu kriterlerin kadınlar için özellikle geçerli olması, kadınlar arasında yoksulluğun yaygınlığı konusunda fikir vermektedir.

Tablo 1.2 Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fertlerin yoksulluk oranları, Türkiye

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11
Kişi başı günlük 1 \$’ın altı	0,20	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00
Kişi başı günlük 2,15 \$’ın altı	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47
Kişi başı günlük 4,3 \$’ın altı	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83
Harcama esaslı göreceli yoksulluk	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Analizleri

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

2002 yılından bu yana TÜİK tarafından her yıl düzenli olarak açıklanan yoksulluk çalışmaları, Türkiye’de yoksulluk profilinin ve yıllara göre değişimlerin belirlenmesi için önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. 2002-2008 yılları arasındaki yoksulluk çalışması sonuçlarına göre, Tablo 1.2’de görüleceği üzere, Türkiye’de geleneksel yoksulluk ölçümleri söz konusu olduğunda asıl olarak gıda ve gıda dışı yoksulluk oranları sorun olarak yaşanmaktadır. BM Binyıl Kalkınma Hedeflerinden⁷ biri, günde 1 \$’ın altında geçinen kişi sayısını 2015 yılına kadar yarıya indirmektir.

7 Bkz. 1.2.4 Kadın Yoksulluğuyla Mücadelenin Uluslararası Dayanakları, sf. 38.

Bu çerçevede, Türkiye’de kişi başına günlük 1 \$’ın altında geliri olan fert sayısının yıllar içinde hızla azalarak 2006 yılı itibariyle sifıra ulaşması sonucunda söz konusu hedefe ulaşıldığı görülmektedir. DB tarafından Türkiye için yoksulluk sınırı olarak belirlenmiş 4 \$’ın altındaki fert yoksulluk oranları da hızlı bir azalma eğilimindedir. Ancak, yoksulluk ölçümleri kesiminde de belirtildiği gibi, salt gelir yoksulluğunu kriter kabul etmek yoksulluğun diğer boyutlarının görmezden gelinmesine yol açacaktır.

Tablo 1.3 Hanehalkı büyüklüğüne göre hanehalkı ve fert yoksulluk oranları, Türkiye

Hanehalkı büyüklüğü (Kişi Sayısı)	Yoksul hanehalkı oranı (%)						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008
TÜRKİYE	22,45	23,02	20,67	15,42	13,98	13,64	13,52
1-2	16,51	13,41	14,49	8,44	10,95	9,36	9,85
3-4	16,37	17,08	13,71	9,22	8,27	8,06	8,23
5-6	29,03	31,67	27,40	22,41	17,54	20,79	21,14
7+	45,95	48,41	51,06	44,08	41,83	39,79	37,68
Hanehalkı büyüklüğü (Kişi Sayısı)	Yoksul fert oranı (%)						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008
TÜRKİYE	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11
1-2	16,48	13,50	13,96	8,25	10,66	8,84	9,57
3-4	16,68	17,48	13,84	9,36	8,49	8,30	8,48
5-6	29,47	32,04	27,74	22,77	17,76	21,20	21,54
7+	47,38	49,22	51,97	45,99	42,98	41,32	38,20

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Analizleri

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranlarının yer aldığı Tablo 1.3 incelendiğinde, hanedeki kişi sayısının fazlalığı ile yoksulluğun ilişkisi görülmektedir. 3-4 kişilik hanelerden itibaren hanedeki fert sayısı arttıkça, katlanan bir şekilde yoksulluk oranı artmaktadır. Bu ise, çocuk ve ev bakım sorumluluğunun kadınlara ait olarak görülmesi nedeniyle, çok çocuklu hanelerde yoksulluğun kadınlar açısından daha ağır bir şekilde yaşanacağını göstermektedir.

Tablo 1.4 Hanehalkı fertlerinin cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları, Türkiye

Eğitim durumu	Fert yoksulluk oranı (%)													
	2002		2003		2004		2005		2006		2007(*)		2008	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
TÜRKİYE	26,72	27,19	27,92	28,31	25,20	25,98	19,97	21,01	17,32	18,27	17,33	18,26	16,70	17,52
Okur-yazar değil	46,52	39,61	47,22	40,95	48,50	44,10	40,59	37,04	36,79	32,84	38,96	32,29	46,12	37,84
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	35,50	33,74	36,32	35,45	34,19	33,16	28,76	28,14	25,68	25,06	27,03	26,42	27,67	25,05
İlkokul	28,06	24,33	29,81	25,47	27,50	21,55	19,92	14,51	16,52	12,05	15,87	12,68	15,91	11,22
İlköğretim	28,40	24,10	29,13	29,98	25,37	25,60	21,79	23,02	16,47	19,66	19,79	18,55	18,67	15,66
Ortaokul ve orta dengi meslek	19,49	17,38	19,66	16,03	14,95	9,45	9,72	5,62	9,69	4,89	11,06	5,57	9,85	5,78
Lise ve lise dengi meslek	10,99	8,24	12,27	9,73	9,69	6,39	7,98	5,14	6,06	4,05	7,05	4,09	6,00	5,11
Yüksekokul, fakülte ve üstü	1,22	2,12	3,04	2,05	1,57	0,93	0,83	0,72	1,28	0,56	0,97	0,53	0,88	0,43

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Analizleri

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

2008 yılı yoksulluk çalışması sonuçlarının belirtildiği Tablo 1.4'te yer alan verilere göre, hanehalkı fertlerinin cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranlarına bakıldığında; tüm yıllarda kadın yoksulluk oranının erkek yoksulluk oranından yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, tabloda yer alan rakamlar, eğitim düzeyi arttıkça, yoksulluk oranının düştüğünü göstermektedir. Bu durum, düşük gelirli kişilerin eğitim fırsatlarına erişimde daha büyük zorluklar yaşamalarıyla açıklanabilir. Bunun yanı sıra eğitim seviyesi ile yoksulluktan kurtulma arasında ters oranlı bir ilişki olduğu sonucuna da varılabilecektir. Eğitim seviyesi yükseldikçe, kişilerin yoksulluğa düşme ihtimali azalmaktadır. Her iki durum da kadınlar ve kız çocuklarının yoksulluğuna neden özel bir önem verilmesi gerektiğini göstermektedir. Kadınlar ve kız çocukları eğitime erkeklere nazaran daha az oranda erişebilmekte, ayrıca yoksulluk söz konusu olduğunda eğitimin-den vazgeçilenler öncelikle kadınlar ve kız çocukları olmaktadır.

1.2.4.1 Eğitime Erişim

Okuryazarlık oranları kadın ve erkekler açısından önemli farklar içermektedir. Türkiye'de 6 yaş ve yukarisında okumaz-yazmazlık oranı kadınlarda ve kız çocuklarında % 12,3, erkeklerde ise % 3,1'dir. (TÜİK, 2008c). İlköğretim kademesinde kız çocukların okullulaşma oranları, son on yılda yapılan önemli çalışmalar sonucunda artış göstermiştir ve erkek okullaşma oranlarına yakın olmakla birlikte (erkek ve kız çocukları için net okullulaşma oranı sırasıyla % 96,5 ve 96 olarak gerçekleşmiştir-TÜİK 2008-2009), okul terkleri önemli bir sorun olarak yaşanmakta ve okul terkleri içerisinde kız çocuklarının oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Kız çocuklarının okula devam etmeme nedenleri arasında, kentlerde en ön sırayı okul masraflarının yüksekliği almaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 1.5'teki oranlar, farklı toplumsal cinsiyet rol ve beklentilerinin eğitime eşitsiz erişimi ne denli etkilediğini göstermektedir. Yoksulluk söz konusu olduğunda öncelikle kız çocuklarının okuldan alınması, ev içindeki işlere yardım etme ve kardeşlerine bakma sorumluluğunun kız çocuklarına yüklenmesi vb. olgular kız çocuklarının eğitime eşitsiz erişimini açıklamaktadır. Çocuk bakımının toplumsal olarak tamamen kadının rolü olarak tanımlanması, kamusal bakım hizmetlerinin yetersiz olması, erken yaşlarda eğitime, sonraki yaşlarda ise işgücüne katılımlarının engellenmesi kadınların yoksullaşmasının temel gerekçelerindedir (Ulutaş, 2009: 32).

Tablo 1.5 Çocukların okula devam etmeme nedenleri, 1999

Okula devam etmeme nedeni	(%) Kent		(%) Kıy	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Uygun okulun olmaması	10,0	18,4	11,5	14,9
Okula ilgi duymama	17,8	19,0	25,4	28,0
Okul masraflarının yüksek olması	30,2	25,3	21,9	12,8
Ailesine ev işlerinde yardım etmek zorunda olma	6,5	0,3	10,2	2,8
Ailesinin izin vermemesi	9,8	2,5	5,9	8,0
Kardeşlerine bakmak zorunda olma	2,2	0,9	4,7	0,0
Hanedeki ekonomik faaliyetlere yardım etmek zorunda olma	0,6	0,9	0,2	0,7
Ücretli çalışmak zorunda olma	0,4	2,5	0,0	2,8

Kaynak: Ulutaş, 2009.

1.2.4.2 İşgücüne Katılım

İşgücüne ve istihdama katılım ile yoksulluk arasındaki ilişki, ücretli çalışmanın kadınların gelir yoksulluğunu azaltabilmesi anlamına gelmesinin yanı sıra, işgücü piyasasında kadınların konumuna bakılarak, kadının erkeğe bağımlılık ilişkisinin anlaşılması da mümkün olacaktır. İşgücüne katılmak, çalışıyor olmak “yoksul olmamak” anlamına gelmese de, kadının yoksulluğunu anlamlandırmakta önemli bir göstergedir (Şener, 2009). Türkiye’de kadın istihdamının genel özellikleri şunlardır: Kadınlar işgücü piyasasına erkeklerle eşit oranda, eşit konumda ve eşit ücretle erişememekte (Ulutaş, 2009: 27), kadınların işgücüne katılımı düşük düzeyde gerçekleşmekte, göçle şehre gelen kadınlar istihdam dışında kalmakta, eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadıkları için genel ücret düzeyinin düşük olduğu sektörlerde istihdam edilmekte, kıyda istihdam edilen kadınlar büyük ölçüde ücretsiz aile işçisi olarak, kentte kayıt dışı sektörde asgari ücretin altında ve evde düzensiz-sigortasız fason işlerde çalışmaktadır (Şener, 2009). Bu durum rakamlarla incelenecek olursa:

Kadınların işgücüne katılma oranı 2008 yılı verilerine göre % 24,5'tir. Erkeklerde ise bu oran % 70,1'dir (TÜİK, 2008a). TÜİK tarafından 2006 yılında gerçekleştirilen hanehalkı işgücü anketi sonuçları, kadınların işgücüne katılımının bu denli az olmasının nedenini göstermektedir. Türkiye'de işgücüne dahil olmama nedenlerine bakıldığında, kadınlar için ilk sırada % 65'lik bir oran ile ev işleri ile meşgul olmak gelmektedir. Türkiye'de toplam istihdam edilen kadınların % 44,4'ü, tarımda istihdam edilen kadınların % 74,9'u ücretsiz aile işçisidir (TÜİK, 2008a). Türkiye'de istihdama katılan kadınların % 15,7'si sanayi sektöründe, % 42,2'si ise hizmetler sektöründe çalışmaktadır. İstihdamda tarım sektöründe çalışan kadınların oranı % 42,1 iken bu oran erkeklerde sadece % 17,1'dir (TÜİK, 2008a). Bu ayrışma, toplumda kadınlara uygun görülen nitelikler ve işlerin bir yansımasıdır. Kadınlar çoğunlukla, toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak, toplumsal konulara ilişkin işler veya kadınların ev sorumluluklarının ev dışındaki bir uzantısı olarak görülen eğitim, bakım, temizlik işlerinin yer aldığı hizmetler sektöründe çalışmaktadırlar. İstihdamda yer alan kadınların % 58'i herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değildir. Kayıtdışı çalışmaya ilişkin verilere bakıldığında, 2008 yılı için kayıtdışı çalışmanın, kırdaki kadınlarda % 89,7, erkeklerde % 56,9; kentte kadınlarda % 34, erkeklerde % 30 oranlarında olduğu görülmektedir (TÜİK, 2008a). Özellikle kırdaki kadınların kayıtdışı çalışma oranlarındaki yükseklik kayıtdışı işin daha çok kırsal bölgelerde tarımsal faaliyetlerle uğraşan ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlarda yoğunlaştığını göstermektedir.

İstihdam ve işgücüne katılım oranlarının yanı sıra ücret farklılıkları ve eşitsizlikleri, kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumunu ortaya koymaktadır. DB Türkiye İşgücü Piyasaları Çalışması Raporu'nda yer alan bilgilere göre, Türkiye'de kentlerde kadın ve erkek ücret ortalamaları arasında %22 düzeyinde bir fark bulunmaktadır (Ulutaş, 2009: 29).

1.2.4.3 Sosyal Koruma Yoksunluğu ve Sağlığa Eşitsiz Erişim

İşgücünün toplumsal cinsiyet temelinde ücretsiz-ücretli olarak ayrışması sonucunda kadınlar, ekonomik ve toplumsal olarak çok daha güvencesiz ve korunaksız olurlar. Bu durum, kronik yoksulluğa neden olmasının

yanı sıra, kadınların herhangi bir ekonomik kriz, boşanma, hastalık vb. durumlarda ani yoksulluğa maruz kalmalarının temel sebebidir (Çağatay, 1998: 8).

Kadınların işgücüne katılımlarının düşük olması, işgücüne katılsalar dahi enformel sektörde istihdam edilmeleri veya ücretsiz aile işçiliği gibi nedenlerle sosyal güvenlik sisteminden yararlanma oranları düşüktür. Sosyal güvenlik sistemine dahil olmamaları ise gerek sağlık hizmetlerinden yararlanma gerekse emeklilik hakkına sahip olma açısından yoksullukla yakından ilişkilidir. Türkiye’de, toplam istihdamdaki kadınların % 62,3’ü, tarımda çalışan kadınların ise % 99’u sosyal koruma kapsamı dışındadır (TÜİK, 2008a). Sosyal güvenlik sistemine eş veya baba üzerinden dolayı yoldan dahil olmanın güvencesi, kadınların güçlenmesinin önündeki engellerden biridir ve kadınların bağımlılık temelindeki konumunu pekiştirmektedir.

1.2.5 Kadın Yoksulluğuyla Mücadelenin Uluslararası Dayanakları

Yoksullukla mücadele, 1990’lı yılların başında öncelikli konulardan biri haline gelmekle birlikte, konunun uluslararası gündemde yer alışı daha eski tarihlere dayanmaktadır. Örneğin, yoksulluk sorunu ile ilgilenen uluslararası düzeydeki kuruluşlardan olan ILO, bir çalışma örgütü olmasına rağmen yoksulluğu tüm dünya toplumları açısından önemli bir sorun olarak kabul ederek, çalışanlar dışındaki toplum kesimlerini de kapsayacak bir düzenlemeye gitmiştir. 1944 yılında Philadelphia’da yapılan ILO Genel Konferansı’nda kabul edilen ILO’nun Çalışma Amaç ve Hedeflerine İlişkin Bildirge ile yoksulluğun, refahı tehdit eden bir durum yarattığı belirtilmiş ve yoksulluğun engellenmesine ilişkin iş veya istihdamla ilgili bir dizi önlemlen bahsedilmiştir (Hacımahmutoğlu, 2009). ILO’nun kadınların yoksulluğunu önlemeye yönelik önerileri ise; iş yaşamında kadın erkek fırsat ve muamele eşitliğinin sağlanması, kadınların toprak, değerli kaynaklar, kredi gibi kaynaklara erişiminin sağlanması, eğitim olanaklarının geliştirilmesi, kadın istihdamının artırılması, sosyal koruma ve çalışma koşullarına ilişkin standartların tüm işleri kapsamı ve bir bütün olarak yoksul bireylerin örgütsel beceri ve pazarlık yapma kapasitelerinin geliştirilmesi olarak örneklendirilebilecektir (Toksöz vd., 2001).

DB'nin yoksulluk konusundaki çalışmaları 1970'li yıllardan bu yana devam etmektedir. DB, özellikle 1990 yılından sonra, yoksulluğu gelişme topluluğunun karşı karşıya olduğu en acil sorun olarak belirlemiş ve kapsamlı olarak kalkınma çerçevelerinin ülkeler düzeyinde uygulanmasına ilişkin konulara yer veren yoksulluğu azaltma strateji belgeleri hazırlamıştır (Şenses, 2006).

Kadın yoksulluğu ile mücadelede, gerek yürüttüğü faaliyetler gerekse imzaya açtığı uluslararası belgeler açısından en önemli yere sahip uluslararası kuruluş, Birleşmiş Milletler'dir (BM).

BM Genel Kurulu, 1992 yılında 17 Ekim tarihini "Uluslararası Yoksulluğun Yok Edilmesi Günü" ilan etmiş, ardından 1996 "Uluslararası Yoksulluğun Yok Edilmesi Yılı" olarak belirlemiş ve bunu 1997-2006 yıllarının "Birinci On Yılı" olarak ilan edilmesi izlemiştir. 1995 yılında Kopenhag'da gerçekleştirilen "Toplumsal Kalkınma Dünya Zirvesi" yoksulluğun kalkınma gündemine dahil olmasında kurucu bir rol üstlenmiştir (Özdek, 2002).

Kadın yoksulluğuna ilişkin olarak yoksulluğun kadınlaşması ifadesinin ilk kez 1995'te gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda yer aldığı belirtilmiştir. Ancak daha öncesinde kadın yoksulluğunun önemli bir sorun olduğuna dikkat çekmiş olan "BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)"nde kadın yoksulluğu ve mücadele konusu, başlangıç bölümünde yer alan "... Yoksulluk içinde bulunan kadınların yiyecek, sağlık, eğitim, öğretim ve iş imkanları ile diğer ihtiyaçlarını karşılamada yeterli imkanı bulamamalarından kaygı duyarak,..." ibaresi ile konuya yapılan vurgu güçlendirilmiştir. Türkiye'nin 1985 yılında taraf olduğu ve 1986 yılında yürürlüğe giren sözleşmenin diğer bölümlerinde de eğitim, sağlık, karar alma mekanizmaları ile çalışma yaşamına katılım gibi sosyal hayatın her alanında kadınların konumunun ve şartlarının iyileştirilmesi ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler yer almaktadır. Sözleşme ile en fazla vurgu yapılan konulardan biri, kadınların yoksulluğu erkeklerden daha ağır bir şekilde yaşamalarına sebep olan cinsiyete ilişkin kalıp-

yargıların değiştirilmesi gerektiği konusudur. Ayrıca, çalışma yaşamına katılan veya kırsal kesimde yaşayan kadınların sosyal güvenlik sisteminde yer almalarının temini de, kadın yoksulluğunu doğrudan etkileyecek olan ve sözleşmede yer alan konulardandır (KSGM, 2010a).⁸

4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Pekin’de gerçekleştirilmiş olan 4. Dünya Kadın Konferansı sonucunda yayınlanan “Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu” isimli iki belge Türkiye tarafından çekincesiz kabul edilmiştir. Söz konusu belgelerde, kadın yoksulluğu öncelikle mücadele edilmesi gereken alanlardan biri olarak tanımlanmıştır. Pekin Deklarasyonu’nda, kadın erkek eşitsizliğinin halen devam ettiği belirtilerek, artan yoksulluğun bu durumu daha da şiddetlendirdiği tespiti yapılmıştır. Ayrıca, söz konusu belge ile “İstihdam dahil kadınların ekonomik bağımsızlığını yaygınlaştırmaya ve ekonomik yapıda değişiklikler yapma ve kalkınmanın vazgeçilmez elemanı olan kırsal bölgedekiler dahil bütün kadınların üretim kaynaklarına, fırsatlara ve toplumsal hizmetlere eşit ulaşmasını sağlama yoluyla yoksulluğun yapısal nedenlerine inerek kadınların üzerindeki devamlı ve artan yoksulluk yükünü yok etmeye” kararı olunduğu deklare edilmiştir. Pekin Deklarasyonu’nda sürdürülebilir kalkınma ile kadın yoksulluğunun ilişkisi kurularak, özellikle yoksullukla iç içe yaşayan kadınların güçlendirilmesine yönelik hakkaniyetli bir sosyal kalkınmanın, sürdürülebilir kalkınma için gerekli bir dayanak olduğu belirtilmiştir (KSGM, 2010b).⁹

Eylem Platformu kapsamında ise, kadın yoksulluğu on iki sorun alanından biri olarak belirlenmiş ve konu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Kadın yoksulluğuna ilişkin Eylem Platformu’nda yapılan tespitler, öneriler ve stratejiler özetle şu şekildedir (KSGM, 2010b):

- Büyük bir yoksulluk içinde yaşayan 1 milyardan fazla insanın ezici çoğunluğu kadındır. Kadınların mutlak ve göreceli yoksulluğu giderek artmaktadır. Kadın başlı aileler, ücret ayrımı, çalışma hayatındaki mesleki ayrımlar ve diğer cinsiyete dayalı engeller yüzünden genellikle en yoksullar arasında yer almaktadır.

8 Sözleşmenin tam metni için bkz. www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

9 Belgenin tam metni için bkz. www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

- Bütün sektörlerdeki hızlı değişim ve yapısal uyum süreci özellikle kadınları etkilemektedir. Yoksulluğun kadınlaşması gibi birçok sorun kadınların katılımı ile oluşturulacak insan merkezli sürdürülebilir kalkınma ile çözülecektir. Sürdürülebilir kalkınma ve hem sürekli hem de sürdürülebilir ekonomik büyüme, ancak kadının ekonomik, sosyal, politik, yasal ve kültürel statüsünü geliştirmekle mümkündür. Ayrıca, cinsiyet analizinin politika ve programların büyük bir bölümüne uyarlanması, yoksulluğu azaltma stratejileri için kritik bir önem taşımaktadır.
- Kadının güçlendirilmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında çok önemli bir unsurdur. Toplumsal cinsiyet eşitliğini yaymayı ve kadının statüsünü geliştirmeyi amaçlayan destek ve güçlendirme politikalarının ve önlemlerinin başarısı, cinsiyete dayalı bakış açısının, toplumun bütün alanlarını ilgilendiren genel politikalarla bütünleşmesi kadar, olumlu önlemlerin yeterli kurumsal ve mali destekle her düzeyde uygulanmasına da bağlıdır.
- Yoksulluk bütün hanehalkını etkilemektedir, ancak hanehalkının refahına ilişkin iş ve sorumluluklardaki toplumsal cinsiyet farklılığı yüzünden kadınların yükü daha ağırdır. Yoksulluk, özellikle kırsal bölgede yaşayan kadınlar için daha ağırdır.
- Sosyal refah sistemlerinin, yoksulluk içinde yaşayan kadınların özel koşullarını dikkate alması gerekmektedir. Sosyal güvenlik sistemlerinin genellikle sürekli ve ücretli iş ilkesine dayanması nedeniyle özellikle yaşlılıkta, kadınların yoksulluğa düşme riski, erkeklerinkinden daha yüksektir.
- Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kadınların sermaye, kaynaklar, kredi, toprak, teknoloji, bilgi, teknik yardım ve eğitime ulaşmaları sağlanarak üretim kapasiteleri artırılmalı, böylece gelirlerinin yükselmesi ve evhalkının daha iyi beslenmesi, daha iyi eğitilmesi, daha sağlıklı olması ve kadının aile içindeki statüsünün gelişmesi sağlanmalıdır. Kadının üretim potansiyelinin ortaya çıkarılması, yoksulluk döngüsünü kırmada büyük önem taşır; böylelikle kadın kalkınmanın yararlarını ve kendi emeğinin ürünlerini tam olarak paylaşacaktır.

- Kadın yoksulluğuyla mücadelede stratejik hedefler; “yoksulluk içindeki kadınların ihtiyaçlarına ve çabalarına cevap veren makroekonomik politikaları ve kalkınma stratejilerini gözden geçirmek, benimsemek ve uygulamak; yasaları ve idari uygulamaları, kadınların eşit haklarını ve ekonomik kaynaklara ulaşmasını güvence altına alacak şekilde yeniden düzenlemek; tasarrufa, kredi mekanizmalarına ve kurumlarına ulaşmalarını sağlayarak kadınları desteklemek; cinsiyete dayalı metodolojiler geliştirmek ve yoksulluğun kadınlara özdeşleşmesini ele alacak araştırmalar yapmak”tır.¹⁰

6-8 Eylül 2000 tarihlerinde gerçekleştirilen Milenyum Zirvesi'nin sonunda, ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunların çözümü için tüm ülkelerin ortak çalışmasını öngören “BM Binyıl Bildirgesi (Milenyum Deklarasyonu)” kabul edilmiştir. Binyıl Bildirgesi; barış, güvenlik, kalkınma, çevre, yardıma muhtaç grupların korunması, insan hakları ve yönetim konularını kapsamaktadır. Bildirge'nin değerler ve ilkeler bölümünde, kadın ve erkeklerin hak ve fırsat eşitliğinin güvence altına alınması gerektiği belirtilmektedir. Kalkınma ve yoksullukla mücadele başlığında ise, ülkelerin yoksullukla mücadele etmelerine yönelik tedbirler içinde özellikle kadın erkek eşitliğinin güçlendirilmesi ve kadınların etkinliğinin artırılması, yoksulluk, açlık ve hastalıkla mücadelenin etkin bir aracı olarak ifade edilmiştir (KSGM, 2010c).

Bildirge'nin ardından birbiriyle ilintili bir dizi kalkınma hedefi “Binyıl Kalkınma Hedefleri” olarak gündeme taşınmıştır. Her hedef 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan belli amaçlara sahiptir. Binyıl Kalkınma Hedefleri, insani kalkınmaya yönelik olarak yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması, tüm bireyler için temel eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların durumunun güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirlik ve kalkınma için küresel ortaklıklar konularına ilişkin hedefleri içermektedir ve bu hedeflere yönelik ilerlemeyi izlemek için göstergeler belirlenmiştir. 2015 yılına kadar, Türkiye'nin de aralarında olduğu taraf ülkelerin, bu göstergeler çerçevesinde taahhüt edilen sekiz hedefe ulaşabilmek için gerekli çalış-

¹⁰ Belgenin tam metni için bkz. www.ksgm.gov.tr/uluslararası_Belgeler.php.

maları yapmaları beklenmektedir. Türkiye’de bugün, söz konusu hedeflere ilişkin olarak önemli bir mesafe kat edilmiş olup, yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması (Hedef 1), kadının durumunun güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması (Hedef 3), çocuk ölümlerinin azaltılması (Hedef 4) ve anne sağlığının iyileştirilmesi (Hedef 5) konularına özel önem verilmektedir (DPT, 2005).

Avrupa Konseyi (AK) tarafından 1961 yılında imzaya açılan ve 1996 yılında yeniden gözden geçirilen Avrupa Sosyal Şartı, yoksulluk, sosyal dışlanma ve kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına ilişkin önemli hükümler içermektedir. Türkiye, sosyal hakların kapsamı ve sayısının artırıldığı Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı metnini 2007 yılında onaylamıştır.

Gözden Geçirilmiş Sosyal Şart’ın 30. maddesi, doğrudan doğruya yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadeleye ilişkindir. 30. madde uyarınca “Akit Taraflar, toplumsal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla; toplumsal dışlanma ve yoksulluk durumunda yaşayan ya da bu duruma düşme tehlikesinde olan kişilerin ve ailelerinin, özellikle istihdam, konut, eğitim, öğrenim, kültür ile sosyal ve tıbbi yardım olanaklarına fiilen ulaşmalarını teşvik edecek genel ve eşgüdümlü bir yaklaşım çerçevesinde önlemler almakla yükümlü kılınmaktadır”. Şart’ta yer alan diğer birçok madde ile de kişilerin sosyal korunmadan yararlanabilmesine ilişkin sosyal haklara yer verilmiştir. Kadın yoksulluğuna ilişkin özel bir madde düzenlenmemiş olmakla birlikte, kadınların çalışma yaşamına katılımına ilişkin, annelik durumunda korunma hakkı, iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması, istihdam ve meslek konularında cinsiyete dayalı ayırım yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı vb. konuların düzenlenmesi kadın yoksulluğu ile ilişkilendirilebilecektir (KSGM, 2010d).¹¹

Ayrıca, Türkiye’nin adaylık sürecinde bulunduğu Avrupa Birliği (AB) kapsamında 2000 yılından bu yana uygulanmakta olan Lizbon Stratejisi, sosyal dışlanma ve yoksulluk sorununun çözümüne bütüncül bir yaklaşım getirmekte; bu sorunun çözümü için geliştirilen sosyal politikaların ekonomik büyüme ve istihdamla ilişkisini kurarak hem piyasa sistemini

11 “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı” metninin gayri resmi tercümesi için bkz www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

en etkin şekilde işler kılmayı hem de sorunu kalıcı bir şekilde çözme-yi hedeflemektedir. Lizbon Stratejisi bir sonraki bölümde “Avrupa Birliği Sosyal Politikası” başlığı altında ele alınacaktır.

Kadın yoksulluğuna ilişkin olarak bu bölümde değinilecek son uluslararası kuruluş İslam Konferansı Örgütü’dür (İKÖ). Türkiye’nin de üyesi bulunduğu İKÖ tarafından, 2006 yılında İstanbul’da, “İKÖ Üye Devletlerinin Kalkınmasında Kadının Rolü” konulu 1. Bakanlar Konferansı gerçekleştirilmiş ve söz konusu Konferans’ta alınan tavsiye kararları doğrultusunda hazırlanan “Kadınların İlerlemesi İçin İKÖ Eylem Planı”, 2008 yılında Kahire’de gerçekleştirilen “İKÖ Üye Devletlerinin Kalkınmasında Kadının Rolü” konulu 2. Bakanlar Konferansı’nda kabul edilmiştir. Söz konusu Eylem Planı, sağlık, eğitim, karar alma mekanizmalarına katılım gibi konularda hak ve fırsatlara eşit erişimin sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesinin yanı sıra yoksulluğun yok edilmesi konularını ele almıştır. Kadın yoksulluğuna ilişkin belirlenen hedeflerden bir tanesi; “Yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşılması, yeterli destek ve kaynakların sağlanması; tüm sektörlerde ve her düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak ve kadınları güçlendirmek için gerekli bileşenlerdir.” ibaresidir. Bu hedefe dönük olarak belirlenen araçlar ise, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme ile ulusal ve yerel düzeyde daha etkin yoksullukla mücadele stratejileri izlemek olarak ifade edilmiştir. “Kadınların karar alma mekanizmalarına katılımını yerel düzeyden ulusal düzeye kadar artırmak” hedefi altında ise, kadın yoksulluğu ile mücadele için daha etkili önlemler almak ve bununla birlikte, kadınların potansiyellerini fark etmelerini sağlamak, karar almaya eşit katılımlarını ve ilerlemelerini sağlamak uygulamaya dönük araçlar olarak ortaya konulmuştur (KSGM, 2010e).¹²

12 “Kadınların İlerlemesi İçin İKÖ Eylem Planı”nın gayri resmi tercümesi için bkz www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KADIN YOKSULLUĞUYLA MÜCADELEDE SOSYAL POLİTİKA, MEVZUAT VE KURUMLAR

Son dönemde yeniden gündeme taşınan yoksulluk sorunu ile birlikte yoksullukla mücadele yöntemleri ve yoksulluğun sonuçlarını hafifletici mekanizmalara ilişkin tartışmalar da artmıştır. Bu tartışmalar genellikle, sosyal politika ve yoksullukla mücadele işlevi görebilecek araçlar etrafında şekillenmektedir. Bu bölümde, sosyal politikanın kavramsal çerçevesinin çizilmesinin ardından, sosyal politikanın yoksullukla doğrudan mücadeleye yönelik kullanılan araçları olan sosyal güvenlik ve istihdam konularına değinilecektir. Sosyal güvenlik kavramının bileşenlerinden olan sosyal sigorta ve sosyal hizmet kavramlarının kadın yoksulluğuna ilişkin boyutu ele alındıktan sonra, sosyal güvenliğin üçüncü ve son bileşeni olan sosyal yardım kavramı¹³ benzer çerçevede ancak daha geniş bir şekilde incelenecektir.

Bölümün ikinci kesiminde ise, sosyal yardım programları odağa alınarak, Türkiye'deki yoksullukla mücadeleye ilişkin mevzuat ve kurumsal mekanizmalara yer verilecektir.

2.1 Sosyal Politika

Sosyal politika kavramının doğuşundan bu yana kapsamı ve anlamına ilişkin tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Kavramın tarihsel gelişimine bakılacak olursa; başlangıçta sadece işçilerin koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan sosyal politikanın, zaman içerisinde kapsamı ve uygulama alanı genişlemiş; bugün ise bir yandan kadın, çevre, çocuk hakları gibi toplumsal hareketlerin etkisi, bir yandan da değişen ekonomik sistemlerin etkisiyle dönüşüm geçirmiştir.

Sosyal politikanın tarihsel gelişimi içerisinde, yoksulluğun önlenmesi, herkesin belirli bir sağlık ve eğitim hakkının bulunması, gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilmesi, işsizliğin ortadan kaldırılması gibi hedefler sosyal politikanın kapsamına girmiştir. Tüm bu hedeflere ise devlet tarafından gerçekleştirilecek, sosyal güvenlik, sosyal yardım, asgari ücret,

¹³ Sosyal yardımların sosyal politikanın bir aracı olarak görülüp görülmeyeceğine ilişkin tartışmalar sürmektedir. Ancak, bu çalışma ile Türkiye'deki genel eğilim izlenerek yardımlar sosyal politika kapsamında değerlendirilmiştir.

sağlık, eğitim, konut ve ulaşım hizmetlerine yönelik politikalarla ulaşılabilmektedir. Geleneksel sosyal politika, odağına ücretli istihdamı almaktadır ve bu alanlar refah ya da sosyal devletin de temel özelliklerine işaret etmektedir (Özüğurlu, 2003: 60). Bu doğrultuda, en geniş tanımı ile sosyal politika, toplumu oluşturan bireylerin sosyal ihtiyaçlarını karşılama amacına yönelik faaliyetleri içeren bir kavramdır ve sosyal adaletin ve sosyal eşitliğin sağlanmasına yönelik tüm politikaları içermektedir. Sosyal politikaya ilişkin uygulamalar genel olarak sosyal devlet, sosyal koruma, refah toplumu vb. ifadelerle kavramsallaştırılmaktadır.

Sosyal politikanın boyutları her ülkede farklılık göstermektedir. Örneğin, Batı Avrupa ülkelerinde geniş tanımı ile sosyal politika uygulamalarına rastlanabilmekteyken, farklı toplumsal yapı ve geçmişe sahip bazı ülkelerde toplumun en zayıf kesimini korumak amacıyla yapılan yardımlar şeklinde uygulanabilmektedir (Koray, 2008).

Günümüzde, sosyal politikanın kapsamı, boyutları ve niteliğine ilişkin iki yönlü bir değişim olduğuna ilişkin görüşler hakimdir. Sosyal politikanın kapsamı, üçüncü kuşak hakları olarak bilinen kadın, çevre, tüketici, çocuk hakları konularında sosyal politikalar üretilmesi ile genişlerken (Koray, 2008), bir yandan da sosyal politikanın sosyal desteğe gerçekten ihtiyaç duyan kesimle sınırlandırılması yönündeki uygulamalarla daralmaktadır. Birçok kesim tarafından eleştirilen bu yeni paradigmanın odağı, ücretli istihdamdan yapısal işsizler ve yoksullara kaymıştır (Özüğurlu, 2003: 62).

2.2 Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Sosyal Politikaların Rolü

Günümüzde yoksullukla mücadele yöntemlerinde belirlenecek politikaların tercihinde iki karşıt görüş etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi, yoksulluğun çalışma ile birlikte algılanması, işgücü olarak görülmesi veya işgücüne dönüştürülmeleri gerektiğidir. Söz konusu anlayışa karşıt önerilen görüş ise, yoksul bireylerin işgücünden öte insan olarak algılanmaları ve toplumun bir parçası olarak bazı haklara sahip olmaları gerektiği yönündedir (Şener, 2010). Hangi anlayışın benimsendiğine göre politikalar farklılık gösterecek olsa da, sosyal politika aracılığıyla yapılacak her düzenlemenin dolaylı ya da doğrudan olarak yoksulluğun veya sosyal dışlanmanın niteliğine ve boyutuna etkisi bulunmaktadır. Bu

kesimde, özellikle kadın yoksulluğuna ilişkin olarak önemli görülen sosyal politikalara değinilecektir.

Gelir elde etme ile yoksulluk arasındaki ilişki göz önünde tutulduğunda, kadınların çalışma hayatına katılımına ilişkin sorunlar kadın yoksulluğu için daha önemli olmaktadır. Dolayısıyla, bu konudaki uygulamalar yoksulluk ile mücadelede de fayda sağlamaktadır. Sosyal politika uygulamaları ile kadın yoksulluğunun keşiştiği en önemli alanlardan biri, istihdam konusunda öne çıkan önemli sorunlardır. Kadınların işgücü piyasasına yeterli düzeyde katılamaması, kadınlar arasında ücretsiz aile işçiliği ile enformel çalışmanın yaygınlığı ve sosyal güvenceden yoksunluk bu sorunlar arasında en açık biçimde gözlemlenebilenlerdir. Bu bağlamda, sosyal politikanın öncelikli araçlarından işgücü politikalarının kadın yoksulluğuyla mücadelede temel bir rolü olabilmektedir. Pasif işgücü politikaları olarak anılan, işsizlik sigortası, kıdem tazminatı gibi uygulamalar önemli iyileşmeler sağlamakla birlikte, asıl olarak, işgücü becerilerini artırma, yaşam boyu öğrenme, işsiz kalınan süreyi kısaltma gibi daha çok işsizliği azaltmayı-iş başına dönüşü hızlandırmayı hedefleyen aktif işgücü politikaları kadın istihdamını artırmaya yönelik önemli fırsatlar sunabilmektedir (Şener, 2010).

Kadınların çalışma yaşamına katılımlarının artırılmasını teminen politika önceliklerine değinilecek olursa, özetle şunlardır (Tan vd., 2008):

- Yoksul kadınların çalışma yaşamına katılımını engelleyen düşük eğitim ve nitelik sorununun aşılmasında eğitim, özellikle de mesleki eğitim, kadınların beşeri sermayelerini artıracak en önemli araçlardan biri olmaktadır. Piyasanın güncel ve geleceğe yönelik gereksinimleri ve dünya istihdam eğilimleri dikkate alınarak, kadınların örgün ve yaygın eğitim yoluyla işgücü piyasasına hazırlanması yoksullukla mücadelede etkin bir uygulamadır.
- Aktif işgücü politikaları kadın istihdamını artırmada bir diğer araçtır. İş arama, işe yerleştirme, mesleki eğitim ve girişimcilik teşviklerini kapsayan politikaların ülke koşullarına uygun bir karmasının benimsenmesi ve makro ölçekte devlet politikası olarak tasarlanması, planlanması ve uygulanmasının, AB ülkelerinde istihdamı artırmada başarılı sonuçları olduğu görülmüştür.

- Kadın girişimciliğinin artırılması çalışmaları, istihdamı olumlu yönde etkileyecek politikalardandır. Kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve bu yönde politikaların varlığı, kadınların yoksulluktan kurtulmalarını sağlamanın yanı sıra kadınların güçlenmesi hedefine de hizmet edecektir.
- Esnek çalışma stratejilerinin, kadın istihdamını artırdığı uygulamalar sonucunda görülmektedir. Ancak, esnek çalışmanın çalışan yoksulluğunu artırması riski nedeniyle, sosyal güvence, işsizlik sigortası, yeniden işe yerleştirme programları gibi etkin sosyal politikalarla desteklenmesi gerekmektedir.
- Yeterli olmayan bakım hizmetleri, özellikle bakım için hizmet satın alamayacak olan yoksul kadınlar düşünüldüğünde, işgücü piyasasına katılımı engelleyen en önemli nedenlerden biridir. Ailede, çocuk, hasta, yaşlı ve engelli bakım sorumluluğunun kadınlarda olması nedeniyle, kadınların istihdama katılmalarında kurumsal sosyal bakım hizmetlerinin varlığı büyük önem arz etmektedir.
- Sosyal politikalar aracılığıyla, toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının ana plan ve politikalara yerleştirilmesi ve kadın işgücünün istihdamı için kurumlar vergisinde indirim, gelir vergisi ve sigorta primi destekleri gibi özel önlemler alınarak kadın işgücünün artırılması sağlanabilmektedir.

Kadın erkek eşitliği politikalarının önem kazandığı her ülkede bir yandan kadınların işgücü piyasalarına hazırlanmalarına ve işgücü piyasasında karşılaştıkları koşullar açısından fırsat eşitliği sağlanmasına, diğer yandan kadının geleneksel sorumluluklarının azaltılmasına çalışılmaktadır. Eşitlik yasalarının yürürlüğe girmesi, izleme komisyonları kurulması, eylem programları hazırlanması gibi araçlarla istihdamda eşitliğe ulaşılması hedeflenmektedir (Koray, 2008). Tüm bunların yanı sıra, kadınların işgücüne katılmamasının tek yönlü bir sorun olmadığı bilinmektedir. Kadına yönelik şiddet, gelir dağılımındaki farklılıklar, kadınların görünmeyen emeği, karar alma mekanizmalarına katılmayışı gibi birçok açıdan yaşanan sorunlar, asıl hedeflenmesi gerekenin, toplumun kadına bakış açısının değiştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaşamın her

alanında sağlanması olduğunu göstermektedir. Bu noktada sadece istihdam alanında değil, tüm alanlardaki eşitlik politikalarının, yoksulluğu veya sosyal dışlanmayı azaltıcı yönde etkileri görülebilecektir.

Kadın istihdamının artırılmasına yönelik mevcut anlayış ve uygulamaların yeterli olmadığı yönündeki feminist eleştirilerin temel argümanı, emek ve çalışmanın sadece piyasada ücret ödenen işler için kullanılmaması, yani ücretli-ücretsiz ayrımının olmaması gerektiği yönündedir. Ayrıca, sosyal politika, özel alanı kapsamadığı ve kadınların ihtiyaçlarının konu edinmediği yönünde eleştirilmekte ve bu nedenle ev içi emek, çalışmanın anlamı, bakım hizmetleri, bağımlılık ve dayanışma anlayışlarında önemli değişime ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Koray, 2008).

2.3 Sosyal Güvenlik

Geleneksel sosyal politikanın kapsamı, bireyin refah düzeyinin artırılması ve sosyal alandaki ihtiyaçlarının karşılanması için devlet tarafından toplumda daha yüksek bir refah düzeyi ve sosyal koruma sağlamak için yürütülen politikalarlardır. Sosyal koruma sisteminin birincil amacı; yoksulluğu azaltarak toplumun refahını yükseltmek ve bireylerin fırsatlara erişimlerini sağlamaktır. Dar anlamda sosyal koruma sistemi, işgücü piyasası politikaları ile sosyal güvenlik sisteminden oluşmaktayken; geniş anlamda sağlık ve eğitim programları gibi, sosyal politikanın konusu olan tüm programları kapsamaktadır (Hacımahmutoğlu, 2009).

Sosyal koruma sisteminin önemli bir bölümünü oluşturan sosyal güvenlik sistemi ise, toplumun tüm kesimlerini kapsayarak, her bir bireyin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı ve bu sayede bireylerin bugünkü durumlarının ve geleceklerinin güvence altına alınmasını hedeflemektedir. Sosyal güvenlik, ihtiyaç halindeki kişilere yaptığı yardımlarda onlara insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyini sağlamayı amaçlamaktadır. ILO, sosyal güvenliği, toplumun hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, işsizlik, sakatlık, yaşlılık ve ölüm nedeniyle kazancın kesilmesi ya da büyük ölçüde azalmasının yol açacağı sakıncalara karşı, kamusal önlemler aracılığıyla bireyler için sağladığı koruma olarak tanımlamaktadır ve sigorta kapsamı dışında sağlık hizmetleri ve sosyal yardımları kapsayan geniş bir sosyal güvenlik anlayışını kabul etmektedir (Koray,

2008). Sosyal güvenlik sistemindeki programların belirleyici özelliklerinden biri, bunların kamu kurumları ya da yarı kamusal kurumlar tarafından yürütülmeleridir (Hacımahmutoğlu, 2009).

Kadınların ev ve işten kaynaklı sorumluluklarının fazla oluşu, sosyal güvenceye olan gereksinimlerini artırmaktadır. Bu noktada, kadınların sosyal güvenlik (koruma) gereksinimi, sadece dezavantajlı bir grup olarak çeşitli riskler karşısında kadınları sigortalamak olmamakta, aynı zamanda sağlıklı ve kalıcı toplumlar için yapılan bir yatırım olmaktadır (Gökbayrak, 2003: 302).

Sosyal güvenlik sisteminin başlıca araçları, sosyal sigorta programları ile sosyal yardım ve sosyal hizmet programlarıdır. Sosyal sigorta, kayıtlı olarak çalışanlar ile bu kişilerin bakmakla yükümlü oldukları kişileri kapsamaktadır. Enformel çalışma ve ücretsiz aile işçiliğinin kadınların yaygın çalışma biçimleri olması nedeniyle, kadınların sosyal sigortadan kendi adına yararlanma oranı çok düşüktür. Türkiye’de istihdamda yer alan kadınların % 58’i herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değildir. Bu oran, tarımda çalışan kadınlarda % 99 olarak ölçülmektedir (TÜİK, 2008a). Bireylerin çalışma, emeklilik, sağlık konularındaki haklarını düzenleyen sosyal sigorta sisteminde kadınların yer almaması, bu haklardan geniş ölçüde yararlanamamaları sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca, sisteme kendi adlarına kayıtlı olmamaları, kadınların eş veya babaya bağımlılık düzeyini artırmaktadır.

Kadınların çoğunlukla sosyal sigorta kapsamı dışında kalmaları nedeniyle, sosyal güvenliğin diğer iki boyutu olan sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar, kadın yoksulluğunun önlenmesinde en önemli sosyal politika konuları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal hizmetler, toplumdaki tüm bireylerin, ülkenin genel şartları çerçevesinde, insana yaraşır bir biçimde varlıklarını sürdürebilecekleri bir ortam yaratmaya yönelik yürütülen hizmetleri ifade etmektedir (Hacımahmutoğlu, 2009). Sosyal hizmetlerin kapsamı ve niteliği, ülkelerin refah devleti uygulamalarına göre genişlemekte veya daralmaktadır. Sosyal hizmetlerin kadın yoksulluğuyla mücadeledeki işlevi makro ve mikro düzeyde ele alınabilir. Makro düzeyde sosyal hizmetler, toplu-

mun yeniden biçimlendirilmesi, çalışma yaşamı koşullarının iyileştirilmesi, eşitliğin sağlanması vb. sosyal refah politikalarının oluşturulması sürecine katkıda bulunmaktadır. Mikro düzeydeki sosyal hizmetler ise söz konusu politikaların uygulanması sürecidir (Duyan, 2006). Sosyal hizmet müdahalesi, gerek kadınların mevcut kaynaklardan yararlanma şansını yükseltmek amacıyla gerçekleştirilen “kadınlara yönelik çalışmalar”, gerekse oluşturulmasına katkı sağladığı “politikalar” yoluyla kadın yoksulluğuyla mücadele edebilecektir. Sosyal hizmetlerin, kadının yapabilirliğini artırmak ve güçlendirilmesini sağlamak açısından önemi büyüktür. Sosyal hizmet faaliyetleri ile kadınların kendilerini özne olarak görmeleri ve sorunlarına çözüm üretme kapasitelerinin artırılması mümkün olmaktadır.

2.4 Sosyal Yardım ve Refah Devleti

Kadın yoksulluğuyla mücadelede özel bir öneme sahip olan sosyal yardım programları, ücretli çalışmayan, herhangi bir kayıtlı çalışanın bakmakla mükellef olmadığı ve sosyal sigorta sistemine girebilecek imkanlara sahip olmayan nüfus kesiminin sosyal risklere karşı korunması amacıyla yürütülmektedir.

Sosyal yardım sistemi, refah devleti (sosyal devlet) kavramıyla yakından ilişkilidir. Uygulanan tüm sosyal politikalar, ülkelerin refah devleti olma özelliğini belirlemekle beraber kavramın tanımları ve özelliklerine ilişkin tartışmalarda sosyal yardımlar çoğunlukla ön plana çıkmakta veya tek başına refah devletinin belirleyici özelliği olarak görülmektedir. Refah devleti, fertlerin sosyal durumlarıyla ilgilenen, onlara asgari bir hayat düzeyi sağlamayı, sosyal adalet ve sosyal güvenliği gerçekleştirmeyi sosyal politikalar yoluyla sağlayan devlettir (Buğra, 2008).

Refah devleti kavramı, sosyal politikanın anlamındaki değişime paralel bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Sosyal politikalar ile refah devletinin ilk ortaya çıktığı ve asıl gelişme gösterdiği yer Avrupa ülkeleridir. Kökleri yoksullukla mücadeleye dayanan ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında geleneksel anlamına kavuşan sosyal politika, sadece yoksulları değil tüm kesimleri kapsayan bir önlemler paketi haline gelmiştir. 1970'lere kadar bu kapsamda değerlendirilen refah rejimine ilişkin bugün çok çe-

şitli tartışmalar bulunmaktadır. Ticarete liberalizasyonun sağlanması yoluyla ekonomik büyüme sağlanarak refah rejimine ihtiyaç duyulmadan yoksulluğun önleneyeceği görüşlerinin hakim olduğu dönemin ardından bugün, yoksullukla mücadelede büyümenin tek başına yeterli olamayacağı, sosyal koruma politikalarına ihtiyaç duyulduğu kabul edilmektedir. DB tarafından da paylaşılan bu anlayışla uyumlu bir şekilde ülkelerin sosyal transferlerinin azalmadığı, hatta artmakta olduğu görülmektedir. Bu durum ise aksi görüşler de bulunmakla birlikte, yoksulluğun tekrar sosyal politikanın temel meselesi haline gelmeye başladığı, yoksullukla mücadelede refah rejiminin hala önemini koruduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Buğra, 2008).

Küreselleşme sonrasında üretim biçimlerinin esnekleşmesi, sanayi sektörünün önemini kaybetmesi, hizmetler sektörünün önem kazanması, yarı zamanlı ve geçici istihdamın artması gibi nedenlerle yoksulluk ve toplumsal dışlanmanın önlenmesi ile istihdam ilişkisi azalmaktadır. Hala, nitelikli işgücü yaratılması için eğitim-beceri geliştirme programları ile teşvik, yatırım politikalarıyla işgücü talebinin artırılması yöntemleri önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, değişmekte olan refah rejimi anlayışının bir önceki dönemden temel farkı, bunun yanı sıra sosyal yardım programlarının öneminin artmasıdır.

Sosyal devlet anlayışı; işsizlik, sakatlık, emeklilik, hastalık, ölüm, aile reisinin olmayışı ya da yoksulluk durumlarında gelir güvencesi sağlayan sosyal güvenlik ve yardım programlarını içermektedir. Bu anlayışa, özellikle feminist analistlerin eleştirisi, refah devleti yapılanmalarının, erkeklerin aileyi geçindiren, kadınların ise hane bakımından sorumlu olan kişiler olarak görüldüğü, yani toplumsal cinsiyete dayalı rollere ilişkin varsayımlara dayandığı yönündedir ve sosyal devletin çocuk bakımı, eğitim, sağlık ve ev yardımları gibi hizmetleri de kapsamı gerektiği savunulmaktadır (Misra et al., 2007: 807-809). Bu eleştirilere göre, sosyal devletin toplumsal cinsiyet perspektifi ile değerlendirilmesi için öncelikle devletin çocuk ve yaşlı bakımındaki rolü ve vergi/yardım programlarının incelenmesi gerekmektedir. Kadınların ev içi hizmet ve bakım sağlamadaki rollerinin ne kadarının devlet yardım ve hizmetleri ile üstlenildiği ve bunların karşılığında kadınların ne kadarının çalışan olarak işgücü piyasasına katılmasına

olanak sağlandığı, sosyal devlet uygulamalarının toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadaki rolünü göstermektedir (Misra et al., 2007: 807-809).

Bugün dönüşüm geçirmekte olan sosyal devletin değişen anlamına baktığında, hemen tüm ülkelerde sosyal politika ve sosyal devlet uygulamalarının daraldığı izlenmektedir ve bu daralmadan kadınlar erkeklerden daha fazla etkilenmektedirler. Bunun nedeni, kadınların toplumsal cinsiyete dayalı rolleri gereği çocuk, aile büyükleri ve hasta bakımı gibi sorumluluklar sonucu bağımlı bir konumda olması, boşanma, eşin ölümü gibi bazı durumlarda bu bağımlılığın daha da pekişmesi, ayrıca sağlık ve eğitim hizmetlerine erkeklere nazaran eşitsiz erişimleridir.

Sağlık ve eğitimdeki harcamaların azalması sonucunda, kadınlar hamilelik, doğum gibi durumlarda yetersiz beslenme, bakımsızlık gibi sorunlarla karşılaşmakta, kaynakların kullanımındaki toplumsal değer ve normlara bağlı olarak kadınlar eşitsiz paylaşımın mağduru olmakta, örneğin, eğitim giderlerinin yüksek olması sebebiyle kız çocuklarının eğitiminden vazgeçilmekte veya erkek çocuklarına kıyasla yetersiz beslenmektedirler. Ayrıca bakım hizmetlerinin yeterli olmaması kadınların işgücüne katılımında engel teşkil etmektedir. Kadınların toplum içindeki rolleri sadece ev içi hizmetleri ve çocuk/yaşlı bakımı ile sınırlı kalmamakta, ailenin içinde bulunduğu akrabalık ve hemşerilik üzerinden kurulan dayanışma ağlarının devamı anlamında da önemli görevleri bulunmaktadır. Kadınların destek mekanizmalarından yeterince yararlanamaması, bu işlevin aile ve akrabalık bağları yoluyla yerine getirilmesine yol açarak kadınların toplumda sadece eş ve anne olarak yer almasına yol açmakta, başka bir deyişle mevcut toplumsal cinsiyet rol ve kalıplarının değişmesini engellemektedir (Dedeoğlu, 2009: 42-46).

Sosyal devlet uygulamalarının kapsamının değişmesi doğrultusunda, sosyal yardımın, özellikle de istihdam yanlı sosyal yardım sisteminin kadın yoksulluğuyla mücadelede önemli fırsatlar sunduğu görülmektedir. Sosyal refahın sağlanması amacıyla tüm dünyada en fazla kullanılan yöntem sosyal yardımdır ve etkin olarak uygulandığı ülkelerde yoksullukla mücadele ile yoksul bireylerin istihdama kazandırılmasında başarıları sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

2.4.1 Sosyal Yardım ve Türleri

Sosyal yardım kavramı “... kendi ellerinde olmayan sebeplerle, mahalli ölçüler içinde asgari seviyede dahi geçinme imkanını bulamayan kişileri; muhtaçlık araştırmalarına dayalı olarak en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirme amacını taşıyan, karşılıksız mahiyetteki parasal ve nesnel sosyal gelir ve destek sağlayıcı kamusal faaliyetler bütünüdür.” (Çengelci, 1993: 10). ILO ise sosyal yardımı; “vergi gelirlerinden karşılanan, asgari ihtiyaç standartlarına uygun ve yeterli miktarda olan, kanunen düşük gelirlili kimselere sağlanan hizmet veya program” olarak tanımlamaktadır (İkizoğlu, 2000).

Sosyal yardımların temel amacı, muhtaçlık veya yoksulluk içinde bulunan kişilerin, muhtaçlık koşulları ortadan kalkıncaya kadar ve yaşamsal ihtiyaçları karşılayabilecek duruma gelinceye kadar gelir güvencelerinin sağlanmasıdır. Sosyal yardımın bir diğer amacı, sosyal yardım alan kişinin en kısa sürede yeniden çalışabilme ve kendi geçimini sağlayabileceği kazanç elde edebilme olanağına kavuşturulmasıdır. Sosyal yardım, böylece hem kişinin varlığını güvence altına almakta hem de ilgili kişinin tekrar çalışabilme ve gelir elde edebilme olanağı elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum, sosyal yardım yönteminin kendine özgü bir niteliği olarak görülmektedir. Sosyal yardımlar, tek başına yoksulluk sorununun çözümü olmamasına karşın, yoksul bireylerin kısa vadede en büyük desteğidir (Dilik, 1987: 15).

Sosyal yardım kavramına ilişkin farklı tanımlara bakıldığında, hemen hepsinin, karşılıksız olarak yapılması ve muhtaçlık temelinde belirlenmesi özelliklerini kapsadığı görülmektedir. Yoksul durumdaki kişilere yapılan sosyal yardımlar, kamusal örgütler, çeşitli sosyal yardım kurumları veya özel kuruluşlar tarafından yapılabilmektedir. Sosyal yardımlarda güncel olan yaklaşım, kamusal sorumluluğun kabul edilmesidir. Sorumluluğun temelde devletin olduğu düşünülmektedir. Özel kuruluşların yardım faaliyetlerinden kamusal yardımı ayıran temel fark, finansmanının vergiler olmasıdır (Hacımahmutoğlu, 2009). Sosyal yardımlar, primsiz ödemeler ve genel yardımlar olarak sınıflandırılabilir. Yaşlılık, özürllük aylıkları primsiz ödemeler; aynı ve nakdi olabilen genellikle

düzensiz geçici yardımlar ise genel yardımlar içinde yer almaktadır (Şener, 2010). Kamusal sosyal yardımların sosyal güvenlik içerisindeki yeri sosyal sigorta ve sosyal hizmetlerden sonra gelmektedir. Bireylerin öncelikle sosyal yardımlar dışındaki sosyal koruma programlarından yararlanmaları esastır. Sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sisteminin açıklarını tamamlayıcı bir rol üstlenerek, bunu da sosyal sigorta sisteminin sağladığı güvenceden faydalanamayacak kişilerin korunmasını sağlamak yoluyla yapmaktadır (Hacımahmutoğlu, 2009).

Sosyal Yardım Yoksulluk İlişkisi

Sosyal yardımların yoksullukla mücadelede önemli bir yeri olmasının sebebi yoksulluk sorununun ortaya çıkmasında rol oynayan nedenlerin ve mücadele yöntemlerinin çok boyutlu olmasıdır. Yoksulluğun nedenleri konusunda çok farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden yola çıkarak etkili bir şekilde yoksulluk önleme veya yok etme çalışmalarının yapılmasında çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilişkin bir görüş birliği olması durumunda bile yoksulluğu kısa bir sürede ortadan kaldırmak mümkün olamamaktadır (İkizoğlu, 2000). Örneğin, kadın yoksulluğu düşünüldüğünde, yatırım ve teşvik politikalarıyla işgücü talebini etkilemeye dönük uygulamalar, kadın istihdamının artırılmasını öngören istihdam politikaları veya makro ekonomik politikalarla sağlanacak gelir dağılımının iyileştirilmesi çalışmaları, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadelede son derece önemli bir yer tutmakla beraber, ancak uzun erimde faydaları ve sonuçları görülecektir. Söz konusu politikaların, uygulama evresinde yoksul bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Ayrıca, toplumsal veya ekonomik nedenlerin dışında, bireysel özelliklerden kaynaklanan yoksulluk durumları da her zaman toplumlarda var olmaktadır. Tüm bu nedenler, bireylerin en temel insan hakkı olan yaşamını sürdürebilmesini sağlamak için sosyal yardımlara duyulan ihtiyacı açıklamaktadır. Yardımlar, yoksulluk sorununun tek başına bir çözümü olarak değil ancak, kısa vadede en önemli destek mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır (İkizoğlu, 2000).

Çalışma biçimlerinde meydana gelen değişme sonrasında enformel, yarı zamanlı ve geçici işlerin artması ve ekonomik krizler ile teknolojik

gelişmeler sonrasında işgücüne olan talebin azalması gibi nedenlerle, sosyal sigorta kapsamında yer alan kişilerin azaldığı bilinmektedir. Tüm bu çalışma biçimlerinin kadınlar arasında daha yaygın olduğu ve toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların kaynaklara erişiminin daha az olduğu düşünüldüğünde, sosyal yardım uygulamalarının özellikle kadınlar için önemi artmaktadır.

Sosyal Yardımların Türleri

Sosyal yardımların, sosyal devlet uygulamaları kapsamında ele alınarak devlet tarafından yapılmasının değişen veya şekil değiştiren kişisel bağlar, toplumsal yapılar itibarıyla önemi büyüktür. Bu çalışmada incelenen sosyal yardım programları, devlet tarafından uygulanan programlar olacağından, yardımlara ilişkin nitelermeler bu çerçevede ele alınmaktadır. Sosyal yardımlar; parasal, yiyecek, giyecek, sağlık giderleri vb. ihtiyaçların karşılanması şeklinde yapılmaktadır. Yardım türlerinin farklı gruplamaları olmakla birlikte, genelde aynı (eşya veya mal türünde) ve nakdi (parasal) sınıflandırması kullanılmaktadır. Aynı yardımlar, parasal yardım dışındaki eşya veya mal türündeki yardımlar olup bu kapsamda yiyecek, giyecek, yakacak, konut vb. yardımlardır. Ayrıca ilaç, tedavi giderleri gibi sağlık yardımları da aynı yardım olarak değerlendirilmektedir. Nakdi yardımlar ise düzenli olarak aylık verilmesi, yıl içinde belirli ihtiyaçlar için ayrı ayrı ödeme yapılması veya bir defalık ödeme şeklinde gerçekleşebilmektedir. Nakdi yardımlar, bazı durumlarda, elektrik, su, kira gibi ödemelerin kişi adına sosyal yardım kurumunca üstlenilmesi şeklinde olmaktadır (İkizoğlu, 2000). Belirtilen yardım şekillerinden hangisinin tercih edileceği ve yardımın miktarı kişilerin ihtiyaç durumuna göre belirlenmektedir. Bu durum, sosyal yardım hizmetinin mutlak insani yoksulluğu öncesinin yanı sıra göreceli yoksulluğu dikkate alması açısından da önemli olmaktadır.

Yukarıda bahsedilen yardım türleri konularına göre sınıflandırılacak olursa bunlar (Hacımahmutoğlu, 2009):

- Öğrencinin kırtasiye giderlerinin karşılanması, giyiminin karşılanması, okula gidiş geliş masraflarının karşılanması gibi aynı nitelikteki

yardımlar ile öğrenciye burs verilmesi veya ebeveynleri çocuklarını okula göndermeleri konusunda teşvik etmek amacıyla para yardımı verilmesi gibi nakdi yardımlardan oluşan **eğitim yardımları**,

- Genellikle kişilerin sağlık hizmeti masraflarının karşılanması amacıyla taşıyan ve aynı nitelikteki yardımlar ile kişilerin belli sağlık kontrollerini yaptırmalarını sağlamak amacıyla şartla bağlı olarak yapılan nakdi yardımlardan oluşan **sağlık yardımları**,
- Kişilere, gıda maddelerini satın alabilmeleri için verilen gıda çeki ile sıcak yemek veya gıda paketi sağlanması yoluyla kişilerin reel gelirlerinin artırılmasını sağlayan aynı nitelikteki **gıda yardımları**,
- Türkiye’de uygulandığı şekliyle, bakımsız ve sağlıksız evlerde yaşayan muhtaç durumdaki kişilere evlerinin bakım ve onarımı için verilen malzeme veya para yardımı ile muhtaç durumdaki kişilere konut sağlanması veya bu amaçla para yardımı uygulamalarından oluşan **barınma yardımları**,
- Muhtaç durumdaki kişilere yönelik, kömür dağıtımı veya odun, doğal gaz masraflarının karşılanması olarak nitelendirilen **yakacak yardımları**,
- Yaşlılık aylığı bağlanması şeklinde veya aynı ya da nakdi sosyal yardımlardan oluşan ve çoğu zaman bir yaş koşuluna bağlanan **yaşlılara yapılan yardımlar**,
- Yaşlılara yapılan yardımlara benzer şekilde özürü aylığı bağlanması veya çeşitli aynı/nakdi yardımlar yapılması olarak özetlenebilecek **özürü yardımları**,
- Muhtaçlık ölçütüne göre belirlenen kişilere, genellikle bağışlar aracılığıyla elde edilen ve aynı olarak verilen **giyim ve ev eşyası yardımları**,
- Düzenli bir gelir niteliğinde olmadığından sosyal yardım kapsamında değerlendirilen ve muhtaç durumdaki **işsizlere yapılan yardımlar**,

- Kişilerin muhtaç olmaları nedeniyle, yukarıda belirtilen yardım türlerinin dışında kalan ve kişilerin muhtaçlık durumu haricinde herhangi bir özelliğine bağlı olmayan **diğer yardımlardır**.

2.5 Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Sosyal Dışlanma ile Mücadele ve Sosyal Yardımlar

Avrupa Birliği düzenlemeleri, yoksulluğu, sosyal dışlanma kavramı kapsamında ele alarak geniş bir anlayışla hareket etmektedir. Sosyal dışlanma ile mücadele de, diğer sosyal politika konularında olduğu gibi, AB'ye üye ülkelerin sorumluluğunda olan bir alandır. AB'nin sosyal politika alanındaki düzenlemelerinin çoğu zorunlu olmayan politikaları kapsamaktadır. Üye ülkelerin sosyal politika düzenlemelerinde ortaya çıkan uyumsuzluk alanları da açık işbirliği yöntemi olarak adlandırılan bir izleme mekanizması ile koordine edilmektedir. Açık işbirliği yöntemi; sosyal politika alanındaki ilkelerin belirlenmesi, ölçütlerin ve somut hedeflerin oluşturulması ve gelişmelerin değerlendirilmesi için öngörülen bir izleme mekanizmasıdır (Hacımahmutoğlu, 2009).

AB'nin sosyal dışlanma ile mücadele ve sosyal yardımlara ilişkin düzenlemeleri, sosyal politika anlayışı ile paralel bir gelişim izlemiştir. Bu nedenle AB'de sosyal dışlanma kavramının ortaya çıkışını, gelişimini ve mücadele yöntemlerini, sosyal politikaya ilişkin süreçlerle birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Avrupa Topluluğu (AT), temelde sosyal değil ekonomik bir yapı üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Topluluğun ilk evresinde, sosyal politika ve sosyal politikanın önemli bir alanını oluşturan yoksulluk ve sosyal dışlanma konusu uzun süre resmi anlamda gündeme gelmemiştir. Ancak, küreselleşme sürecinde işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanmaya ilişkin endişelerin artmasıyla birlikte, bu sorunla Topluluk düzeyinde mücadele etme gerekliliği kabul edilmiştir. Avrupa'da sosyal dışlanma ile mücadele uzun süre engelliler, yaşlılar gibi belirli özel gruplara yönelik bazı eylemlerle sınırlı kalmıştır. 1975-1980 yıllarını kapsayan Birinci Avrupa Yoksulluk Karşıtı Programı'nın (Yoksulluk-1) ardından 1986-1989 yıllarını içine alan İkinci Yoksulluk Karşıtı Program (Yoksulluk-2) ve son olarak da 1990-1994 yılları için Üçüncü Yoksulluk Karşıtı Program (Yok-

sulluk-3) hazırlanmış ve uygulanmıştır. Başlangıçta terminoloji düzeyinde yoksulluk kavramı kullanılırken, 1990'lı yıllardan itibaren yoksulluğun yoksunluk boyutunu da dikkate alan “sosyal dışlanma” kavramı temel kavram haline gelmiştir (Sapançalı, 2005: 58-66).

AB düzeyinde sosyal dışlanmanın temel sosyal politika konularından biri durumuna gelmesi, 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleşmiştir. 1990 yılında Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından “Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi” kurulmuş ve konuya ilişkin birçok rapor hazırlanmıştır. 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması) ile sosyal dışlanma kavramı ilk defa resmi bir belgede açık bir şekilde yer almıştır. Maastricht Antlaşması AB’de sosyal politika uygulamalarını derinleştirmiştir. Antlaşmanın temel amaçları arasında, yüksek düzeyde bir istihdamın ve sosyal korumanın sağlanması ve daha iyi yaşama ve çalışma koşullarının teşvik edilmesi yer almaktadır. “Maastricht Antlaşmasına Ek Protokolde Sosyal Politika Antlaşması” üye ülkelerin imzalarına sunulmuş ve o dönemdeki tüm üye ülkeler, İngiltere hariç olmak üzere, antlaşmayı imzalamışlardır. 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması, genel olarak sosyal politika ve özel olarak sosyal koruma ve sosyal içerme konusunda özel bir yere sahiptir. Maastricht Antlaşması'nın ekinde yer alan Sosyal Politika Antlaşması, Amsterdam Antlaşması'nın içine alınmıştır. Böylelikle, sosyal politika alanı AT mevzuatının bir parçası haline gelmiş ve sosyal politikanın AT ve Üye Devletlerin ortak sorumluluğu olduğu doğrulanmıştır. Amsterdam Antlaşması, Roma Antlaşması'nın 2. maddesini değiştirerek, Avrupa entegrasyon hareketinin amaçları arasına yüksek bir sosyal koruma düzeyinin sağlanması amacını eklemiştir. Amsterdam Antlaşması'nın özellikle 136 ve 137. maddelerinde sosyal dışlanmaya vurgu yapılmıştır. 136. maddede, sosyal politikanın amaçları, sosyal dışlanmayla mücadele, istihdamın geliştirilmesi, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, yeterli sosyal koruma, işçi ve yönetim arasında diyalog ve insan kaynaklarının geliştirilmesi olarak saptanmıştır. Ayrıca, sosyal diyalog ile kadın ve erkeklere eşit muamele de güçlendirilen hükümlerden olmuştur. 137. maddede ise, bir önceki maddede yer alan hedeflere ulaşabilmek için Birliğe üye devletlerin faaliyetlerini destekleyecek ve tamamlayacak

alanlar arasında işgücü piyasasından dışlanan kişilerin entegrasyonu ifade edilmiştir. Aynı zamanda Avrupa Komisyonu'nun bilgiyi arttırmayı, bilgi değişimini ve uygulamaları geliştirmeyi, yenilikçi yaklaşımları desteklemeyi ve sosyal dışlanma ile mücadele etmek için tecrübeleri değerlendirmeyi amaçlayan girişimler aracılığıyla, üye devletler arasındaki işbirliğini teşvik etmeye yönelik önlemler alabileceği belirtilmiştir (Erdoğan 2005: 22, Hacımahmutoğlu 2009, Sapancalı, 2005: 58-66).

2000 yılında Lizbon'da gerçekleştirilen Avrupa Komisyonu toplantısından itibaren, sosyal dışlanmayla mücadele süreci daha da hızlanmıştır. Lizbon Zirvesi'nde "2010 yılına kadar istihdam ve sosyal uyum yoluyla dünyada sürdürülebilir ekonomik büyüme kapasitesine sahip en dinamik ve en rekabetçi bilgi ekonomisi olma" hedefini içeren Lizbon Stratejisi belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmenin ise ancak, mal ve hizmet piyasalarında ve istihdamda yapısal reform, sosyal koruma sistemlerinin modernleştirilmesi, insana yatırım, sosyal dışlanmayla mücadele ile ve Avrupa sosyal modeli temelinde gerçekleşebileceği kabul edilmiştir. 2000 yılı Aralık ayında Nice'de gerçekleştirilen Avrupa Komisyonu toplantısında ise, AB'nin Sosyal Politika Gündemi'nin altı önceliği tanımlanmış ve üye ülkelerin bir sosyal içerme stratejisi uygulamaları amacıyla ortak hedefler ortaya konmuştur (Erdoğan 2005: 22, Hacımahmutoğlu 2009, Sapancalı 2005: 58-66). Bu hedefler:

- İstihdamın artırılması ve kaynaklara eşit erişilebilirliğin sağlanması,
- Sosyal dışlanmanın yaratacağı risklerin önlenmesi,
- Güçsüz ve zayıf toplum kesimlerine yardım edilmesi,
- İlgili kurumların / kurumsal yapının harekete geçirilmesidir.

AB'nin sosyal dışlanma ile mücadele konusundaki en önemli düzenlemelerinden biri, "Sosyal Dışlanmayla Mücadele Topluluk Eylem Programı (2002-2006)"dir. Program, üye ülkeler arasında sosyal dışlanmayla mücadele konusunda koordinasyonu geliştirmeyi amaçlamakta, koordinasyonun sağlanmasında kullanılacak yöntem olarak da, Lizbon Stratejisi'nde oldu-

ğu gibi, açık işbirliği yöntemi¹⁴ ifade edilmektedir. 2001 yılında Laeken'de gerçekleştirilen Avrupa Komisyonu toplantısında, AB'nin sosyal içermeye ilgili ilk raporu (Joint Report on Social Inclusion) kabul edilmiştir (Erdoğan 2005: 22, Hacımahmutoğlu 2009, Sapancalı, 2005: 58-66). Bu raporda, sosyal içirme konusunda belirlenen başlıklar, hedefler ve yapılması gerekenler bulunmaktadır ve bu hedefler her AB ülkesi veya katılım sürecindeki ülkeler için öncelikleri göstermektedir. Ayrıca, Laeken Zirvesi'nde yoksulluk ve sosyal dışlanmaya ilişkin mevcut durumun belirlenmesi ve ulusal politikaların izlenebilmesi için 18 istatistikî gösterge tanımlanmıştır (DPT, 2007). Ortak göstergelerin tanımlanmış olması, literatürde yer alan yoksulluk ve sosyal dışlanmanın tanımı üzerinde görüş birliğine varılması açısından önemli bir düzenlemedir.

Ayrıca, kadın erkek eşitliğini sağlamak, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin farkındalık yaratmak, cinsiyet ayrımcılığına karşı her eylemin izleme ve değerlendirmesini yapmak, yukarıda yer alan hedefler ve bu doğrultuda gerçekleştirilecek uygulamaların tamamında gözetilecek bir üst hedef olarak saptanmıştır (DPT, 2007).

AB düzeyinde, sosyal koruma ve dolayısıyla da sosyal yardım alanında üye ülkelerin uymak zorunda oldukları bir müktesebat bulunmamaktadır. Belirlenen ortak hedefler ve stratejiler ile alınan tavsiye kararları ülkeler için yol gösterici nitelikte olmaktadır. AB'ye tam üyeliği hedefleyen Türkiye'nin de sosyal koruma alanında politika belirlerken, AB'nin sosyal koruma ve sosyal yardım alanında belirlemiş olduğu ortak hedefleri ve tavsiye kararlarını göz önünde tutması gerekmektedir. Bu doğrultuda Avrupa Komisyonu ile ortaklaşa hazırlanması gereken ve Türkiye'de yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadeleye ilişkin başlıca politikaların belirleneceği "Ortak İçerme Belgesi (Joint Inclusion Memorandum)"

14 Açık işbirliği yönteminin beş önemli unsuru bulunmaktadır:

- Ortak hedeflerin belirlenmesi,
- Kısa, orta ve uzun dönemli eylem planları oluşturularak, ortak hedeflerin ulusal ve bölgesel politikalara dönüştürülmesi,
- Niteliksel ve niceliksel göstergelerin tanımlanması,
- Düzenli olarak izleme, değerlendirme ve yeniden gözden geçirme yapılması,
- Son aşamada, üye ülkeler arasında bu süreçten elde edilen bilgi ve uygulamaların paylaşılması ve Topluluk Eylem Programı oluşturulması.

önem arz etmektedir. Bir hükümet belgesi niteliğinde olan Ortak İçerme Belgesi'nin hazırlık süreci 2004 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) koordinasyonunda başlatılmıştır. Belge, taslak olarak hazırlanmış olup halihazırda Avrupa Komisyonu ile ilgili Bakanlıklar arasındaki görüşmeler sürdürülmektedir. Söz konusu süreçte AB'nin sosyal içermeye ilişkin değişen yaklaşımı paralelinde taslak metnin güncellenmesi ve revize edilmesi çalışmaları sürdürülmektedir. Aday ülke ve Avrupa Komisyonu tarafından ortak olarak hazırlanan bir belge olan Ortak İçerme Belgesi kabul edildiğinde, her iki tarafın üst düzey temsilcileri tarafından imzalanacak ve Türkiye'de yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadeleye ilişkin başlıca politikaları, öncelikleri ve bu politikaların uygulanmasına ilişkin kurumsal yapıyı belirleyecektir.¹⁵

Avrupa Birliği'nde Sosyal Yardım

AB'nin sosyal dışlanmayla mücadelede ortak hedeflerinden biri, toplumdaki en zayıf ve korunmasız kesimlere yardım edilmesi ve bu kişilerin toplumla bütünleşmesini sağlayacak programların geliştirilmesidir. Bu doğrultudaki politikalar aracılığıyla, sürekli ve kalıcı yoksulluk riski ile karşı karşıya olan kadın ve erkeklerin toplumla bütünleşmesini geliştirmek, çocukları etkileyecek sosyal dışlanma riskini elimine edecek yönde harekete geçmek ve toplumla bütünleşme yönünde hepsine eşit fırsatlar tanımak, dışlayıcı unsurlar içeren alanlara yönelik çok yönlü eylemler geliştirmek gerektiği kabul edilmiştir (Sapancalı, 2005: 98-99).

AB ülkelerinde tek tür bir sosyal yardım uygulaması bulunmamaktadır. Her ne kadar AB politikaları ile ortak hedefler belirlenmiş olsa da, henüz AB'nin temelleri atılırken ülkelerde çeşitli sosyal politika uygulamaları mevcuttu. AB ülkeleri zaman içinde sadece AB politikaları değil, geçmiş birikimi ve farklı yapılarından da kaynaklanan gelişimler göstermişlerdir. Ülkelerin benimsedikleri refah rejimine göre sosyal yardım anlayışları da değişmektedir. Genel olarak AB ülkelerinde sosyal güvenlik, sosyal hizmetler, yoksullara gelir transferi, sosyal hakların kurumsallaşması, asgari gelir desteği sağlanması vb. araçlar yoluyla yoksullukla mücadele politikaları uygulandığı görülmektedir. Bu araçlardan hangilerinin

¹⁵ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan alınan bilgi.

kullanıldığı ve araçların kapsamı ise ülkelerin refah devleti niteliğini belirlemektedir.

Avrupa ülkelerinin çoğunda sosyal koruma sistemleri, bireyin yaşamı süresince devamlılık gösteren bir yapıya sahiptir. Çocukluk dönemi için ebeveynlere çocuk yardımları, gençlik döneminde istihdam yardımları, aktif çalışma döneminde işsiz kalındığında işsizlik yardımları, orta yaş sonrası dönemde emeklilik yardımları yaşamın tüm evrelerini kapsamaktadır. Bu kadar kapsamlı bir sosyal koruma sisteminin bulunduğu ülkelerde, sosyal yardım programlarının sosyal koruma sistemleri içerisindeki payları oldukça sınırlı olmaktadır.¹⁶ Birçok Avrupa ülkesinde sosyal yardımlar bir vatandaşlık hakkı olarak tanımlanmakta ve muhtaç durumdaki tüm nüfusu kapsayan genel bir nitelik taşımaktadır (Hacımahmutoğlu, 2009). Genel nitelikli olma özelliğinin uygulamadaki yansımaları, asgari gelir desteği olmaktadır. Asgari gelir desteği uygulaması, süreklilik esasına bağlı ve düzenli olarak, belli bir gelir seviyesinin altında olan herkese yapılan, genel nitelikte bir sosyal yardım programıdır (Hacımahmutoğlu, 2009). Bugün farklı hukuki düzenlemelerle ve nitelikte de olsa, çoğu AB ülkesinde uygulanan asgari gelir desteği programının Türkiye’de de yürütülmesi gerektiğini ifade eden birçok görüş bulunmaktadır.

2.6 Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım: Mevzuat ve Kurumlar

2.6.1 Sosyal Yardımlara İlişkin Hukuki Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda sosyal yardımla ilgili olan çeşitli hükümler yer almaktadır. Türk hukuk mevzuatında ise, tek bir kaynaktan yer almamakla birlikte, sosyal yardım programlarını düzenleyen çok sayıda kanun bulunmaktadır. Bu bölümde, 1982 Anayasası'nda ve çeşitli kanunlarda düzenlenen sosyal yardım ile ilgili hükümler ele alınacaktır.

1982 Anayasası

1982 Anayasası'nda yer alan ve sosyal yardım kavramı ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan hükümler şöyle sıralanabilir:

¹⁶ Sosyal koruma sistemi içerisinde, işsizlik ödeneği veya düşük gelirli kişilere yapılan ödemeler gibi sosyal yardım olarak değerlendirilen bazı uygulamalar söz konusu ülkelerde sosyal yardımlar kapsamında görülmemektedir.

- Anayasa'nın **2. maddesinde**, Türkiye Cumhuriyetinin insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu hükme bağlanmıştır. Bu maddede belirtilen 'sosyal hukuk devleti' kavramından, sosyal yardım görevinin devlete ait bir görev ve sorumluluk olduğunun kabul edildiği anlaşılmaktadır. Zira sosyal yardım, sosyal devletin gerçekleşme araçlarından biridir. Yine aynı maddede belirtilen 'insan haklarına saygılı devlet olma' kavramı ile de, devlete bir insan hakkı olan sosyal yardım konusunda gerekli düzenlemeleri yapma ve sosyal yardım sağlama konusunda sorumluluk yüklenmektedir.
- Anayasa'nın **5. maddesinde**, kişilerin refah, huzur ve mutluluğunu sağlamanın; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmanın; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamanın devletin temel amaç ve görevleri arasında olduğu düzenlenmiştir.
- Anayasa'nın **17. maddesinde**, herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.
- Anayasa'nın **41. maddesi** ile ailenin huzur ve refahı ile özellikle anenin ve çocukların korunmasını sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması ve teşkilatın kurulması görevi, devlete ait bir yükümlülük olarak ifade edilmiştir.
- Anayasa'nın **42. maddesine** göre, kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacıyla burs ve başka yollarla gerekli yardımları sağlamalıdır. Ayrıca, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanlar için, onları topluma yararlı kılacak gerekli tedbirleri almalıdır.
- Anayasa'nın **56. maddesinde**, herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir.
- Anayasa'nın **57. maddesinde**, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirlerin alınması devletin görevleri arasında sayılmaktadır.

- Anayasa'nın **58. maddesine** göre devlet, gençleri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirlerin alınması ile de yükümlüdür.
- Anayasa'nın **60. maddesine** göre, herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Sosyal güvenlik hakkı, insan haklarına saygılı sosyal hukuk devleti olmanın bir gereğidir. Bu hükümde belirtildiği üzere, sosyal güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alacak olan ve bunun için gerekli teşkilatı kuracak olan, devlettir.
- Anayasa'nın **61. maddesinde**, sosyal güvenlik bakımından özel olarak kimlerin korunması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre; devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri, sakatları, yaşlıları, korunmaya muhtaç çocukları korumakla ve bu amacı gerçekleştirmek için gerekli tesis ve teşkilatı kurmak ve kurdurmakla görevlidir.

Diğer Sosyal Yardım Mevzuatı

Türkiye'de sosyal yardım alanını düzenleyen birden fazla kanun ve yasal düzenleme bulunmaktadır. Sosyal yardım alanının kurumsal ve yasal anlamda çok parçalı yapısını gösteren bu durum, sosyal yardımın bir hak olarak belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. AB'ye adaylık süreci ve diğer dinamikler sonucunda, sosyal yardımın hak niteliğinde düzenlenmesi gerektiğine ilişkin görüşler artmaktadır. Mevcut durumyla, yürütülen kamusal sosyal yardım programları ile ilgili hukuki düzenlemeler şu şekildedir:

- 10 Temmuz 1976 tarihinde yürürlüğe giren 2022 sayılı "65 Yaşını Dolurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun"un 2. maddesine göre, 65 yaşın üstünde veya özürli olan muhtaç durumdaki kişilere aylık bağlama görevi Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5502 sayılı "Sosyal Güvenlik Kanunu" madde 15/b uyarınca, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü tarafından yapılması gereken tazminat ve yardım işleri görevi, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) bünyesinde yer alan Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (SSK, 2009).

- 2684 sayılı “İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun” 19 Haziran 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanun'un 4. maddesi ile, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında maddi imkanlardan yoksun olan öğrencilere parasız yatılı ve burslu okuma imkanı sağlamakla ve bu konuda gerekli sosyal yardımı vermekle görevlendirilmiştir (MEB, 2009a).
- 27 Mayıs 1983 tarihinde yürürlüğe giren 2828 sayılı “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu” madde 9/d bendi uyarınca, SHÇEK, yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını en düşük düzeyde dahi sürdürmekte güçlük çeken kişi ve ailelere ayni ve nakdi yardımda bulunmak amacıyla gerekli hizmet ve programları geliştirmek ve uygulamakla görevli kılınmıştır (SHÇEK, 2009a).

Sosyal ve ekonomik yoksunluk içerisinde bulunan çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özürülülere, yaşlılara, ailelere ve topluluklara yönelik maddi ve manevi içerikli sosyal hizmetleri planlamak, uygulamak ve uygulamasını teşvik etmek, rehberlik sağlamak, yönlendirmek, koordine etmek ve denetlemek görevi, 2828 sayılı Kanun'la SHÇEK'e verilmiştir.

28 Eylül 1986 tarihinde yürürlüğe giren “SHÇEK Ayni ve Nakdi Yardım Yönetmeliği” ile 2828 sayılı Kanun'la verilen görevlerin esasları belirlenmiş ve usulüne bağlanmıştır. Bu yönetmelikle, kurumun gerçekleştireceği yardımlar ekonomik yönden muhtaçlık içinde bulunan kişilere kendi evlerinde ve ortamlarında sağlanacak olan parasal ve nesnel sosyal yardımlar olarak belirlenmiştir. Ancak, 29 Aralık 1993 tarihli yönetmelik ile de, söz konusu yönetmelikte bazı değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. Buna göre, ayni yardımın sınırları genişletilmiş ve sosyal inceleme raporu sonucuna göre yardım yapılması koşulu getirilmiştir (SHÇEK, 2009c).

- 18 Haziran 1984 tarihinde yürürlüğe giren 227 sayılı “Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükümünde Kararname” madde 13/f bendi uyarınca, Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan Hayır İşleri ve Sosyal Hizmetler Dairesi

Başkanlığı, gerekli yerlerde öğrenci yurtları, aşocağı, eğitim tesisleri açmak, yönetimini sağlamak ve imkanları ölçüsünde muhtaç, sakat ve amalara aylık bağlamak ve sosyal hizmet vermekle yükümlü kılınmıştır (VGM, 2010b).

- 14 Haziran 1986 tarihinde yürürlüğe giren 3294 sayılı “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kanunu” ile söz konusu kanunda belirtilen hizmetleri gerçekleştirmek üzere “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF)” kurulmuştur. Bu fonun görevleri, fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile Türkiye’ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir. Geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkanı sağlanması halinde topluma faydalı hale getirilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler de bu Kanun kapsamı içinde yardım edilecek kişiler arasında gösterilmiştir. Fon, sosyal güvenlikten yoksun muhtaç ve düşkün kesimlere ilişkin tüm sosyal sorumlulukları üstlenmektedir. Kaynaklarını ağırlıklı olarak söz konusu kesimlerin himayesi ve güçlendirilmesi için kullanmaktadır (SYDGM, 2009a).
- 3816 sayılı “Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun” 3 Temmuz 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun’un 1 ve 2. maddelerinde belirttiği üzere, hiçbir sosyal güvenlik kurumunun güvencesi altında olmayan ve sağlık hizmetleri giderlerini karşılayacak durumda bulunmayan Türk vatandaşlarının ayakta ve yatakta tedavi masrafları ve ilaç masrafları, devlet tarafından karşılanır. Bu görevi üstlenen kurum, Sağlık Bakanlığı’dır (Sağlık Bakanlığı, 2009a).

Bu Kanun; hiçbir sosyal güvenlik kurumunun güvencesi altında bulunmayan¹⁷ ve Kanun’un öngördüğü usul ve esaslar çerçevesinde

¹⁷ 5510 sayılı Kanun’un 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı olmakla birlikte, 4857 sayılı Kanun’un 13 ve 14 üncü maddelerine göre kısmi süreli veya çağrı üzerine çalışanlar ile bu Kanun’a göre ev hizmetlerinde ay içerisinde 30 günden az çalışan kişiler istisna tutularak, yeşil kart hizmetinden faydalanabilmeleri öngörülmüştür.

belirlenecek, aile içindeki kişi başına düşen gelir payının aylık tutarı brüt asgari ücretin 1/3'ünden az olan ve Türkiye'de ikamet eden Türk vatandaşlarına; 5510 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde sağlanacak sağlık yardımlarını kapsar.

- 6 Mart 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5102 sayılı “Yüksek Öğrenim Öğrencilerine Burs, Kredi Verilmesine İlişkin Kanun”, yurt içinde yüksek öğrenim gören öğrencilere burs, kredi ve nakdi yardım verilmesiyle ilgili esas ve usulleri düzenlemektedir. Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü (YURT-KUR), yurt içinde yüksek öğrenim gören ve yardıma ihtiyacı olan öğrencilere burs, kredi ve nakdi yardım yapmakla görevlendirilmiştir (KYK, 2010a).
- 5263 sayılı “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, 9 Aralık 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun ile, 29 Mayıs 1986 tarihli ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'nun uygulanmasını sağlamak üzere Başbakanlığa bağlı SYDGM kurulmuştur (SYDGM, 2009b).

2.6.2 Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Uygulama dönemi içerisinde bulunan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda, yoksullukla doğrudan mücadeleye ilişkin temel amaçlar, “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” ile “Sosyal Güvenlik Sisteminin Etkinliğinin Artırılması” başlıkları altında ele alınmıştır. *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele* başlığı altında yer verilen önlem ve hedefler şu şekildedir (DPT, 2006):

- Yoksulluk ve gelir dağılımındaki dengesizlik, sürdürülebilir büyüme ve istihdam, eğitim, sağlık ve çalışma hayatı politikalarıyla kalıcı bir şekilde azaltılacaktır. Yoksulluk ve sosyal dışlanma riski taşıyan birey ve grupların ekonomik ve sosyal hayatta yer almaları sağlanacak ve yaşam kaliteleri yükseltilecektir.
- Transfer politikaları, gelirin yoksullar lehine yeniden dağıtımının sağlanması yoluyla etkili hale getirilecektir. Bu kapsamda, sosyal güvenlik sisteminin, sosyal risklere karşı toplumun her kesimine güvence

sağlayarak gelir dağılımını iyileştirici bir etkiye sahip olması sağlanacaktır.

- Yoksulluğun azaltılmasına yönelik hizmetler, yoksulluk kültürünün oluşmasını önleyici ve yoksul kesimin üretici duruma geçmesini sağlayıcı nitelikte olacaktır.
- Kayıtdışı çalışan yoksulların, sosyal güvenlik kapsamına alınması ve düzgün işlerde çalışması için gerekli tedbirler alınacaktır.
- Yoksul kesimlere yönelik ekonomik faaliyetler çeşitlendirilecek şekilde gelir getirici projeler desteklenecektir. Özellikle, kırsal kesimde ve az gelişmiş bölgelerde girişimcilik teşvik edilecektir.
- Kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını artırmak için; bu kesime yönelik mesleki eğitim imkanları geliştirilerek istihdam edilebilirlikleri artırılabilecektir.
- Kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla, bu konudaki toplumsal bilinç artırılacaktır.
- Özellikle kırsal kesimdeki kız çocuklarının, özürülülerin ve düşük gelirli ailelerin çocuklarının eğitim ihtiyaçlarının karşılanması desteklenerek bu kesimlerin eğitime erişimleri kolaylaştırılacaktır. Ayrıca, çocuk işçiliğini önleyecek tedbirler alınacak ve etkili bir şekilde uygulanacaktır.
- Çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi için ideal ortam olan aileye yönelik eğitici programlar yaygınlaştırılacaktır.
- Yaşlılara yönelik olarak evde bakım hizmeti desteklenecek, kurumsal bakım konusunda ise huzurevlerinin sayısı ve kalitesi artırılacaktır.
- Özürülülerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının artırılmasına yönelik, sosyal ve fiziki çevre şartları iyileştirilecek, özel eğitim imkanları ve çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği korumalı işyerleri geliştirilecektir.
- Tarımdaki yapısal değişim sonucu kente göç eden vasıfsız ve yoksul insanların işsizlik riskini azaltmak için aktif istihdam politikaları geliştirilecektir.

- Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın önlenmesine yönelik politikaların uygulanmasında ve bunlara yönelik eğitim, barınma ve istihdam gibi hizmetlerde, merkezi idare ve mahalli idareler ile sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere tüm kesimlerin koordineli bir şekilde çalışması sağlanacaktır.

Kalkınma Planı'nda, genel olarak gelir dağılımının iyileştirilmesi ve risk grubunda yer alan bireylere ilişkin tedbirlerin yanı sıra, kadın yoksulluğunun önlenmesine yönelik tedbirlere ayrıca değinilmesi önemlidir. Bu kapsamda da kadınların istihdama katılımı, kız çocuklarının eğitimi gibi özellikle üzerinde durulması gereken konuların belirlenmiş olmasının yanı sıra, kadına yönelik şiddet ile kadın yoksulluğu ilişkisinin kurulmuş olması olumlu bir gelişmedir.

Sosyal güvenlik sisteminin, yoksullukla mücadele politikalarının içinde özel bir yeri olduğuna önceki kesimde değinilmişti. Bu bağlamda, Kalkınma Planı'nda *Sosyal Güvenlik Sisteminin Etkinliğinin Artırılması* başlığı altında yer alan önlem ve hedefler, yoksullukla mücadele politikalarına şekil vermektedir. Söz konusu hedef ve önlemler aşağıda belirtilmektedir (DPT, 2006):

- Sosyal güvenlik sistemi; nüfusun tümünü kapsayan, toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılayabilen, mali sürdürülebilirliği olan ve kaliteli hizmet sunan bir yapıya kavuşturulacaktır.
- Sosyal sigorta sistemi, çalışan nüfusun tümünü kapsayacak şekilde yaygınlaştırılacak ve kayıtdışı istihdam önlenecektir.
- Sosyal güvenlik sisteminin mali sürdürülebilirliği aktüeryal dengeler gözetilerek sağlanacaktır. Sosyal sigorta sisteminin bilgi işlem altyapısında tam otomasyona geçilerek, hak kaybını ve mükerrer yararlanmayı önleyen etkili, erişilebilir ve sürdürülebilir hizmet sunan bir yapı oluşturulacaktır.
- Sosyal güvenlik programlarının verimli ve uyumlu yürütülmesi amacıyla, kuruluşlar arasında iletişim ve işbirliği sağlanacaktır.

- Sosyal hizmet ve yardımlar sisteminde eşitlik, sosyal adalet, etkinlik ve etkililik ilkeleri esas olacaktır. Sistemden yararlanacak kişilerin belirlenmesi amacıyla ortak bir veri tabanı oluşturularak, nesnel ölçütlerle işleyen bir tespit mekanizması kurulacaktır.
- Sosyal hizmet ve yardımlar alanında nitelikli personel eksikliği giderilecek ve mevcut personelin niteliği artırılacaktır.
- Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal hizmet ve yardımlar alanındaki faaliyetleri desteklenecektir.

Sosyal güvenlik ve onun bir parçası olarak sosyal yardım sisteminin geliştirilmesi ve bu alandaki sorunların giderilmesine dönük bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ile, kadınlar için özel önlemler belirlenmemiş olmakla birlikte, kadın yoksulluğuna dolaylı olarak da olsa olumlu etkide bulunacağı düşünülmektedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda, "*yoksulluk*" olgusunun çok boyutlu bir sorun olarak ele alındığını ve yoksullukla mücadelede de bu çok boyutlu bakış açısının sürdürülmesinin öngörüldüğünü; ancak, önceliğin ekonomik büyüme ve rekabet gücünün artırılmasına verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

2.6.3 Sosyal Yardım Sisteminde Yer Alan Kuruluşlar ve Bu Kuruluşlar Tarafından Yürütülen Sosyal Yardım Programları

Türkiye'deki sosyal yardım sisteminde çok sayıda sosyal yardım programı mevcut olup, bu programlar farklı kurumlar tarafından yürütülmektedir. Sosyal yardım programlarını yürüten kurumlar: Sağlık Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu, İl Özel İdareleri, Belediyeler ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu kapsamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarıdır.

Bu bölümde, sosyal yardım sisteminde yer alan il özel idareleri ve belediyeler dışındaki kuruluşlar ve bu kuruluşlar tarafından yürütülen sosyal

yardım programları kısaca incelenmektedir. Tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen araştırma ile SYDV'ler tarafından yürütülen sosyal yardımların incelenmiş olması nedeniyle SYDTF, SYDGM ve SYDV'ler tarafından yürütülen sosyal yardım programlarına daha ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

2.6.3.1 Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Yürütülen Sosyal Yardım Programları

2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ve Vakıflar Yönetmeliği çerçevesinde çalışmalarını yürüten VGM, doğrudan sosyal yardım amaçlı kurulmamış olsa da, yoksullara yönelik ayni ve nakdi yardım programları uygulayan Başbakanlığa bağlı bir tüzel kuruluştur (VGM, 2010a). Genel Müdürlüğün sosyal yardım kapsamında değerlendirilebilecek hizmetleri; ekonomik destek, ayni yardım, eğitim desteği, sağlık hizmeti başlıkları altında verilmektedir (VGM, 2010b).

Ekonomik destek kapsamında muhtaç kişilere aylık bağlanmaktadır. Annesi ya da babası olmayan muhtaç çocuklar ile % 40 ve üzeri engelli olan muhtaçlara sosyal güvencesi olmaması, herhangi bir gelir veya aylığı bulunmaması, mahkeme kararı veya kanunla bakım altına alınmamış olması, gelir getirici taşınır ve taşınmaz malı mevcut olmaması veya olup da bunlardan elde edeceği aylık ortalama gelirinin belirlenmiş olan muhtaç aylığı miktarını geçmemesi halinde, 2010 yılı itibariyle aylık 305,17 TL tutarındaki muhtaç aylığı bağlanmaktadır (VGM, 2010c).

Ayni yardım hizmetleri kapsamında ise, sosyal güvencesi bulunmayan veya geliri net asgari ücret miktarından fazla olmayan kişilere kuru gıda ve sıcak yemek hizmeti verilmektedir. Eğitim desteği kapsamında, ailelerinin maddi durumu yeterli olmayan ortaöğretim öğrencilerine 2010 yılı itibariyle aylık 50 TL burs verilmektedir. Kimsesiz ve yoksul kişilere sağlanan sağlık hizmeti ise VGM bünyesinde bulunan Bezm-i Alem Vakıf Gureba Hastanesi'nde ücretsiz olarak teşhis ve tedavi hizmeti olarak verilmektedir (VGM, 2010c).

VGM tarafından verilen sosyal yardımlar kapsamında, kadınlara veya kız çocuklarına ilişkin özel bir uygulama bulunmamaktadır. Ancak, veri-

len hizmetin kesilmesini gerektirecek durumlar arasında, aylık bağlanan kişinin kadın olması halinde evlenmesi durumu sayılmıştır. Ayrıca, muhtaçlık aylığının verilmesinde erkekler için 18, yüksek öğrenimde ise 25 yaş sınırı belirtilirken, kız çocuklarda yaş sınırı bulunmamaktadır (VGM, 2010c).

2.6.3.2 Sağlık Bakanlığı Tarafından Yürütülen Yeşil Kart Uygulaması

Sağlık Bakanlığı, yeşil kart uygulaması kapsamında, ödeme gücü olmayan vatandaşların devlet hastaneleri, belediyeler ve diğer resmi kurumlara ait sağlık tesislerinde ve gerektiğinde sevk edilen üniversite hastanelerinde; yatarak görecekları tedavi hizmetlerini, bu hizmetler için yapılacak her türlü masrafı ve ayakta tedavi kapsamında görecekları muayene, tetkik, tahlil, pansuman, diş çekimi, diş protez, gözlük hizmetleri ve ilaç bedellerini karşılamaktadır. Yeşil kart uygulaması, 18 Haziran 1992 tarihinde yürürlüğe giren 3816 sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun uyarınca yürütülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2009a).

16 Haziran 2006 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan ve 1 Ekim 2008 tarihinde bütünüyle yürürlüğe girmiş olan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile yeşil kart uygulamasına son verilmesi, ödeme gücü olmayan kişilerin Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamına girmesi ve bu kişilerin GSS primlerinin devlet tarafından karşılanması öngörülmekte olup söz konusu uygulama 2011 yılında başlatılacaktır.

Yeşil kart alabilmenin koşulları; aylık gelir veya aile içindeki gelir payının, asgari ücretin vergi ve sosyal sigorta primi dışındaki miktarının 1/3'ünden az olması, herhangi bir şekilde SGK'nın güvencesinden faydalanan olmamak ve Türkiye'de ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktır (Hacımahmutoğlu, 2009).

1 Ocak 1977 tarihinde yürürlüğe giren 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun'dan yararlananların tedavi giderleri de yeşil kart veri-

lerek karşılanmaktadır. Yukarıda sayılan şartlara sahip olanlar dışında, özel kanunlarla sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak faydalanması öngörülen vatandaşlara, talepleri halinde, hiçbir soruşturma ve araştırma yapılmaksızın yeşil kart verilmektedir (Hacimahmutoğlu, 2009).

Yeşil kart almak isteyen kişiler; ikametgâhları merkez ilçede ise Valiliğe, diğer ilçelerde ise Kaymakamlığa başvurumaktadırlar. Yeşil kart başvuruları; illerde ve ilçelerde Valilik ve Kaymakamlıklara yapılmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2009b).

Başvuru sırasında; başvuran kişinin kimlik bilgileri, hanehalkı bilgisi, hanehalkının sosyal güvenlik durumu, hanehalkının geliri ve mali durumu bildirilmektedir. Yeşil kart başvurusunu alan birimler, kişilerin muhtaçlık ve gelir durumlarının öğrenilmesi amacıyla nüfus, vergi, tarım, tapu, trafik ve sosyal güvenlik kayıtları gibi gerekli araştırma ve incelemeleri yapmaktadır. Başvuru sahibinin yeşil kart sahibi olabilmek için gerekli şartları taşıyıp taşımadığı kontrol edildikten sonra, bilgiler İl ve İlçe İdare Kurullarına iletilmekte, İl ve İlçe İdare Kurulları bu bilgiler doğrultusunda yeşil kart verilip verilmeyeceğine karar vermektedir (Sağlık Bakanlığı, 2009b).

Yeşil kartın, alındığı tarihten itibaren, ölüm, muhtaçlık durumunun ortadan kalkması ve vatandaşlıktan çıkma gibi haller dışında, bir yıl geçerliliği bulunmaktadır. Bir yılın sonunda, yeşil kart kapsamında sağlık hizmeti alınmaya devam edilebilmesi için, kartın vize edilmesi gerekmektedir. Sağlık Bakanlığı, yeşil kart harcamalarını, her yıl bütçesine konulan ödenekten karşılamaktadır. 2009 yılı içerisinde yeşil kart hizmetinden faydalananların sayısı 9.647.131 olarak gerçekleşmiştir (SGK, 2010).

2.6.3.3 Sosyal Güvenlik Kurumu Tarafından Yürütülen Yaşlı ve Özürlü Aylıkları Uygulaması

Herhangi bir sosyal güvencesi olmayan yoksullara yönelik kamusal sorumluluğun ilk örneği olan ve 1 Ocak 1977 tarihinde yürürlüğe giren 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun uyarınca, SGK tarafından muhtaç olmak koşulu ile, 65 yaşını doldurmuş yaşlılar ile 18 yaşından büyük

özürlüler ve kanunen bakmakla yükümlü olduğu 18 yaşını tamamlamamış özürlü yakını bulunan Türk Vatandaşlarına aylık bağlanmaktadır. 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe giren ve Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur'u SGK adı altında tek çatıda birleştiren Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu'nun öncesinde, yaşlı ve muhtaç aylıklarını bağlama ve ödeme görevi Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'ne aiten, Kanun'un yürürlüğe girmesinden itibaren bu görev SGK'ya devredilmiştir (SSK, 2009).

65 yaş üstündeki muhtaç kişilere aylık bağlanabilmesi için kişinin taşıması gereken şartlar, kendisine kanunen bakmakla mükellef kimsesi bulunmaması, 2022 sayılı Kanun'un 1. maddesinde belirtilen gösterge rakamının devlet memurlarının aylıklarına uygulanan katsayı ile çarpılmasından bulunacak tutardan daha az geliri olması, SGK'dan herhangi bir gelir veya aylık almaması, belirlenmiş olan muhtaçlık sınırında veya üzerinde nafaka bağlanmamış veya bağlanmasının mümkün olmaması, mahkeme kararıyla veya kanunla bağlanmış olup 2022 sayılı Kanun uyarınca bağlanacak aylığa eşit veya daha yüksek olan herhangi bir devamlı gelir ya da menkul ve gayrimenkul mallarından dolayı gelir sahibi olmaması veya bu geliri sağlamasının mümkün olmaması, kamu kurum ve kuruluşlarında sürekli bakımı yapılmakta ise, kendilerine bu kurum/kuruluş tarafından muhtaçlık sınırına eşit veya daha fazla gelir, harçlık veya benzeri bir ödeme yapılmamasıdır (SSK, 2009).

Muhtaç durumdaki özürlülere 2022 sayılı Kanun çerçevesinde aylık bağlanabilmesi için, yukarıda belirtilen şartların yanı sıra çalışma gücünü yüzde 40'ın üzerinde kaybetmiş olma şartı aranmaktadır. Bu şartları taşıyan özür-lü eğer 18 yaşın altında ise; söz konusu aylık, özür-lüye kanunen bakmakla yükümlü olan kişiye bağlanmaktadır (Hacımahmutoğlu, 2009).

2022 sayılı Kanun kapsamında yapılacak başvuruların kabulü işlemini, illerde Valilikler bünyesindeki Defterdarlıklar, ilçelerde ise Kaymakamlıklar bünyesindeki Mal Müdürlükleri yerine getirmektedir (Hacımahmutoğlu, 2009).

65 yaş üstünde olup gerekli şartları taşıyan kişilere; 2022 sayılı Kanun'un 1. maddesinde belirtilen gösterge rakamının devlet memurlarının ay-

lıklarına uygulanan katsayı ile çarpılmasından bulunacak tutarda aylık bağlanmaktadır. Aylık bağlanacak kişi evli ise ve eşi de 2022 sayılı Kanun kapsamında aylık bağlanması için gereken şartları taşıyorsa, bağlanacak aylık yüzde 50 oranında arttırılır (Hacımahmutoğlu, 2009).

2009 yılında yaşlılık aylığı 90,31 TL'dir. % 40-49 özürlü kişilere aylık 180,62 TL, özür oranı % 70 ve daha fazla olan kişilere ise aylık 270,93 TL ödeme yapılmaktadır. 2009 yılında, 2022 sayılı Kanun'dan toplam 1.321.373 kişi faydalanmıştır (SGK, 2010).

2.6.3.4 Milli Eğitim Bakanlığı Tarafından Yürütülen Burslar ve Parasız Yatılılık Uygulaması

MEB tarafından ilköğretim, ortaöğretimdeki muhtaç öğrencilere burs ve yurt hizmetleri sağlanmaktadır.

17 Haziran 1982 tarihinde yürürlüğe giren 2684 sayılı İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun hükümleri uyarınca, MEB Ortaöğretim Burs ve Yurtlar Dairesi Başkanlığı tarafından ilköğretim ve ortaöğretimdeki muhtaç öğrencilere, öğrenimleri süresince parasız yatılılık ve burslu okuma imkanı sağlanmaktadır (MEB, 2009a).

Parasız yatılı ve burslu okumak için maddi imkânlardan yoksun ve başarılı olmak esastır. Öğrencilerin ilköğretim kurumlarında burslu, ortaöğretim kurumlarında ise parasız yatılı veya burslu okumak üzere sınava girebilmeleri için taşımaları gereken şartlar; Türkiye Cumhuriyeti veya Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşı olmak, öğrenim görmek istedikleri okulun yönetmeliğinde tespit edilen kayıt şartlarını taşımak, buldukları sınıfta bir yıllık olup sınıfını geçmiş olmak, okuldan tasdikname ile uzaklaştırma ve daha ağır bir ceza almamış olmak ve ailenin yıllık gelir toplamından fert başına düşen net miktarın, MEB okul pansiyon ücretinin en azının dört katını geçmemesi kaydıyla maddî imkânlardan yoksun bulunmaktır (MEB, 2009b).

Parasız yatılılık ve bursluluk sınavına başvurular, MEB tarafından belirlenen tarihler arasında okul müdürlüklerine yapılmaktadır. Ailenin maddi durumunun tespiti için; başvuru sırasında ailenin yıllık gelir durumunu

gösteren belge, aile nüfus kayıt örneği ile velinin eşi çalışıyorsa eşinin bakmakla yükümlü olduğu şahıslarla ilgili mahkeme karar örneğinin de verilmesi gerekmektedir (MEB, 2009b).

İlköğretim öğrencilerinin bursluluk, ortaöğretim öğrencilerinin ise bursluluk ve parasız yatılılıktan faydalanabilmeleri için, MEB tarafından düzenlenen Parasız Yatılılık ve Bursluluk Sınavını geçmeleri gerekmektedir. Sınavı kazanan öğrenciler, parasız yatılılık veya bursluluk hakkını kazanmaktadırlar. Ancak, “İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Parasız Yatılılık, Burs ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği” ile belirlenen istisnai durumlarda, ailelerin maddi durumları dikkate alınmadan ve sınava girmeden parasız yatılılık hizmetinden faydalanılabilmektedir. Parasız yatılı ve burslu öğrenci kontenjanları, MEB tarafından tespit edilmektedir. Bu kontenjanlar tespit edilirken, illerin gelişmişlik durumları ve öğrenci sayıları dikkate alınmaktadır (MEB, 2009b).

2009 yılında, MEB tarafından 182.052 ilk ve ortaöğretim öğrencisine burs imkanı tanınmıştır. Üç aylık burs tutarı 2009 yılında 234,84 TL olarak belirlenmiştir. 2009/2010 öğretim yılında parasız yatılı olarak öğrenim gören öğrencilerin sayısı ise 5.843'tür.¹⁸

2.6.3.5 Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü Tarafından Yürütülen Burs Uygulaması

1 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5102 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrencilerine Burs, Kredi Verilmesine İlişkin Kanun uyarınca, yurt içinde yüksek öğrenim gören muhtaç öğrencilere, Başbakanlığa¹⁹ bağlı YURT-KUR tarafından burs verilmektedir.²⁰

Ön lisans, lisans, yüksek lisans ve vakıf üniversitesi öğrencileri ile ikinci öğretimde okuyan öğrencilerden muhtaç durumda olanlar ve açık öğretimde okuyan anne-babası ölmüş olan veya şehit gazi çocukları gibi öncelikli öğrenciler YURT-KUR tarafından verilen burslardan yararlanabil-

18 Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınan bilgi.

19 Daha önceden Milli Eğitim Bakanlığı'nın bağlı kuruluşu iken 04 Mayıs 2009 tarih ve 27218 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı'nın onayı ile Başbakanlığa bağlı kuruluş hâline getirilmiştir.

20 Bunun yanı sıra, tüm kamu kurum ve kuruluşları da burs verilmesini öngördükleri ihtiyaç halindeki yüksek öğrenim öğrencilerini YURT-KUR'a bildirmekte ve bu kişilerle verilecek burs tutarları YURT-KUR tarafından verilmektedir.

mektedir. Bunun yanı sıra, Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS) sonucunda sayısal, sözel, eşit ağırlık, yabancı dil dallarında ilk 100'e giren öğrenciler, ülke adına müsabakalara katılan amatör milli sporcu öğrenciler ile 3580 sayılı Kanun uyarınca öğretmen yetiştiren yüksek öğretim programlarını ilk 5 tercihinde kazanan öğrencilere de burs verilmektedir. Burstan yararlanamayacak olan öğrenciler ise kamu kurum ve kuruluşlarından burs almakta olanlar, yetim maaşı ve nafaka alanlar dışında, asgari ücret düzeyinde aylık veya ücretle sürekli bir işte çalışan veya gelire sahip olanlar, burs isteğinde bulunduğu tarihte okula giriş tarihi itibarıyla bir öğretim yılı kaybı olanlar, yabancı uyruklular, polis akademisi ile askeri okul öğrencileri, ek süre öğrenim görenler ve hazırlık sınıfında öğrenim gören yüksek lisans öğrencileridir (KYK, 2010b).

Burs müracaatları YURT-KUR'un internet sayfasından yapılmaktadır. Başvuru sırasında beyan edilen bilgilere dair belgeler istenmemekte; ancak, bu bilgilerin kontrolleri ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından elektronik ortamda yapılmaktadır. Öğrencilerin, istenen belgeleri süresi içerisinde elden veya posta ile YURT-KUR'a ulaştırmaları gerekmektedir. Alınan belgelerin YURT-KUR tarafından belirlenen esaslara göre incelenmesinin ardından, uygun bulunan başvuruların sahipleri, metni YURT-KUR tarafından hazırlanan taahhünameyi noterde tanzim ve tasdik ettirerek kuruma vermekle yükümlüdür (KYK, 2010b).

Burs almasına karar verilen öğrenciye; öğrencilik halinin devam etmesi ve burs almasına engel bir durumunun olmaması koşuluyla, öğrenim gördüğü kurumun normal öğrenim süresi kadar burs verilmektedir.

2008 yılında belirlenen burs miktarları; lisans için 160, yüksek lisans için 320 ve doktora için 480 TL'dir. Burslardan faydalanan yüksek öğrenim öğrencisi sayısı 2008 yılında 181.490 kişi olarak gerçekleşmiştir (KYK, 2010b).

2.6.3.6 Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Tarafından Yürütülen Ayni / Nakdi Yardım Uygulaması

24 Mayıs 1983 tarih ve 2828 sayılı Kanun'la, korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, sakat, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal

hizmetleri yürütmek üzere Başbakanlığa bağlı kamu tüzel kişiliğine sahip SHÇEK kurulmuştur (SHÇEK, 2009a). Kurumun, Kanun'un 9. maddesinde sayılan görevlerinden biri, "Yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını en düşük düzeyde dahi sürdürmekte güçlük çeken kişi ve ailelere kaynakların yeterliliği ölçüsünde aynı ve nakdi yardımlarda bulunmak amacıyla gerekli hizmet ve programları geliştirmek ve uygulamak"tır. SHÇEK bu hükme dayanarak, 28 Eylül 1986 tarihinde yürürlüğe giren Aynı ve Nakdi Yardım Yönetmeliği'nde belirlenen esaslar doğrultusunda, muhtaç kişilere aynı ve nakdi yardım yapmaktadır.

SHÇEK tarafından uygulanan sosyal yardım programı kapsamındaki yardımlar, aynı veya nakdi, geçici veya süreli olabilmektedir. Aynı yardım kapsamında; gıda, giyim, yakacak, kırtasiye, tıbbi araç-gereç ile rehabilitasyon amaçlı protez araç-gereçleri gibi kişinin ihtiyacına göre belirlenen mal ve malzeme yardımı yapılmaktadır. Başvuran kişinin sosyal inceleme raporu sonucunda, belirlenen ihtiyacına göre nakit yardımı da verilmektedir. Bu yardımın miktarı, en yüksek devlet memuru aylığının (ek gösterge dahil) % 40'ını geçmeyecek şekilde belirlenmektedir. Söz konusu yardımlar sürelerine göre, en çok iki defaya mahsus olmak üzere yapılan geçici yardımlar ile kişilerin karşılaştıkları hayat güçlüklerini gidermek amacıyla Kurumun bütçe imkanları ölçüsünde belli bir süreliğine, aylık olarak yapılan yardımlardır (SHÇEK, 2009c).

Aynı ve Nakdi Yardım Yönetmeliği'nde, sosyal yardımlardan yararlancak kişilerin özellikleri belirtilmektedir. Temel olarak korunmaya muhtaç çocukların ailelerinin yanında yaşamlarını sürdürmeleri öncelikli hedef olmak üzere, aynı nakdi yardım hizmetinden aşağıda belirtilen kişiler faydalanabilecektir (SHÇEK, 2009c):

- a) Muhtaçlık nedeniyle haklarında korunma kararı aldirılarak, sosyal hizmet kuruluşlarının himayesine bırakılan çocuklarını, desteklendikleri takdirde yanlarına alabilecek özellikleri taşıyan aile, anne, baba veya yoksa akrabalar,
- b) Korunmaya muhtaç oldukları tespit edilerek haklarında korunma kararı çıkarılmış, ancak çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları veya bakım

ve rehabilitasyon merkezlerine yerleştirme imkanı bulunamadığı için sıraya alınmış olan çocuklar,

- c) Tabii afetler nedeniyle muhtaç duruma düşen aileler veya yakınlarını kaybederek kimsesiz ve korunmasız kalmış kişiler,
- d) Olağanüstü bir felaket, hastalık veya kaza geçirerek belirli bir süre kendisinin ve geçindirmekle yükümlü bulunduğu aile fertlerinin temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olanlar, hayati tehlike arz eden ve ameliyat gerektiren durumlarla karşılaşan kişiler ile ekonomik yoksunluğu nedeniyle kendisini geçindiremeyecek durumda olan muhtaç yaşlılar,
- e) Korunma kararı olup da, yaş sınırlarını tamamlamaları nedeniyle yetiştirme yurtlarından ayrılan çocuklar,
- f) Korunma kararı olmamakla birlikte, maddi sorunlarla karşılaşarak eğitimini devam ettiremeyecek duruma düşen ilköğretim ve ortaöğretimdeki öğrenciler,
- g) Muhtaçlık nedeniyle haklarında korunma kararı alınarak Kuruma ait bir sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilmesi talep edilen ve kendilerine ekonomik destek sağlanamaması durumunda Kuruma ait sosyal hizmet kuruluşuna yerleştirilmesi zorunlu görülen, ancak korunma kararı alınmaksızın nakdi yardımla ailesi veya yakınları tarafından bakılabilecek çocuklar.

Aynı ve nakdi yardımlar için başvurular SHÇEK'e bağlı kurumlara yapılmaktadır. Başvuru bizzat muhtaç durumdaki kişi tarafından yapılabileceği gibi, muhtaç durumda olduğu duyulan kişi için başkaları tarafından da yapılabilmektedir. Yardım başvurusu, İl ve İlçe Sosyal Hizmetler Müdürlüklerine yapılmaktadır. Sosyal çalışmacı, müracaatçı ile bir ön görüşme yaparak kişinin durumunun sosyal yardıma uygun olduğu kanısına vardığı takdirde, müracaatçı için bir dosya açılmaktadır. Daha sonra yapılan sosyal inceleme sonucunda, kişinin ihtiyaç durumuna göre, yardımın türü ve süresi belirlenmektedir. Yardımlar, geçici aynı-nakdi, 1 yıl süreli nakdi veya uzun süreli nakdi olarak verilebilmektedir (SHÇEK, 2009d).

2008 yılında 7.407 kişi geçici nakdi yardım hizmetlerinden, 7.731 kişi altı aylık süreli nakdi yardım, 7.474 kişi bir yıl süreli nakdi yardım, 8.297 kişi de iki yıllık süreli nakdi yardım hizmeti olmak üzere toplam 30.909 kişi SHÇEK tarafından sağlanan ayni ve nakdi yardım hizmetlerinden yararlanmıştır (SHÇEK, 2009b). Çocukların, kurum bakımına muhtaç konuma düşmelerine engel olmak ve öncelikle aileleri yanında bakılıp korunmalarını teşvik etmek önceliği doğrultusunda, 2009 yılında her bir çocuk için aylık ortalama 380 TL ayni ve nakdi yardım sağlanmıştır. Böylelikle, çocukların kurum bakımına verilmesine engel olunmuştur. Ayrıca, ayni nakdi yardım kapsamında 1.486 kişi (yaşlı, yetişkin), kişi başına 210 TL verilerek desteklenmiştir. Sosyal ve ekonomik destek verilen toplam kişi sayısı 28.262 iken, aile sayısı 22.046 olmuştur.²¹

2.6.3.7 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu

1977 yılında yürürlüğe giren 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun” sosyal devlet anlayışı ile yoksullukla doğrudan mücadeleye ilişkin ilk yasal düzenleme olmakla birlikte, tüm yoksul vatandaşları kapsayan ve yoksullukla mücadele amacı ile yürütülecek kamusal sosyal yardım programlarına ilişkin ilk yasal düzenleme 1986’da kabul edilen 3294 sayılı “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu”dur. Bu Kanun ile SYDTF kurulmuş ve 1987 yılından itibaren de SYDV’ler vasıtası ile yardım programları yürütülmeye başlanmıştır. SYDTF’nin idari işleri, kurulduğu tarihten 2004 yılına kadar Başbakanlığa bağlı Fon Genel Sekreterliği eliyle yürütülmüş; 09 Aralık 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5263 sayılı “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”la Fon Genel Sekreterliği, Başbakanlığa bağlı bir Genel Müdürlük olarak teşkilatlandırılmıştır (SYDGM, 2009b).

SYDTF’nin kuruluş amacı, 3294 sayılı Kanun’un 1. maddesinde belirtildiği üzere; “Fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaş-

²¹ SHÇEK’ten alınan bilgi.

lar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımında adaleti sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik etmek"tir. İlgili Kanun'un 2. maddesi ile, Fon'un faaliyet alanı "fakru zaruret ve muhtaç durumda bulunan, kanunla kurulmuş sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olamayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkanı sağlanması halinde topluma faydalı ve üretken durumda kişiler" olarak belirlenmiştir (SYDGM, 2009a).

SYDTF kaynaklarının kullanılması, söz konusu kaynakların SYDGM tarafından ülke genelindeki SYDV'lere aktarılması yoluyla gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, sosyal yardımların yürütülmesinden sorumlu merkez kurum SYDGM, ilgili kurumun mali boyutu SYDTF olmaktadır. SYDGM'nin faaliyetleri, karar organı olan ve SYDTF'yi yöneten Fon Kurulu²² tarafından belirlenmektedir (SYDGM, 2009d).

SYDGM'nin 5263 sayılı Kuruluş Kanunu ile belirlenen görevleri; 3294 sayılı Kanun'un amaçlarını gerçekleştirmek ve uygulanmasını sağlamak için gerekli idari ve mali tedbirleri almak, Fon'un gelirlerini toplamak ve bu gelirlerin kullanılmasını sağlamak, SYDV'lerin harcamalarını ve faaliyetlerini izlemek ve denetlemek, sosyal yardım programlarının kriterlerini belirlemek, sosyal yardım alanında proje hazırlamak ve uygulamaktır. Bu kapsamda SYDGM, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna tabi olmayan ve sosyo-ekonomik yoksunluk içinde bulunan vatandaşların temel ihtiyaçlarını (yakacak, gıda, giyim, eğitim, sağlık gibi) karşılamakta, özürü vatandaşların eğitim ve rehabilitasyon giderlerine katkı sağlamakta, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan yoksul vatandaşların gelirlerini arttırma ve sürekli bir işe sahip olmalarına yönelik projelere destek vermektedir (SYDGM, 2009b).

SYDGM'nin taşra teşkilatı bulunmamakta, faaliyetlerini SYDV'ler aracılığı ile yürütmektedir. Ancak, Genel Müdürlük ile Vakıflar arasında hiyerarşi bulunmamaktadır. SYDV'ler, 3294 sayılı Kanun'un amacına uygun

22 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu Kurulu, Başbakan tarafından görevlendirilen bir Devlet Bakanı'nın başkanlığında, Başbakanlık Müsteşarı, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürü ve Vakıflar Genel Müdürü'nden oluşmaktadır.

çalışmalar yapmak ve ihtiyaç sahibi vatandaşlara nakdi ve aynı yardımda bulunmak üzere, Türkiye çapında 973 il ve ilçede mülki idare amirlerinin başkanlığında çalışmalarını yürütmektedir. Vakıfların karar organları Vakıf Mütevelli Heyeti'dir. İl ve ilçelerde tüm yardım programları, Vakıf Mütevelli Heyetlerinin kararları ile yürütülmektedir. Valilerin başkanlığındaki İl Vakıflarının Mütevelli Heyetleri; Belediye Başkanı, Defterdar, İl Millî Eğitim Müdürü, İl Sağlık Müdürü, İl Tarım Müdürü, İl Sosyal Hizmetler Müdürü, İl Müftüsü, bir köy muhtarı, bir mahalle muhtarı, 3294 sayılı Kanun'da belirtilen amaçlara yönelik faaliyette bulunan iki sivil toplum kuruluşu temsilcisi ve iki hayırsever vatandaştan oluşmaktadır. Kaymakamların başkanlığındaki İlçe Vakıflarının Mütevelli Heyetleri ise; Belediye Başkanı, Mal Müdürü, İlçe Millî Eğitim Müdürü, Sağlık Bakanlığı'nın ilçe üst görevlisi, varsa İlçe Tarım Müdürü, İlçe Müftüsü, bir köy muhtarı, bir mahalle muhtarı, 3294 sayılı Kanun'da belirtilen amaçlara yönelik faaliyette bulunan bir sivil toplum kuruluşu temsilcisi ve iki hayırsever vatandaştan oluşmaktadır. SYDV'lerin gelirlerinin tamamına yakını SYDTF tarafından karşılanmakta olup, SYDV'ler bu kaynakları yoksul kişilere aktarmaktadır (SYDGM, 2009d).²³

Vakıfların denetimi, hesap yönünden VGM, idari yönden İçişleri Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Ayrıca, 5263 sayılı Kanun'la, Vakıfların harcamalarını, iş ve işlemlerini araştırmak ve incelemek, izlemek ve denetlemek görev ve yetkisi SYDGM'ye de verilmiştir (SYDGM, 2009d).

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kaynakları ile Yürütülen Sosyal Yardım Programları

SYDTF'den aktarılan kaynaklarla, SYDV'ler tarafından ekonomik ve sosyal yoksunluk içerisindeki kişilere çeşitli sosyal yardımlar sağlanmaktadır. Fon kaynakları ile yürütülen sosyal yardım programları türlerine göre incelenecek olduğunda, yapılan yardımların SYDGM tarafından yapılan sınıflandırmaya göre; aile yardımları, sağlık yardımları, özürli yardımları, eğitim yardımları ve özel amaçlı yardımlar olduğu görülmektedir.

Aile yardımları; gıda, yakacak, barınma ve nakdi yardımlar ile muhtelif diğer sosyal desteklerdir. Bu yardımlardan gıda ve barınma yardımları

²³ Vakıfların gelirlerinin küçük bir kısmı, vatandaşlar tarafından yapılan bağışlardan oluşmaktadır.

rı aynı veya nakdi nitelikte olabilirken, yakacak yardımları aynı (kömür yardımı) olarak verilmektedir. Nakit yardımları ise, vakıfların mütevellî heyetince alınacak karara göre tek seferlik veya düzenli olarak yapılabilir. Barınma yardımı, oturulmayacak derecede eski, bakımsız ve sağlıksız evlerde yaşayan vatandaşlara evlerinin bakım ve onarımı ile kira yardımı olarak verilmektedir. Gıda yardımlarının aynı/nakdi olarak yapılmasına vakıflar karar vermektedir. Yakacak yardımı kapsamında ise kömür dağıtımı yapılmaktadır (SYDGM, 2009c).

Sağlık yardımları, tedavi giderlerine yönelik yardımlar ile şartlı sağlık yardımlarıdır.²⁴ Tedavi giderlerine yönelik yardımlar, sosyal güvencesi olmayan ve yeşil kart almaya hak kazanamayan vatandaşların ödeme güçlerini aşan sağlık harcamalarının karşılanmasını içeren yardımlardır. Şartlı sağlık yardımları kapsamında, 0-6 yaş grubundaki çocuklarını düzenli olarak sağlık ocaklarında sağlık kontrolüne götürmeleri şartıyla anneye, eğer anne yoksa babaya her ay nakdi yardım yapılmaktadır. Ayrıca, gebelere hastanede doğum yapmaları kaydıyla bir defaya mahsus olarak yardım yapılmaktadır (SYDGM, 2009c).

Eğitim destek programları, oldukça kapsamlı ve çeşitlidir. Eğitim materyali yardımı, öğrenci barınma, taşıma, iâşe vb. yardımlar, şartlı eğitim yardımı, özürü öğrencilerin ücretsiz taşınması kapsamında ilk ve ortaöğretim öğrencileri veya ailelerine, aynı ve nakdi nitelikte olabilen yardımlar sağlanmaktadır. Eğitim materyali yardımı kapsamında, her öğretim yılının başında öğrencilerin kitap dışındaki önlük, kırtasiye gibi temel ihtiyaçları SYDV'lerin inisiyatifine göre aynı veya nakdi olarak karşılanmaktadır. Benzer bir şekilde öğrencilerin barınma, yemek, ulaşım ihtiyaçları da eğitim destek programları ile karşılanmaktadır. Şartlı nakit transferi (ŞNT) uygulaması olan şartlı eğitim yardımları, maddi imkansız-

24 Şartlı sağlık ve şartlı eğitim yardımı programları, 2001 yılında, Dünya Bankası ve T.C. Hükümeti arasında imzalanarak aynı yıl yürürlüğe giren bir ikraz anlaşması ile uygulamaya konulan Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında uygulanmaya başlanmıştır. SRAP dört bileşenden oluşmaktadır: 1) Hızlı yardım bileşeni, 2) Kurumsal gelişim bileşeni, 3) Şartlı nakit transferi bileşeni (ŞNT), 4) Yerel girişimler bileşeni. SRAP 31 Mart 2007 tarihinde sona ermiştir. Ancak, SRAP Yerel Girişimler Bileşeni kapsamındaki proje destekleri (gelir getirici, istihdam eğitimi, işbirliğine yönelik sosyal yardım/hizmet amaçlı, geçici istihdam ve toplum kalkınması projeleri) ve Şartlı Nakit Transferi Bileşeni (ŞNT sağlık ve eğitim yardımları), SYDGM tarafından Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kaynaklarıyla sürdürülmektedir.

lıklar nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen ve nüfusun en yoksul % 6'lık kesiminde yer alan ailelere, ilk ve ortaöğretime giden çocuklarının okula düzenli olarak devam etmeleri şartıyla her ay nakdi olarak yapılan ödemelerdir (SYDGM, 2009c). Bu uygulama ile Türkiye'de mevcut sosyal yardım sistemine getirilen önemli bir yenilik, ödemelerin annelere yapılmasıdır. Ayrıca, ŞNT eğitim yardımları kapsamında, kız çocuklarına verilen aylık tutar erkek çocuklara verilenden daha yüksektir. Bu uygulamaların amacı ise, kız ve erkek çocukları arasındaki okullaşma oranlarındaki farkın giderilmesi ve kadınların toplumdaki konumlarının iyileştirilmesidir.

Bu yardımların yanı sıra MEB tarafından uygulanan öğrencilere ücretsiz kitap dağıtımı ve taşınabilir sistem, öğle yemeği yardımı programları SYDTF kaynaklarıyla yürütülmektedir (SYDGM, 2009c).

Sosyal yardımlara ilişkin bir diğer uygulama, özürli ihtiyaç yardımları adı altında, sosyal güvenceden yoksun özürli vatandaşların topluma uyumunu kolaylaştıracak her türlü araç gereç ihtiyaçlarının karşılanması ve özel eğitime gereksinim duyan özürli öğrencilerin okullarına ücretsiz olarak ulaşımlarının sağlanmasıdır. Ayrıca, SYDV'ler tarafından, aşevlerinde sıcak yemek dağıtımı yapılması, doğal afet kapsamında görülen yangın, su baskını gibi durumlar ile terör mağduru kişilere destek verilmesi vb. hizmetler sağlanmaktadır (SYDGM, 2009c).

Yardımlardan Yararlanma Koşulları

Vakıflarca verilen yardımlardan faydalanabilme koşulları 3294 sayılı Kanun'da yer almamakla birlikte, Kanun'un 2. maddesinde açıklanan faaliyet alanının kapsamına dayanarak, bu koşulların "sosyal güvenlik kuruluşlarıyla herhangi bir ilginin olmaması, fakru zaruret ve muhtaç durumda olunması, Türkiye'de ikamet ediyor olunması ve geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkanı sağlanması halinde topluma faydalı hale getirilecek, üretken duruma geçirilebilecek özellikte olunması" şeklinde özetlenebilir (SYDGM, 2009a). Sosyal güvenlik ve Türkiye'de ikamet etme şartları dışında diğer koşullar, oldukça soyut ve öznel bir hedefleme mekanizmasına işaret etmektedir. Nitekim, yoksulluk tanımı gibi muhtaçlığın da üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımı ve

ölçütü bulunmamaktadır. Bu durum, vakıfların sosyal yardımları esnek bir anlayışla yapması amacıyla birleştiğinde, vakıfların birbirinden çok farklı norm ve standartlarda uygulamalarına yol açmaktadır. Söz konusu norm ve standart farklılığı, kadın yoksulluğu düşünüldüğünde, mütevellî heyeti üyelerinin toplumsal cinsiyet duyarlılıklarına göre olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.

Yardımlara Başvuru, İnceleme ve Değerlendirme

Sosyal yardımlara başvuru, kişinin ikamet ettiği yerdeki SYDV'ye yapılmaktadır. Başvuru reşit olanlar tarafından bizzat; başvuruda bulunamayacak durumdakiler adına ise akraba, komşu, öğretmen, mahalle muhtarı gibi kişiler tarafından yapılabilmektedir. Ayrıca, SYDV görevlileri, varlığından haberdar oldukları muhtaç aile ve kişilerin yerinde incelemelerini yaparak, söz konusu kişilerin SYDV'de kayıt altına alınmalarının sağlanması ile yükümlüdürler (SYDGM, 2009d).

Başvuruda, talep edilen yardımın türüne göre, gerekli belgeler istenmektedir. SYDGM tarafından hazırlanarak 2009 yılında hayata geçirilen "Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS)" uygulaması öncesinde, kişilerin muhtaçlık durumunun belirlenmesi için gayrimenkul sahipliği, sosyal güvenlik durumu, SHÇEK'ten yardım alınıp alınmadığı, VGM'den yardım alınıp alınmadığı, arazi varlığı vb. konulara ilişkin vatandaşlardan birçok belge talep edilirken, bu uygulama ile tüm bu konulardaki sorgulama elektronik ortamda vakıf personeli tarafından yapılmaktadır (SYDGM, 2009d).

Yapılan başvuruların değerlendirilmesinde kişinin gelir durumunun tespitinden sonra, ikinci aşama, SYDV sosyal inceleme görevlileri tarafından yapılan hane ziyaretleri ve bu ziyaret sonucunda hazırlanan sosyal inceleme raporlarıdır. Sosyal incelemeye ilişkin, gerekli görülen hallerde mahalle muhtarı, okul müdürü, öğretmen gibi kişilerden de yazılı görüş alınabilmesi öngörülmüştür. Yapılan inceleme sonucunda kişinin muhtaç durumda olduğunun tespit edilmesi halinde, yardım başvurusu, sosyal inceleme sonucunda elde edilen tüm bilgiler ve inceleme raporu mütevellî heyetine sunulmakta, yardımın verilip verilmeyeceğine ilişkin kararı mütevellî heyeti vermektedir (SYDGM, 2009d).

Tablo 2.1 Sosyal yardım hizmeti veren kuruluşların sosyal yardım harcamaları

Kurum	Yardım Türü	2006		2007		2008	
		Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)
SGK	Yaşlı ve özürü aylığı	1.243.878	1.284.823	1.244.174	1.758.304	1.266.174	2.018.629
SHÇEK	Aynı-nakdi yardım	27.319	41.000	28.681	48.255	30.909	59.300
VGM	Muhtaç aylığı	3.642	7.700	4.287	11.617	4.433	13.728
	İmaret hizmetleri	81.850	61.642	149.130	98.261	149.530	98.005
	Vakıf Güreba Hastanesi fakir hasta tedavileri	4.055	491	6.020	568	5.268	726
	Burs (ilk ve ortaöğretimdeki muhtaç öğrenciler)	3.000	351	5.000	2.002	10.000	4.555
Sağlık Bakanlığı	Yeşil kart uygulaması	12.550.892	2.910.000	9.132.942	3.913.000	9.225.745	4.031.000
Millî Eğitim Bakanlığı	Burs (ilk ve ortaöğretimdeki muhtaç öğrenciler)	122.464	57.668	140.268	85.003	172.940	113.137
YURT-KUR	Burs (yüksek öğretimdeki muhtaç öğrenciler)	135.497	204.167	168.923	298.530	181.490	320.823
SYDV'ler* (Fon)	Tüm sosyal yardımlar	-	1.389.548	-	1.413.757	20.553.161	1.797.080
Belediyeler**	Tüm sosyal yardımlar	-	365.834	-	436.275	-	519.034
Toplam		-	6.323.094	-	8.065.572	-	8.975.910
Toplam/GSYH (Yüzde)			0,83		0,96		0,94

Kaynak: DPT, 2010 Yılı Programı ve SGK, Primsiz Ödemeler İstatistikleri

* SYDV'lerin 2006 ve 2007 yıllarına ait yararlanıcı sayısına ilişkin veri mevcut değildir.

** Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından açıklanan Belediyelerin Bütçe Giderlerinin EKod 4'e göre tasnifindeki Hanehalkına Yapılan Transferler kalemindeki rakamlar alınmıştır. Yararlanan kişi sayısına ilişkin bilgi mevcut değildir.

Tablo 2.1 incelendiğinde, toplam sosyal yardım harcamalarının yarısına yakınının Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen yeşil kart uygulamasına ait olduğu görülmektedir. Ancak, SYDV'ler tarafından uygulanan sosyal yardım programlarından yararlanan kişi sayısı diğer tüm uygulamaların oldukça üzerinde gerçekleşmektedir.

2.6.4 Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Sosyal Yardımlarla İlişkilendirilebilecek Diğer Uygulamalar

Yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olması, yoksullukla mücadelede birden fazla mekanizmanın yürütülmesini gerektirmektedir. Türkiye'de, mevcut sosyal yardım uygulamaları kapsamında yer almamakla birlikte, sosyal yardımlarla ilintili olduğu düşünülen ve kadın yoksulluğu ile mücadele etme amacına yönelik olarak kullanılan veya kullanılabilecek birçok diğer araç bulunmaktadır. Bu doğrultuda, bu kesimde Türkiye İş Kurumu (İŞ-KUR), SHÇEK, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAP BKİ) ile SYDGM'nin sosyal yardım politikalarını yakından ilgilendirdiği düşünülen çalışmalarına değinilecektir.

Sosyal hizmetlerin yoksullukla mücadelede çok önemli bir işlevi bulunmaktadır. Türkiye'de sosyal hizmetler alanındaki kurumsal mekanizma olan SHÇEK tarafından kadın yoksulluğunun ortadan kaldırılması, etkilerinin hafifletilmesine ilişkin birçok faaliyet yürütülmektedir. Örneğin, aileye, kadına ve çocuğa yönelik koruyucu-önleyici, eğitici-geliştirici hizmetleri yerine getirmek üzere kurulan Toplum Merkezlerinin önceliği kadının birey olarak güçlendirilmesi ve üretime katkısının sağlanması olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda, iç göçten etkilenen, yeterli kaynaklara ve fırsatlara ulaşamayan kadınlara yönelik olarak beceri geliştirme programları, insan hakları eğitimi, bilgi, bilinç artırıcı eğitim programları, sosyal kültürel etkinlikler, okuryazarlık programları vb. faaliyetler yürütülmektedir (SHÇEK, 2009b). Benzer bir şekilde, SHÇEK'e bağlı olarak hizmet veren Aile Danışma Merkezleri de kadınların bilgi ve bilinç düzeylerinin artırılması ve aile yaşantısının iyileştirilmesine yönelik yürüttüğü faaliyetler ile özellikle düşük sosyoekonomik düzeye sahip kadınların yoksunluklarının azaltılmasında önemli bir yapılanmadır. Halihazırda, SHÇEK'e bağlı 80 adet Toplum Merkezi ile 40 adet Aile Danışma Merkezi hizmet vermektedir. Kadınların yoksulluk ve yoksunluklarının

ortadan kaldırılması için önemli bir potansiyele sahip bu kuruluşların sayısının mevcut ihtiyacı karşılamakta yeterli olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

SHÇEK tarafından kadın yoksulluğu bağlamında bir diğer önemli uygulama, halen bakıma muhtaç özürliye ikametgahında bakım hizmeti veren akrabasına veya vasisine bir aylık net asgari ücret tutarındaki aylık olarak yapılan ödemelerdir. Kişilerin kendilerine ait veya bakmakla yükümlü olduğu birey sayısına göre kendilerine düşen ortalama aylık gelir tutarı bir aylık net asgari ücret tutarının 2/3'ünden daha az olan bakıma muhtaç özürliye sunulan bakım hizmetleri kapsamında, 2009 yılında 204.652 kişi evde bakım hizmetinden yararlanmıştır (DPT, 2010). Özellikle yoksul durumdaki kadın ebeveynli haneler düşünüldüğünde, bu hizmetin önemi anlaşılmaktadır.

Kadın yoksulluğu ile mücadeleye ilişkin bir diğer önemli mekanizma olan ve GAP BKİ'ye bağlı olarak hizmet veren Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan dokuz ildeki 35 Merkezle Bölge kadınlarının güçlenmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. 1995 yılında oluşturulmaya başlanan ÇATOM'ların amacı, kadınların sorunlarının farkına varmalarına, tanımlamalarına ve çözümü için inisiyatif kullanabilmelerine fırsat yaratmak; kadınların kamusal alana daha fazla katılımlarını ve kamusal hizmetlerden daha fazla yararlanmalarını sağlamak; kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmak; kadını güçlendirerek fırsat eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunmak/cinsiyet dengeli kalkınma sürecini başlatmak ve bu yolla yerel koşullara uygun, katılımcı toplum kalkınması temelli tekrarlanabilir model/modeller geliştirmektir. ÇATOM'larda; i) Okuma-yazma, okul öncesi eğitim, anne eğitimi, bilgisayar, beslenme, ev ekonomisi alanlarında eğitim programları, ii) Sağlık eğitimi, kısmi ve gezici poliklinik hizmetleri gibi sağlık programları, iii) El sanatları, trikotaj, tekstil, kuaför, keçe işlemeciliği, yöresel bebek, gümüş işlemeciliği gibi konularda beceri geliştirici programlar, gelir getirici atölyeler ve kadın girişimciliğini destekleyici programlar, iv) Sosyal yaşama katılımı destekleyen ve kadın bilincini oluşturmayı hedefleyen sosyal ve kültürel programlar, v) Hedef grupların sosyal destek hizmetlerine ulaşmasını kolaylaştırıcı sosyal destek programları düzenlenmektedir (GAP BKİ, 2010).

SYDGM tarafından, kırsal alanda yaşayanların gelir elde etmelerini sağlama amacıyla yürütülen, “Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi” ile Vakıflar aracılığıyla belirlenen kişilere Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri tarafından hayvancılık alanında destek verilmektedir. Ayrıca, SYDGM tarafından veya SYDV'ler aracılığıyla, çeşitli kurum ve kuruluşların işbirliğiyle, gelir getirici, istihdam eğitimi, sosyal hizmet, toplum kalkınması ve geçici istihdam projeleri yürütülmektedir. Bu kapsamda, kişilerin kendi geçimlerini sağlayacak işleri kurmaları, gelir elde etmeleri ve başlattıkları çalışmaları uzun süre devam ettirebilmeleri amacıyla gelir getirici projeler; yoksul bireylere kısa süreli kurslar yoluyla çeşitli teknik ve sosyal beceriler kazandırılması amacıyla istihdam amaçlı eğitim projeleri; sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması veya çeşitlendirilmesi amacıyla sosyal hizmet projeleri; toplumun ortak yararı için ihtiyaç duyulan işgücünün kısa süreli istihdamla karşılanması amacıyla geçici istihdam projeleri ve toplum kalkınmasına yönelik geniş alanlarda birbirini tamamlayıcı birden fazla projenin birlikte uygulanması amacıyla yönelik toplum kalkınması proje destekleri verilmektedir (SYDGM, 2009c). Söz konusu proje destekleri, yoksul kadınların hedeflenmesi durumunda, kadın yoksulluğunun önlenmesine yönelik önemli katkılar sağlayacak araçlardır.

Aktif istihdam programları kapsamında İŞ-KUR tarafından düzenlenen, istihdam garantili veya istihdam garantisi bulunmayan işgücü yetiştirme kursları, kendi işini kuracaklara yönelik kurslar ve toplum yararına çalışma programları, kadın yoksulluğu bağlamında değerlendirilebilecek diğer uygulamalardır.

İşgücü yetiştirme kursları, kişilerin işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan mesleklerde yetiştirilmesi veya mesleklerin geliştirilerek istihdam edilebilirliği arttırmak amacıyla; kendi işini kuracaklara yönelik kurslar, kişilerin iş kurmaları ya da kendilerine gelir getirici faaliyette bulunmalarına yardımcı olmak amacıyla; toplum yararına çalışma programları ise işsizliğin yoğun olduğu dönemlerde kuruma kayıtlı işsizlerin, çalışma yaşamından uzun süre ayrı kalarak maddi sıkıntıya düşmelerini önlemek, çalışma alışkanlıklarını yitirmemelerini, kısa süreli istihdam ve eğitimlerini sağlamak amacıyla uygulanmaktadır (Öksüz, 2007). Halihazırda, istihdam garantili işgücü kursları haricinde bu programlardan kadınların yararlanmasının teşvik edildiğini söylemek mümkün olamamaktadır.

Toplum yararına çalışma karşılığında gelir uygulamasına biraz daha detaylı olarak değinmek gerekirse, bu program Türkiye’de uygulanan haliyle, çevre temizliği, kamusal altyapının yenilenmesi, MEB’e bağlı resmi okullarda çevre düzenlemesi, bakım onarım ve temizlik işleri yapılması, restorasyon, kültürel mirasın korunması, ağaçlandırma, park düzenlemeleri, vadi islahı, erozyon engelleme çalışmaları konularında düzenlenebilmektedir. Katılımcılara program süresince cari asgari ücret üzerinden çalışma süresine göre hesap edilecek ücret ödemekte ve sosyal güvenlik ve genel sağlık sigorta prim ödemeleri gerçekleştirilmektedir (İŞ-KUR, 2010). Ancak kimi Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde, toplum yararına çalışma karşılığında gelir uygulamasının, asgari gelir desteği veya sosyal yardımların insanları tembelliğe alıştırdığı yönündeki kaygıların giderilmesi amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, sosyal yardım veya asgari gelir desteği almanın bir koşulu olarak topluma yararlı işler yapmak gerekmektedir. Bu işler; çevrenin temizlenmesi, çiçek veya ağaç dikilmesinde çalışmak, evlerin boyanması ve tamiri gibi işler, yoksullara yemek dağıtan belediyelere ait aşevlerinin işletilmesi, yoksullara bağışlanmış eskiyen kıyafetlerin tamiri vb. faaliyetler olmaktadır. Önemli olan, yardım alan kişinin toplum hayatına katılması ve yaşadığı çevreye yararlı olmaya çalışmasıdır. Faaliyet koşullu asgari gelir desteği politikaları üç açıdan istihdam politikalarına katkı yapacak niteliktedir: 1) İnsanları iş aramaya yönlendirme ve bu alanda onlara destek sağlama, 2) Eğitim ve beceri geliştirme programlarına katılım yoluyla istihdam edilebilirliği arttırma, 3) Toplumdan destek alan ve bunun karşılığında topluma yararlı bir sosyal faaliyette bulunan kimselerin daha uygun bir ortamda iş bulup çalışma olasılıklarının, işsiz ve yoksulluk içinde kendilerini toplum dışına itilmiş hissederek yaşayan kimselerinkinden daha yüksek olması (Buğra ve Keyder, 2007).

Ancak, söz konusu uygulama Türkiye için düşünüldüğünde emek piyasasının dengesini bozmasını engelleyecek önlemleri almak çok önemlidir. Programın, özel sektörün veya kamu sektörünün zaten yarattığı veya yaratabileceği türden işleri, istihdam ilişkisini düzenleyen yasal koşulların dışında yaptırması halinde, emek talebinin normal piyasa koşullarında oluşmasını önleyerek asgari ücretin altında ücretlerle, sosyal güvencesiz olarak çalışanların diğer çalışanlarla rekabet eder duruma gelmeleri sonucunu vereceği görülecektir. Dikkate alınması gereken

başka bir nokta da; uygulamanın, yüksek bir organizasyon maliyetine sahip olmasıdır. Ancak başarılı bir organizasyonla, toplumsal dışlanma önlenilecek, çalışabileceğ durumdaki kişilerin istihdam edilebilirliği arttırılabileceğdir. Sosyal dışlanmışlığın sadece ekonomik değil psikolojik ağırlılığını da taşıyan insanların gerçekten yararlı işler yaparak kendilerini toplumun parçası olarak hissetmelerine yol açabileceğdir (Buğra ve Keyder, 2007).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOSYAL YARDIMLARIN KADIN YOKSULLUĞUYLA MÜCADELEDE ETKİNLİĞİ - SOSYAL YARDIMLARIN ETKİNLİĞİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Yoksulluk analizlerine ilişkin kavramsal çerçevenin çizildiği ilk bölümde, yoksulluk kavramının tanımlanması, ölçülmesi ve mücadele yöntemlerine ilişkin üzerinde uzlaşma sağlanmış bir literatür bulunmadığından bahsedilmiştir. Ülkeler veya uluslararası/ulusal düzeydeki kuruluşların benimsedikleri politikalar ve uygulamaya dönük mücadele stratejileri, yoksulluğun tartışmalı konumu nedeniyle oldukça farklılaşabilmektedir. Kadın yoksulluğu söz konusu olduğunda da benzer bir durumu görmek mümkün olmaktadır. Kadın ve yoksulluk arasındaki ilişki, yoksulluğun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bulunduğu her alanı yatay kesen bir olgu olması, konuya ilişkin farklı feminist yaklaşımların konuya getirdiği farklı argümanların olması gibi nedenlerle çok boyutlu ve tartışmalı bir konudur. Ayrıca, buna ek olarak klasik yoksulluk yaklaşımlarına nazaran çok daha kısa bir geçmişi bulunması, kadın yoksulluğunun anlaşılması veya ortadan kaldırılmasına dönük her çalışmayı önemli kılmaktadır. Yoksullukla mücadele politikaları içinde en önemli araçlardan biri olarak görülen sosyal yardımların, kadın yoksulluğunun önlenmesi ve kadınların yoksulluk deneyimlerine nasıl bir etkisinin olduğunun incelenmesi bu bağlamda tercih edilmiştir.

Birçok yoksulluk çalışması, sosyal yardımlara başvuranların ve yardım alanların çoğunlukla kadınlardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu durumun, toplumda var olan cinsiyet rollerinden kaynaklandığı üzerinde ortaklaşmaktadır. Sosyal yardımlara başvuranların mutlak yoksulluk düzeyinde buldukları göz önünde tutularak, özel hedef grup olarak belirlenmemiş olmakla birlikte neticede, kadınların sosyal yardım kurum/kuruluşlarının en temel yararlanıcı kitlesi olduğu görülmektedir. Ayrıca, son yıllarda kamusal sosyal yardım uygulamalarının kapsadığı nüfus ve program kapsamında yapılan harcamaların giderek artması gibi nedenlerle, sosyal yardım kurum/kuruluşlarının kadın yoksulluğu ile mücadelede çeşitli fırsatlar sunabilecek önemli taraflar olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda, kadın yoksulluğu ile mücadele araçlarından biri olan sosyal yardımların kadınların yoksulluk deneyimlerine etkisinin incelenmesi

hedeflenerek görüşmeler yapılması yoluyla bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde, ilk olarak söz konusu araştırmaya ilişkin amaç, yöntem ve sınırlılıklara yer verilecek; ardından araştırma sonuçları aşağıda belirtilen sınıflandırmalar esas alınarak paylaşılacaktır. Son bölümde ise, konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1 Araştırmanın Amacı

Tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen bu araştırma ile mutlak yoksulluk seviyesinde yaşamakta olan kadınların yaşam koşulları ile söz konusu kadınların sosyal yardımlara bakışlarına ilişkin bilgi edinmek ve sosyal yardımların, kadın yoksulluğunu önlemedeki rolü, kadınların toplumsal konumlarına etkisi ve yoksullukla baş etme yöntemleri içerisindeki yerine ilişkin çözümler yapmak amaçlanmıştır.

Genel olarak ifade edilen bu amaç doğrultusunda, aşağıda belirtilen sınıflandırma temel alınarak sorulara cevap aranmıştır:

- Kadınları ve hane bireylerini tanıttıcı sorular,
- Kadınların, gelir, sosyal güvenlikten faydalanma ve çalışma durumuna ilişkin sorular,
- Kadınların yoksulluk deneyimlerinin anlaşılmasına yönelik sorular,
- Kadınların sosyal yardım programlarına başvuru ve yardımı alma sürecine ilişkin sorular,
- Kadınların sosyal yardımları kullanma sürecine ilişkin sorular,
- Kadınların, sosyal yardımlar ve sosyal yardım kurum/kuruluşlarına dair duygu, düşünce ve değerlendirmeleri.

3.2 Araştırmanın Yöntemi

Yöntem olarak niteliksel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma yöntemidir. Bu yöntemin amacı, araştırılan konu ile ilgili olarak betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu

yöntemin tek başına tercih edilmesinin nedeni ise, öncelikle Türkiye’de münferit çalışmalar dışında, sosyal yardım faydalanıcılarının cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerinin bulunmayışıdır. SYDV’lerin birbirinden çok farklı olan yapıları, tüm vakıflarda yararlanıcıların cinsiyet temelinde verilerine ulaşılmasını engellemektedir. Ayrıca, sosyal yardım alanında Türkiye genelmesi yapılmasına olanak sağlayacak şekilde, Türkiye’nin tamamına yönelik veya bölgeleri yansıtan veriler mevcut değildir. Söz konusu hususlara ek olarak yoksulluğun ve sosyal yardımların, toplumsal cinsiyet temelinde farklı etkilerinin analiz edilebilmesi için niteliksel yöntemin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Araştırmada derinlemesine görüşme tekniği benimsenmiştir. Bunun için yarı-yapılandırılmış bir soru formu kullanılmıştır.²⁵ Derinlemesine görüşme, bir veri toplama tekniği olarak, açık-uçlu soruların sorulması, dinlenmesi ve ilişkili ilave sorularla araştırma konusunun detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılmaktadır. Söz konusu teknik, görünen olguların özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı sağlamaktadır (Kümbetoğlu, 2008). Kadın yoksulluğunun, toplumsal cinsiyet kavramıyla ilişkisel ve süreçsel boyutunun paralel bir şekilde ön planda tutulması gerekliliği nedeniyle, derinlemesine görüşme uygun yöntem olarak görünmektedir. Derinlemesine görüşme tekniğinin seçilmesinde; yoksulluk gibi, çoğu zaman mahremi açıklanması olarak algılanabilecek veya diğer kişilerin yanında konuşmaktan çekinilebilecek hassas konular için en uygun araç olması da göz önünde bulundurulmuştur.

3.3 Araştırmanın Örnekleme ve Verilerin Analizi

Niteliksel araştırmalar ile araştırma evreni, sosyal gerçekliğin genellemelerine varmak amacı ile incelenmemektedir. Bu nedenle, temsil edici bir örneklemden çok, veri derlemek ve derinlemesine kavrayış amacına yönelik bir örneklem seçilmektedir. Örneklem belirlenirken göz önünde tutulması gereken husus, araştırma konusunun önemli öğelerine ilişkin fikir ve deneyim sahibi olan ve araştırmacının, yaşantısını inceleyerek araştırma problemine dair bilgi edinebileceği kişilerin seçilmesidir (Kümbetoğlu, 2008). Niteliksel araştırmada örneklem seçimi amaçsal olarak yapılmıştır. Amaçsal yöntem, araştırmacının teorik yaklaşımına paralel

25 Soru formları için bkz. Ek 1 ve Ek 2.

bir biçimde, araştırma evreninin farklı karakteristik özelliklerini bir arada barındıracak şekilde örneklemin belirlenmesidir (Kümbetoğlu, 2008).

Kuruluş olarak SYDV'nin seçilmesinin nedeni, vakıfların teşkilatlanma yaygınlığı ve yararlanıcı kitle bakımından Türkiye'de en kapsamlı sosyal yardım programı yürütücüleri olmalarıdır. Görüşmeler, Mamak, Yenimahalle ve Keçiören ilçeleri vakıf yetkilileri ve faydalanıcıları ile gerçekleştirilmiştir. Birden fazla SYDV seçilmesinin nedeni ise; vakıfların çalışma özelliklerinin farklı olması nedeniyle tek bir vakıf seçilmesinin bir yargıya varmak için yeterli olmayacağı kanısındır.

Bu çerçevede, araştırmanın örneklemini olarak Mamak, Keçiören ve Yenimahalle İlçe SYDV'den sosyal yardım alan 13 kadın seçilmiştir. Görüşme yapılacak kadınlar, medeni durum ve hane çeşidi özellikleri dikkate alınarak rastlantısal örneklem yoluyla belirlenmiştir. Bu kapsamda, evli/evli olmayan, geniş aile/çekirdek aile içinde yaşayan gibi ayrımların yanı sıra, her durumda sosyal yardım programlarından en az altı aydır yararlanıyor olmak ve nakdi yardım faydalanıcısı olmak kriterleri gözlemlenmiştir. Görüşülen kadınların yaş, Ankara'da yaşama süresi, eğitim gibi özelliklerinin oldukça çeşitlilik göstermesi, araştırmanın başlangıçtaki hedefinden daha kapsamlı bir değerlendirme yapmayı da mümkün kılmıştır. Seçilen 13 kişi ile görüşmeler tamamlandığında, yapılan görüşmelerin araştırmanın problemine cevap vermede yeterliliği sorgulanmıştır. Niteliksel araştırmalarda küçük ölçekli örneklemin derinlemesine bir kavrayışa olanak sağlayacağı (Yıldırım ve Şimşek, 2008) ve bu çalışmaya özgü olarak örneklemin büyütmeye elde edilen bilgilerin tekrarına yol açacağı düşünüldüğü için, 13 faydalanıcı ile doyum noktasına varıldığına karar verilmiştir.

Söz konusu ilçelerden seçilen kadınların yanı sıra, vakfın özellikleri, vakıf yetkililerinin toplumsal cinsiyet duyarlılığı ve sosyal yardım değerlendirmelerinin anlaşılması amacıyla söz konusu yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Örneklem olarak seçilen 13 kadınla görüşmeler, faydalanıcıların hanelerinde gerçekleştirilmiş ve yüz yüze yapılmıştır. Vakıf yetkilileri ile görüşmeler de yüz yüze olarak ve yetkililerin görev yaptıkları vakıflarda gerçekleştirilmiştir.

Araştırma ile elde edilen verilerin analizi, araştırmancının yukarıda belirtilen amacı ve bu amaç doğrultusunda oluşturulan sınıflandırma temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sınıflandırma ekseninde, görüşme yapılan kadınların farklılıkları ve ortak yönleri çerçevesinde, kadınların niteliksel olarak değerlendirilmesine çalışılmıştır. Görüşmelerin tamamı bant kaydından yazıya dökülerek (sadece bir görüşmecinin ses kaydını kabul etmemesi nedeniyle not alma yoluyla görüşme yapılmıştır), herhangi bir bilgisayar programı kullanılmadan incelenmiştir. Yapılan görüşmelerde, isimlerin gizli tutulacağı ve ifadelerin başka bir yerde kullanılmayacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda, görüşme yapılan kadınların isimleri takma isimlerle değiştirilmiş, vakıf yetkililerinin isimleri belirtilmemiştir.

3.4 Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, Ankara'nın üç merkez ilçesi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırma, kadın yoksulluğuyla mücadele politikaları içerisinde yer alan araçlardan biri olan sosyal yardım programları ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni, araştırmayla birden çok politika aracının ele alınmasının anlamlı bulgu ve sonuçlara ulaşmayı engelleyeceği düşüncesidir. Türkiye'de tek taraflı bütünleşmiş bir sosyal yardım sistemi bulunmadığından, araştırma, sosyal yardım programı uygulayan kurum/kuruluşlar içerisinde, Türkiye'de en yaygın sosyal yardım programı yürütücüleri olan SYDV'ler ile sınırlandırılmıştır.

Derinlemesine görüşme tekniğinde araştırmacı ile görüşülen kişi arasındaki güven ilişkisi temel bir öneme sahiptir. Özellikle, kadınların sosyal yardım kuruluşları ve devlete bakışları ile yoksulluk düzeylerine ilişkin sorularda, araştırmacının kamu görevlisi kimliği ve görüşmecilerin SYDV'ler işbirliğiyle belirlenmiş olmasının, kişilerin görüşlerini açıkça ifade etmesinin önünde bir engel olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, görüşmecilerin bir kısmında araştırmancının yardım verilmesi için yapıldığı yönündeki yanlış algı ve beklenti de kişilerin görüşlerini açıkça ifade etmesi önünde engel olmuştur. Araştırma bulgularının bu sorunlar göz önünde tutularak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca, görüşmelerin hane ziyaretleri yoluyla gerçekleştirilmesi nedeniyle, görüşmelerin bir kısmında, görüşme odasında olmamalarına rağmen

konutta bulunan eş veya baba, kadınların toplumsal cinsiyet kalıplarına ilişkin görüşlerini ifade etmelerini zorlaştırmıştır.

3.5 Araştırma Sonuçları

Kadınların ve hane bireyelerinin özellikleri²⁶

Görüşmecı kadınların demografik ve sosyo-kültürel özellikleri oldukça çeşitlilik göstermektedir.

- Görüşme yapılan kadınların yaş aralığı, 23 ila 45'tir.
- Medeni durumları, "evli ve birlikte yaşayan, evli ancak ayrı yaşayan, resmi nikah olmaksızın birlikte yaşayan ve boşanmış" şeklindedir.
- Eğitim durumu da yine çeşitlilik göstermektedir. Kadınlar, "okuryazar olmayan, okuryazar olup bir okul bitirmemiş, ilkökul mezunu, ortaokul mezunu, lise mezunu"dur.
- Görüşmecilerin sahip oldukları çocuk sayısı, hiç çocuğı olmayan ve 8 çocuk arasında değişmektedir.
- Kadınlarla aynı hanede yaşayan kişi sayısı 1 ila 13 arasında değişmektedir.
- Hanehalkı kompozisyonu bakımından haneler, "çekirdek aile, tek ebeveynli aile ve geniş aile"dir.
- Ne kadar zamandır Ankara'da yaşadığına ilişkin süre, en az 7 ay, en fazla Ankara'da doğup büyümüş olmak şeklindedir.
- Kadınların sosyal yardımlardan faydalaniyor olma süreleri, 6 ay ile 8 yıl arasında değişmektedir.

Kadınların, gelir, sosyal güvenlikden faydalanma ve çalışma durumları

Görüşme yapılan kadınların gelir ve çalışma durumları oldukça farklılık göstermektedir. Sosyal yardıma başvuru koşullarından biri olan, sosyal güvenlik kuruluşundan maaş alıyor olmamanın, vakıflarca uygun görü-

²⁶ Görüşme yapılan kadınlara ilişkin bilgiler daha detaylı olarak Ek 3'te yer almaktadır.

len istisnai durumlarda geçerli olmaması nedeniyle sorulan sosyal güvenlikten faydalanma durumuna ilişkin olarak kadınların tamamı sosyal güvenlik kuruluşundan herhangi bir maaş almadıklarını belirtmişlerdir. Sadece bir hanede (geniş aile), görüşme yapılan kadının babası sosyal güvenlik kurumundan emeklidir.

Görüşme yapılan kişilerin veya hanedeki diğer bireylerin genellikle düzenli bir gelirleri olmadığından, sabit gelir miktarını ölçmek mümkün olamamıştır. Ancak hanelerin gelir aralığının, sosyal yardımlarla birlikte düzensiz olmakla birlikte 100 TL - 600 TL olduğu görülmüştür. Bu gelir, altı hanede sadece sosyal yardımlardan elde edilmekte, üç hanede ise kadınların ev dışında çalışması ile kazanılmaktadır. Diğer dört hanede ise çocuklar/diğer hane bireyleri çalışmakta veya geniş ailede baba emekli maaşı almaktadır.

Kadınların çalışma durumlarına bakıldığında, halihazırda üç kadın gelir elde ettikleri işler yapmaktadırlar. Görüşülen kadınlar içerisinde, sadece bir görüşmecinin daha önce ücretli çalışma deneyimi olmamıştır. Diğer kadınların çalıştıkları işlerin ortak nitelikleri, güvencesiz ve düzensiz işler olmasıdır. Ayrıca kadınlar, söz konusu işlerde genellikle kısa süreli olarak çalışmışlardır.

“9 yaşında konfeksiyonda işe başlattılar... kuaförde çalıştım, ev işlerine gidiyordum, yatılı çocuk baktım, maaş falan yok, tek karın tokluğuna.” Kader

“Ben bekarken konfeksiyonda çalışmıştım ama sigorta yok.” Sibel

“Temizlik şirketinde çalıştım, mobilya mağazasında çalıştım, sigortam vardı, evlenmeden önce 7-8 ay boyunca çalıştım orda.” Leyla

“Evlenmeden önce temizliğe gittim ama sigortam olmadı hiç.” Melek

Görüşmeci kadınların ortak özelliklerinden biri, ücret karşılığı ev içi üretim yapmamış olmalarıdır. Kadınların tamamı, evde iş yaparak gelir elde etme konusunda bilgi sahibi değillerdir. Mutlak yoksulluk düzeyinde bulunmaları nedeniyle, görüşmeci kadınlar çok düşük ücretlerle de olsa çalışmaya razı görünmektedirler. Özellikle küçük çocuğu olan kadınlar için, evde

ücret karşılığı çalışmak istekle karşılanan bir durumdur. Ancak, nereye başvurulacağıнын veya ne üretilebileceğinin bilinmemesi, kadınların evde fason iş yapmalarının önündeki engel olarak gösterilmiştir.

“Yok, çevre olmadığı için kimseyi tanımadığımız için kimse vermiyor. Olsa yaparım, niye yapmayım ki, kim çoluk çocuğuna bakmak istemez, hiç değilse çocukların rızkını çıkarırdım keşke olsaydı hem evde çocuklarıma bakardım, hem de hiç değilse on milyon da (on TL) olsaydı on milyon da kardı, bi para kazanmış olurdum, çocuğa bi çorap alırdım ... Evde iş olsa, ne türlü iş olsa ben yaparım yani, olur, hadi dışarıdaki iş olsa ben iki çocuğumu kime bırakayım, kaynanamın zaten üç dört tane küçük çocuğu var, ben çocuğumu kime bırakım, ...dışarıda olmaz da evde iş olsa olur, elbise nakışlıyolar, ayakkabı nakışlıyolar, akşam sabah yatmaz sabahlara kadar yapardım.” Çiçek

Hemen hemen görüşme yapılan hanelerin tamamında kronik hastalık sorunları yaşandığı gözlenmiştir. Yoksulluk sorunu ile sağlıksızlık genellikle bir arada yaşanmaktadır. Kronik hastalıkların varlığı yoksulluğun nedeni olarak belirtildiği gibi, benzer şekilde yoksulluğun hastalıkları da artırdığı ifade edilmiştir. Ayrıca, gereken durumlarda yeterli sağlık hizmetini alamamak yaygın olarak yaşanan sorunlardan biridir. Bu nedenle, yeşil kart tüm haneler için yaşamsal öneme sahip görünmektedir. Tüm görüşmeciler tarafından, yeşil kart hizmetinden yararlandıkları ve hemen tüm hanelerde, yeşil kart alındıktan sonra var olan sağlık problemlerine ilişkin uzun süredir tedavi gördükleri ifade edilmiştir.

Görüşme yapılan hanelerde, kadınlar çalışmama nedeni olarak en fazla sağlık problemlerini ve çocuklarına bakacak kimsenin olmamasını belirtmişlerdir. Küçük yaşta çocuklarının bulunması kadınların çalışması önünde önemli bir engeldir.

“...en çok ben tezgahtar olarak satış üzerine daha çok çalıştım küçüğüm doğmadan önce... ikisini ama mutlaka yapabileceğime çok eminim. Tezgahtarlık olsun yine avukat yanında olsun. Ama küçük çok aksi, çocuk durmuyor şey yapamıyosun, çalışacak durumda değilim işte...” Zeynep

“İş arasam da, bu küçüğü biraz iş bulduğum zaman bu kalıyor ortada açıkçası, bunlan böyle bir iş bulursam anlaşmalı işte kızımın beraber gelip gitmeli kabul ederseler, büyüğü için kolay büyüğü öğleden sonra gidiyor akşam 6 da geliyor, o kendini kur-tarıyor biliyorum yani gözüm arkada kalmıyor onda, küçüğü bı-rakacak yer yok.” Ceylan

“Önceleri de temizlik işi yaptım yapmasına, çocuğu nereye bı-rakcam, komşuya bırakmak olmaz, zaten komşu kabul etse ço-cuk durmaz, büyük okula gidiyo onda sorun olmuyo, küçükle iş bulmak zor” Melek

Görüşme yapılan kadınlardan sadece üçü gelir elde ettiği işlerde çalış-maktaydı. Hurdacılık yaparak geçimini sağlayan görüşmeci, çocukları küçükken çalışabilmek için, en büyük kızını diğer çocuklara bakması için okuldan aldığını belirtmiştir. Görüşmeci, bugün bu konuda pişman olduğunu söylese de, koşulların yetersizliği ve bakım sorumluluğunun kadınlara ait olduğu görüşünün başka bir seçeneği olanaksız kıldığı an-laşılmaktadır.

“...benim çocuğumun ablası okuyamadı çünkü çocuklara ba-bakıyodu, hatamı kabul ediyorum, şimdi ona istediğin kadar oku diyorum, on iki yaşında çocuğa çocukları bırakıp işe gidiyodum, o da çocuklara bakıyodu, benim çocuğumun ne suçu vardı...”
Hülya

Kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimleri

Görüşülen kadınlara, yoksulluğu nasıl değerlendirdikleri ve kadın ol-makla yoksulluk arasında nasıl bir ilişki kurdukları, yoksulluk durumları-nın sorumlusu olarak kimi ya da neyi gördükleri soruları yöneltilerek bu konudaki yaklaşımları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Görüşmeci kadınların ortak özelliklerinden bir diğeri, yoksulluk durumu-nu kabullenmiş görünmeleridir. Genellikle öfke, isyan duyguları barındır-mayan, kendi hataları veya kader/şansla açıklanan yoksulluğa ilişkin bu tepki biçimi, toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkili görünmektedir. Toplumda kadına ait görülen özellikler, kadınların kendilerini suçlama eğilimleri ol-masına neden olabilmektedir. Ayrıca, yine kadına ait görülen yumuşak

başlı ve yapıcı olma gibi özellikleri kadınların kabullendiklerini gösteren ifadelere sıkça rastlanmıştır.

“Keşke bizim de herkes gibi imkanımız olsaydı. Güzel bir hayatımız olsaydı. Hiç değilse sofrada oturduğum zaman çoluk çocuğumun gözüne bakmazdım. Kader diyorum ben.” Çiçek

“İnsan kaynananın kayınbabanın yanına geliyor anne babasını bırakıp. Ben de onların sözünü yere düşürmemek istiyorum. Yapma deseler, yapmam...Bu yoklukta bi de birbirimizi yesek elimize ne geçer ki. Huzursuzluğun yerine tatlı dille geçindirmek istiyoruz yani...” Çiçek

“Kime kızayım, kader işte...Hiç akla gelir mi hastalık, Allah herkese sağlık versin, valla çok zor, biri hasta oldu muydu yanındaki ona bakcak başka çare var mı, iyi oluruz inşallah, Allah sağlık versin başka şey istemem, bi iyi olsa...” Bahar

“Benim kusurum var derim, daha az doğuraydım derim. İki çocuğum olsaydı bu kadar sıkıntı çekmezdim. Sekizine birden yetişmek adamı açuyo...Benim devlete diyecek bir lafım yok, ben gözümün önüne bakaydım, neyime güvenip bu kadar çocuk yaptım.” Hülya

“Valla bu durumda olmam belki biraz benim hatalarımdan da olabilir, belki biraz tutumlu olmam da gerekebilirdi, sonuçta küçük olduğum için çoğu şeyi bilmiyodum.” Buket

Eşinin sürekli hastalığı nedeniyle, evliliğin başından bu yana evin geçimini tek başına sağlayan görüşmecî kadın, koşulların zorlaması sonucu her iki cinsiyetin de sorumluluğunu üstlenmiş görünmektedir. Hane içinde cinsiyete dayalı işbölümüne bağlı olarak evin geçimini sağlayan ve aile içindeki kararları veren bir erkek figürü bulunmamaktadır. Bu durumda her iki rolün benimsenmesi, çelişkili bir duruma yol açmaktadır.

“...Bilmiyorum, kimi dayak yiyo, çalışmıyo. Kadınların kendi hatası...Şiddete mağdur hiçbi insan olmaz, ben şiddet görmüyom, niye? Benim kocam bana şunu yapma dese, yapmam...Huzursuzluk olacağına, kocamın da bir düşündüğü vardır...” Hülya

Görüşmeci kadınların altısı eşleriyle birlikte yaşamaktaydılar. Görüşme gerçekleştirilen kadınların yoksulluk durumlarını, eş/baba/topluma bağımlılık düzeyinde incelemek gerekirse:

Kocanın bulunmadığı hanelerde, kadınların hissettikleri çaresizlik ve güçsüzlük çok belirgindir. Toplumda var olan evi erkek geçindirir düşüncesi nedeniyle geçim sağlama konusunda eğitim, bilgi ve beceri olarak herhangi bir donanıma sahip bulunmayan kadınlar, beklenmeyen bir olay ya da erkeğin evi terk etmesi sonucunda maddi ve manevi olarak korunmasız duruma düşmüşlerdir. Kadın olmanın zorluğuna ilişkin, toplumun kadına bakışının sınırlayıcılığı ve baskısı sorunu ise sadece bu hanelerde dile getirilmiştir.

Şans veya kader olarak ifade edilen yoksulluk nedeni, aslında çoğunlukla evlenilen erkeğe ilişkin olarak dile getirilmiştir. Kadınlar için eşlerin sorumsuzluğu ve bununla birlikte erkeğin ailesiyle yaşanan sorunlar, yoksullukla aynı anlama gelmektedir. Yoksulluğun sebebi olarak neleri gördükleri sorulduğunda verilen cevaplar bu ekseninde olmuştur.

“Annesi babası, 9 kardeşlerdi hepsi ayrı döverdi, hepimiz aynı evde yaşıyoduk, ne yapsam suçtu...Öyle eziyetli bi evlilik yaşadım, sonunda kız kaçırdı eve getirdi, evden kaçtım, işte gidecek yerim yoktu, yarı yolda kaynanamla görümcemi gördüm, geri eve götürdüler beni...Kocam çalışmıyordu, ayağı sakattı, annesi babası vardı, çalışıyordu onlar, o çalışmıyordu.” Kader

“Eşim benim krizden dolayı işsiz kaldı, 9 ay boyunca iş bulamayınca borç birikti, sonra evi terk etti...Memlekete göçtük, Kastamonu'ya, kaynanamın yanına, bir buçuk ay kaldım, çocukların okulu açıldığı zaman işte beni kabul etmedi, çocukları istemedi.” Sibel

“Sorumlu olmadı hiç zaten sorumsuzdu, kayinvalidemgil de çok sorumsuzdu, onlar 4 kardeş 1 kızdı...Hiçbir güne bir gün çalışmadığı olduğu halde ben kendim çalıştığım halde kendi sigara marlbordan aşağısını içmezdi, gelirken sigarasını alırdım, iş yok derdi bulamıyorum, giderdim ben gazete alırdım gelirdim, burada garson işi var, burada komi var, gider gelirdi yok hatun olmamış başkası alınmış...” Ceylan

Eşleriyle birlikte yaşayan veya belirli bir süreliğine ayrı olan kadınların gelecek umudu, hissettikleri güç, hayatlarından memnuniyet açısından daha olumlu ifadeler kullandıkları gözlenmiştir. Önemli olanın aile arasındaki huzur olduğu ve toplumda kadın olarak yaşamanın farklı bir zorluğu bulunmadığı görüşleri sıklıkla dile getirilmiştir.

“Sadece çocuklarımın okuması bir hayal, benim için en büyük hayal o bir de eşim inşallah gelir, bir mucize olur, güzel bir işe girer, sigortası bağlanır, belli bir aylık olur. Ben her akşam bunu hayal ederek yatıyorum.” Çiçek

“Biz kadın kadın diyoruz ya, kadın aslında fazla zorluk çekmiyor. Erkek bir kere evlendi mi tamamdır o erkeğin işi, o yük hep ona yükleniyor, ev kirası su parası, akşam gelip de başına yastığa koydu mu rahat yatamıyor, hiç değilse o çalışınca biz yatabiliyoruz, ama o yarını nasıl geçindiririm diyor...” Çiçek

“İyiiz eşimle, bi de işimiz gücümüz olsa ikimizin de başka hiçbir şey istemem, sadece şunlara (çocuklarına), bi yani her şeylerini karşılasam yeter benim için.” Zeynep

“Eşim çalıştı, 24 senede 3 sene ancak çalıştı, inşaat işçisi olarak çalıştı, sigortasını yapmadılar, şu anda çalışamaz, kendini kaldıramıyor ki, ben onu kefenlicem, o beni kefenlicem...Önemli olan huzur, dayağımız yok, kavgamız yok, ekmek de olmasa su da olmasa huzur önemli...” Hülya

“İyi oluruz inşallah...Çocuklar bi okusun başka şey istemem... Yarın eşim de biraz daha iyi olursa, hepimiz iyi oluruz, huzurumuz olsun da.” Ayşe

“Aslında mutluyum çok mutluyum kızlarımla...Eşim yarın çıktığında biz daha mutlu oluruz...Eşim de gelsin, gelecek çalışacak ben de çalışacam ... Bi işe girsek bi ev alırım, burda beş sene daha otururum...Çektim beş sene daha çekerim.” Leyla

Kadınların, yoksullukla kadın olma durumunu nasıl ilişkilendirdikleri sorulduğunda, alınan cevapların çoğunluğu çalışma hayatına katılımın zorluğuna ilişkindir. Özellikle tek ebeveynli hanelerdeki kadınlar, toplumun yalnız olan kadına bakış açısı nedeniyle her işi yapamadıklarını,

erkeklerin bu konuda avantajlı olduklarını ifade etmişler ve toplumda var olan bakışı eleştirmişlerdir.

(Erkek olsaydınız yine bu kadar zorluk içinde yaşar mıydınız sizce?)

“Kadın olmanın, yaşamazdım, ben limon satardım boyacılık yapardım, ben şimdi sandık olsun boyacılık bile yapardım, ekmeğin utanması olmaz...Erkek olsa gece saat birde de gelse nerden geliyon diyen olmaz, ama kadınsan saat sekiz buçukta geliyosan nerden geliyon bu saate, yani belki benim de bi komşum vardır, bi işim vardır, ama olmuyo, olamaz...” Kader

“En azından erkek olsaydım, iyi kötü gider bir yerde yani çalışsam da çalışmasam da kendimi kurtarıyorum, ama kadın öyle değil, en küçük bir adımından acep bişey mi gelecek bişey mi olacak adın üstünde kadınsın, bi de biz gibi böyle şiddet gören koca sorumsuz olan kadınların daha çok desteğe ihtiyacı var açıkçası...Düşün yani sorumsuz bir erkek olunca, onun için hava hoş...Ama kadın öyle değil, kendin yemiyosun...Her şeyi yüklenen sensin, ne biliyim bi kadın olmak da aslında çok zor bişey, kadınların yükü daha ağır, daha çok yardıma ihtiyacı olan insanlar kadınlar, en basiti doğulular erkek erkek der tapar giderler oysa kadınların aslında verdiği değeri emeği çektiği eziyeti, erkekler için hava hoş.” Ceylan

Eğitim almış ve daha önce gelir getirici bir işte çalışmış olmanın, kadınların yoksulluğa yaklaşımlarını ve yaşama biçimlerini etkileyen, tek başına olmasa da, en önemli faktörlerden olduğu düşünülmektedir. Lise eğitimi almış kadınların, görece nitelikli işlerde çalışmaları kolaylaşmaktadır. Söz konusu kadınların, daha düşük düzeyde eğitim alanlar veya hiç almayan ve hiç gelir elde etmemiş kadınlara göre kendilerini suçlama eğilimi ve bağımlılık düzeylerinin daha düşük olduğu, kendilerini hayatlarında özne olarak algıladıkları gözlenmiştir. Bu durumla etkileşimli bir şekilde, lise eğitimi almış kadınların, güçlenmelerine yardımcı olan eğitim programları, mesleki eğitim kursları gibi destek mekanizmalarından daha fazla yararlandıkları görülmüştür.

“Ben hep tek başıma çalıştığım için yani yapabileceğimi biliyorum ne istersem. O yönden de yani güveniyorum kendime ama işte milletin şeyi (dedikodu) falan çok etkiliyor beni.” Zeynep

“Çalışmak bi şey değil, ben hep çalıştım kendi paramı kazandım, hem evimin işini yaptım hem çocuklarıma para kazandım, bunun ayıbı yok...Başka engeller çıkıyo insanın önüne, yoksa ben ne olsa yaparım.” Ayşe

“Bi eşim olmadan da tek başıma ayaklarımın üstünde dururum, güçlüyüm, şu an bunlar küçük, 3-5 sene sonra büyüyecekler, o zaman ben istediğim gibi rahat güzel bi işe girebilirim, bu şekilde durabiliyosam durabilirim...En azından benim ne kadar güçlü olduğumu görürse, ikimizin de eşit olduğunu görür. Kadın erkek eşitliği yok diyorlar ya ha ikimiz de eşitiz, o erkek ben de kadınıym, o da para kazanabiliyo, ben de kazanıyom.” Leyla

Genel durumun bu şekilde olmasının yanı sıra kişilik özellikleri, ailenin manevi desteği, şiddete maruz kalma deneyimi, kente yeni göç edilmiş olması gibi faktörlerin yukarıda belirtilen hususlar üzerindeki etkisi çok önemlidir. Ancak, belirtilen bu faktörlerin benzer olması durumunda bile, kadınların deneyimlerinin farklılaştığı görülebilmektedir. Bu ise sosyal bir olgunun değerlendirilmesinde niteliksel yöntemin önemini göstermesi açısından anlamlıdır.

“Ben diyorum gücüm her şeye yeter...Sadece bilgisayar neyin bilmem, onu da gösterecekler öğrenirim, o kadar kendimden emim yani, dikiş nakış dese hemen birinci gün öğrenirim, görünüşüm saf ama kafam hafif... Bi de elim yakışır.” Hatice

Kadınların sosyal yardım programlarına başvuru ve yardım alma süreci

Görüşmeciler kadınların tamamı için sosyal yardım almanın bir zorunluluk olduğu, çeşitli nedenlerle herhangi bir gelirden mahrum olan kadınlar için sosyal yardımların en önemli geçim stratejisine dönüştüğü gözlenmiştir. Kadınların sosyal yardımlara başvuru ve yardım alma sürecini kadınların bakış açısıyla değerlendirebilmek amacıyla sorular yöneltilmiştir. SYDV'lerin uygulamaları birbirinden çok farklılık göstermesine rağmen, görüşmecilerin bazı konularda ortaklaştığı görülmüştür.

Kadınların sosyal yardımlara başvuru süreci genellikle, komşuların bilgilendirmesiyle olmaktadır. Birçok görüşmede, komşuların yanı sıra mahalle muhtarının yönlendirmesiyle yardımlara başvurulduğu dile getirilmiştir. Bazen de komşular, yoksul kadınların durumunu SYDV'ye haber vermektedirler.

Görüşülen kadınlar sosyal yardımlara başvuru yapmak için, bazen çok uzun olan mesafedeki vakıflara çoğunlukla yürüyerek gittiklerini belirtmişlerdir. Herhangi bir ulaşım aracına yapılacak harcama görüşmeciler için önemli bir miktardır.

"(Para) bulamadığım için yürüyom, oraya bir buçuk iki saatte dinlene dinlene gidiyom. Çoğu zaman yürüyom oraya, yürüyerek gidiyom." Hülya

"Yoktu, onda da yoktu, komşudan 5 milyon aldım, ikimiz birlikte gittik. İnanır mısın biz dört defa kaymakamlıktan vakıfa kadar gittik...Dört defa yol parası olmadığı için. Sabah gittik akşama kadar gelmedik." Çiçek

Sosyal yardımların medeni hakların kullanımına etkisinin anlaşılması amacıyla sorulan, sosyal yardımdan faydalanabilmek amacıyla resmi nikâh kıymak, çocuklara kimlik çıkarmak vb. yollara başvurup başvurmadıklarına ilişkin soruya kadınların tamamı olumsuz cevap vermiştir.

SYDV'ler tarafından uygulanan SOYBİS'in kullanılmaya başlamasından önceki uygulamalarda, sosyal yardımlara başvuru için gerekli olan ve diğer kurumlardan alınan belgelerin çokluğu kadınların en önemli zorluklarından biri olarak dile getirilmiştir. Gerek ulaşım için yapılan harcama, gerekse eğitim düzeyinin düşük olması gibi nedenlerle bu belgeleri hazırlamanın güçlüğü kadınlar tarafından önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu anlamda, SOYBİS'in yukarıda belirtilen nedenlerle, başvuru sürecini kolaylaştırması açısından oldukça önemli bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

Görüşülen kadınların çoğunluğu, ilk başvuru dahil sosyal yardımı kendi adlarına almaktadırlar. Hanede eşleriyle yaşayan kadınlara, sosyal yardımlara genelde kadınların başvurması durumunun nedenlerini anlamaya yönelik sorular sorulduğunda, verilen cevaplar birbirinden farklı

olmuştur. Görüşmeciler, yardımlara erkeklerin başvurmamasını genellikle eşlerin kişilik özellikleri veya hastalıklarıyla açıklamışlardır. Yine bu hanelerde erkeklerin, kadınların yardım almasını destekledikleri ifade edilmiş; kadınlara dolaylı bir şekilde sorulan, eşlerin haneyi geçindiremiyor olmakla ilgili duygularına ilişkin bir cevap alınamamıştır.

“Çok sessiz, benim eşim çok aşırı sessiz, ya açık değil, açık konuşacak edecek bi şey insan değil... (Yardım) iptal oldu deyince o bile üzüldü. (Gelir) olmayınca, yoksa o da hiç istemez ama.”
Zeynep

(Eşiniz varken de siz mi başvuruyordunuz yardımlara? Neden?)

“Evet ben başvuruyodum. Bilmiyorum, kendisi sen git sen başvur diyodu, kendisi başvurmadı yani.” Buket

Kadınların sosyal yardımları kullanma süreci

Kadınların sosyal yardımları kullanma süreçleri, sosyal yardımın miktarının yeterliliği, türünün uygunluğu ve cinsiyet temelinde paranın kullanımı konuları kapsamında değerlendirilmiştir.

İlk olarak, sosyal yardım miktarının yeterliliği konusunda yöneltilen sorulara görüşmeci kadınların tamamı olumsuz cevap vermiş, ancak yardımın olmaması durumunu düşünerek şükretmek gerektiğini belirtmişlerdir. Görüşmeci kadınların çoğunlukla ortaklaştıkları bir diğer konu, nakdi yardımın harcanmasına ilişkindir. Yardımlar genellikle kira ile elektrik, su ve telefon faturalarını ödemek için kullanılmaktadır. Temel ihtiyaçlar olan gıda, giyim ve eğitim hiçbir kadın tarafından harcama kalemi olarak belirtilmemiştir.

“Genelde kiraya gittiği için, bi de çocuğun bez masrafları olduğu için giderse zaten ihtiyacım neye varsa ona gidiyo ama yetersiz.” Buket

“Çalışıyorum ama yetiremiyorum, yetmediği yerde devletime gidiyorum, temelli otursam üç aydan üç aya devleti bekleyecek halim yok... Gene Allah razı olsun devletimizden, az bulursak da çok şükür deyip oturuyoruz...Evle ben ilgilendiğim için ben, elektriği suyu dü-

şünüyorum, bu genelde fatura oluyo...En son da burs diye para verdikleri bir para var, onlan da faturamı yatırdım.” Hülya

“Gıda alamıyosun ki, ev kirası filan oluyo ya...” Sibel

“Faturaları getiriyim mi?” Zeynep

“Ama çok para (sosyal yardım) aldık, hep sıkıldıkça, Allah razı olsun.” Kader

“Paranın gittiği yer aynı, zaten kirayı verdin mi elde bi şey kalmıyo...Faturayı zor ödüyöz.” Bahar

Görüşme yapılan kadınların belirlenmesindeki nakdi yardım almış olma kıstası nedeniyle tüm kadınlar nakdi yardımdan faydalanmış olmakla birlikte, bugüne kadar aldıkları yardımlar çeşitlilik göstermektedir. Kömür, eşya, giyim ve gıda yardımları en çok dile getirilen aynı yardımlardır. Halihazırda iki görüşmeciye, nakdi yardım olarak Vakıflarca altı aylık kira bedeli olarak ödenen kira yardımı yapılmaktadır. İki görüşmeci sürekli yardım kapsamında her ay düzenli sosyal yardım almaktayken, diğer kadınların aldığı yardımlar oldukça düzensizdir. ŞNT kapsamında eğitim ve sağlık yardımı alınmamaktadır. Yalnızca bir görüşmeci, daha önce ŞNT eğitim yardımından yararlanmıştı. ŞNT’den yararlanma konusunda bilgilerinin olmadığı veya zamanında başvuru yapamadıkları için alamadıkları belirtilmiştir.

Kadınlara ayni/nakdi yardımlardan hangisini tercih ettikleri sorulduğunda ise, tamamı nakdi yardımı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bunun nedeni olarak ise özetle, acil ihtiyaçlarını vakıfların bilemeyeceği, nakdi yardım olması durumunda öncelikleri kendilerinin belirlediği ifade edilmiştir.

Kadınların sosyal yardımlar ve sosyal yardım kurum/kuruluşlarına dair duygu, düşünce ve değerlendirmeleri

SYDGM tarafından 2007 yılında yapılan sosyal yardım ve proje destekleri etki analizi çalışmasının sonuçlarına göre, SYDV’ler tarafından yürütülen sosyal yardım ve proje desteklerinden yararlananların % 70’i kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca gerçekleştirilen birçok çalışma da, sosyal yardımlara başvuranların çoğunlukla kadın olduğu sonucunu destekle-

mektedir. Bu bağlamda, kadınların SYDV'lere ilişkin değerlendirmeleri, vakıfların kadınlara özel uygulamalarının varlığı önem kazanmaktadır.

Öncelikle, kadınların SYDV'lerde görev yapan personelin davranışlarını değerlendirmeleri istenmiştir. Kadınların tamamı vakıfta gördükleri ilgiden memnun olduklarını, kadın olmaları nedeniyle olumsuz bir davranış gördüklerini düşünmediklerini belirtmişlerdir. Çalışmanın sınırlılıkları kesiminde bahsedilen hususlar nedeniyle, SYDV çalışanlarının değerlendirilmesine ilişkin sağlıklı bilgilere ulaşamadığı düşünülmektedir. Ancak, SYDV yetkilileri ile yapılan görüşmeler ile de sosyal yardımlardan faydalanan kadınlara, erkeklere göre daha ılımlı bir bakışın hakim olduğu görülmüş olup, sonraki kesimlerde bu değerlendirmelere yer verilecektir.

Kadınlar tarafından genellikle Kaymakam ile özdeş olarak algılanan SYDV'ler, görüşme yapılan kadınların bir kısmı için hayatları boyunca devletle kurdukları tek ilişki olmuştur. Özellikle, Kaymakam ile görüşüldüğü ve Kaymakam tarafından sadece sosyal yardım olarak değil, çocukların bilgisayar kursuna gönderilmesi gibi çeşitli desteklerin verildiği birden fazla kadın tarafından dile getirilmiştir.

“Kaymakam Bey beni dinledi, oturdum anlattım derdimi...Çok zor durumdaydım, mecburdum artık oraya başvurmak için, sesi mi duyurmak için gittim. Keşke okuma yazmam da olsaydı, emnim çok şey yapardım.” Çiçek

“...(İlçe) Kaymakamı çok iyidir, ne zaman kapısına gitsem beni geri çevirmez...” Hülya

SYDV'ler tarafından danışma hizmeti, mesleki eğitim vb. konularda yönlendirme yapılıp yapılmadığı sorusuna ise kadınlar olumsuz cevap vermişlerdir. Kadınların, vakıfların yönlendirmesiyle bir eğitim veya kursa katılımları sonucunda edindikleri deneyimlere ilişkin bilgi edinmek bu nedenle mümkün olmamıştır. Sadece, bir görüşmecinin bir kızının Vakıf aracılığıyla Halk Eğitim Merkezi'nde açılan bilgisayar kursuna katıldığı görülmüştür.

Kadınların ifadelerinde, sosyal yardım kuruluşu ile ilişki kurmanın toplumsal hayata katılımlarına ilişkin bir etkisine rastlanmamakla birlikte, sosyal yardımın özgüvenlerini artırdığını belirten görüşmeciler olmuştur.

“Ben yardım aldığımda kendime yani daha çok güvenim artıyo, bilgili olduğuma şey yapıyorum, duyduğum zaman hemen başvuruyorum, tabi ki bi iş hayatına atılsam bi de meslek edinsem daha çok olur.” Buket

Sosyal yardım kuruluşunun ardından sosyal yardımlara ilişkin kadınların değerlendirmeleri analiz edilecek olduğunda; görüşme yapılan kadınlar için sosyal yardımlardan yararlanma, başvuru son mekanizma olarak görülmektedir. Çoğunlukla, mecbur kalmasalar sosyal yardıma başvurmayacaklarını belirten kadınların ifadelerinden, sosyal yardımlardan faydalanmanın bir vatandaşlık hakkı olarak görülmediği anlaşılmaktadır.

“Benim durumum iyi olsaydı kendi rızkımı fakire yönlendirirdim. Ben alana kadar fakir alısın. Ama ben fakirden fakir olduğum için mecburen başvuruyo insan. Hiç kimse kendi keyfiyle kazancı varsa fakirin rızkını almaz. Ben olsam ben de almam.” Çiçek

“Devlet mecbur değil de olmayınca da devletten bekliyorsun, ben diyom keşkem gücüm olsa da çalışsam benim yerimde sakat biri alsın, ben kendimden düşkün olanları biliyom, diyom bacağım var gözlerim var, ben mutlaka fakiri bulurum, ben kendim paylaştırıyorum.” Hatice

Görüşme yapılan kadınlardan, yine mecburiyetle açıklanmış olmakla birlikte, hak olarak dile getiren sadece bir görüşmeci bulunmaktadır.

“İlk başta çok utanıyodum, bi varlığın içinden bi yokluğun içine düşmekten kötü bi şey yok gibi geliyordu bana, mahcup hissediyodum, sonra baktım ki bu benim hakkım dedim, sonuçta ben iki tane çocuk büyütüyom dedim, napıcam dedim, mecbur alcam dedim.” Leyla

Kadınların ifadelerinden, halihazırda gelir elde ettikleri bir iş yapıyor olmanın, sosyal yardımlara ilişkin duygu ve düşüncelerde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Geçinmek için elinden geleni yapıyor olmanın, sosyal yardımlardan faydalanma sürecinden daha az utançla bahsetmelerine neden olduğu gözlenmiştir.

Sosyal yardımlardan faydalanmanın cinsiyete göre farklı etkileri olup olmadığına ilişkin kadınların değerlendirmeleri çoğunlukla, yardımların kadınlara verilmesinin daha iyi olduğu yönündedir. Kadınlar, yardımların kişisel ihtiyaçlar yerine aile veya özellikle çocuklar için harcanabilmesi için kadınlara verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kadınların daha çok aile ve evle özdeşleşmesinin de bir göstergesi olan bu ifadelerde, erkeklerin özellikle çocuklarının ihtiyaçlarına kadınlar kadar duyarlı olmadıkları belirtilmiştir.

“...Kadın çoğul düşünür, erkek şunu alalım bunu alalım bu dursun der, ya işte ihtiyacının hepsini al da dursun, erkek kendi ihtiyaçlarını alır, ama kadın evinin çocuğunun ihtiyaçlarını alır.”

Leyla

“Kadının üzerinde daha çok yoğun (yoksulluğun etkisi), yani en ufak bir şeyde mesela yok diyoz bazen olmadığı zaman çok kızıyorum eşime, iş ara falan diye ama o kadar etkilenmiyor ama kadına daha çok bi baskı oluyor ...Erkek bir yolunu buluyor mutlaka kendini sıyrıyor ortadan kaçıyor, kesinlikle etkilenmiyor diyemem ama kadın kadar değil. Aynı harcamıyor (parayı), kesinlikle aynı harcamıyorlar ama sigarası var her şeyi var onların...”

Zeynep

“Parayı kadın alıyo mesela erkek elinden o parayı alıyo mesela parayı, kadın ona bi şey yapamıyo yani...Kadın zaten yardımı alıyo kendi ihtiyacını görüyo, evinin eksiğini mesela gıda yardımı kadının işine yarıyo.” Buket

Yoksulluğun etkilerinin azaltılmasında önemli bir unsur olan dayanışma biçimleri, formal ve enformel dayanışma olarak ikiye ayrılmaktadır. Formal dayanışma olarak adlandırılan devlet tarafından yapılan yardımların yanı sıra, Güney Avrupa refah rejimi ülkelerinin belirleyici özelliği olarak görülen, akraba, komşu, hemşehrlik vs. ilişkilerine dayalı enformel dayanışma ağları önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye de enformel dayanışma ağlarının yaygınlığı nedeniyle, bu refah rejimi kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, özellikle kronik yoksulluk olgusunun yaygınlaşmış olması nedeniyle, enformel dayanışmanın etkisinin azaldığını ortaya koymaktadır (Buğra ve Keyder, 2003).

Araştırma ile devlet tarafından yürütülen sosyal yardım programlarının öneminin anlaşılması için, kadınların yardımlaşma ağlarından faydalanmalarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Aile, akraba, hemşehri ve komşuluk ağlarının, kadınların yoksullukla baş etme stratejileri içindeki yeri oldukça farklılık göstermektedir. Birçok diğer değişkenin yanı sıra, kadınların eşleri ile birlikte yaşıyor olmalarının destek düzeyini etkilediği söylenebilecektir. Komşu, aile veya akrabalarından destek gördüğünü belirten kadınların tamamı kadın başlı hanelerde yaşayanlardır. Kadınlar anlatılarında sık sık bu desteklerden bahsetmişlerdir.

“Komşular var Allah razı olsun ...Çok güzel eşya verdiler...Bizim yönetici var, yemek konusunda getiriyorlar, çok iyi komşularım var...İşğim yoktu ceyranım yoktu...Kimi ceyran getirdi, kimi çökelek kimi çorba getirdi...Çok yardımcı oldular.” Hatice

“Benim binamın insanları çok güzel, beni kardeşleri gibi görüyorlar, erkeğinden tut kadınına kadar, sahipleniyorlar, mesela ben hastalandığım anda ailemden önce direk benim komşularım koşuyo.” Leyla

“Annemden ablam zaten beni sahiplenen...En çok ablam annem, çalışan annem, getiren götürten annem, Allaha şükür annemin durumu iyi ama baba bizim şey biraz...” Ceylan

Aile, akraba ve komşu desteği alan ve almayan kadınların ortaklaştığı nokta ise, bu yardımların güvenilirliği ve geçiciliğidir. Kadınların çoğunluğu, yardım için belediyelere de başvurmuştur. Görüşülen kadınların aile/akraba/komşu dayanışması, belediyelerin destek mekanizmaları ile vakıfların yardım programlarını karşılaştırmaları istendiğinde, tamamı vakıfları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bunun sebebi olarak ise, aile/akraba/komşuların karşılık beklemesi, hayırseverlik temelinde yapılan yardımların gururlarını incitmesi, belediyelerin farklı amaçlarla yardım yapması vb. hususları belirtmişlerdir.

“Bugün sana bir akraban mesela 1 tane ekmek de getirirse, bu yarın sürekli ona elim de boş gitmedim şunu götürdüm diye karşına çıkıyor.” Zeynep

“Devlet akrabadan daha kıymetli, kendi akrabana dayanana kadar ele dayanmak lazım.” Hülya

“Bence devlet daha iyi, çünkü akraba ne kadar yardım eder, bi yardım etti iki yardım etti üçüncüde kesin diyecek yeter artık... Devlet verse daha iyi, ama zaten kaymakamlık hangi parti gelirse gelsin (sosyal yardımı) verir değil mi?” Sibel

“Komşularım yardımcı oluyo şöyle oluyo, bi tabak yemek gönderdiler, ertesi gün diyolar ki kızı gönder kapıyı camı silsin, yani yardım yapıyolar Allah razı olsun ama karşılığını da bekliyolar, ben de onu almak istemiyom.” Kader

Kadınların sosyal yardımlara ilişkin düşünceleri ve taleplerinden yola çıkılarak şu önerilere varmak mümkündür:

- Sosyal yardımların devlet tarafından, periyodik olarak ve süreklilik esasına bağlı olarak verilmesi,
- Sosyal yardımların dağıtımında kadın başlı ailelere öncelik tanınması, diğer ailelerde ise yardımların kadına verilmesi,
- Sosyal yardım programlarının, gelir elde etmeye yönelik çalışmalarını sağlayacak, yardıma bağımlılıklarını azaltacak uygulamalar içermesi.

Vakıf yetkililerinin değerlendirmeleri

Sosyal yardım alan kadınlarla görüşülmeden önce, belirli kriterlere göre seçilmiş olan üç ilçenin SYDV yetkilileri ile de görüşmeler yapılmıştır. Araştırma ile asıl olarak hedeflenen, bu konuda kadınların deneyimlerini anlamak olmakla birlikte, vakıf yetkililerinin konuya bakış açıları ile önerilerinin çalışmayı bütünleyeceği düşünülmüştür.

Söz konusu vakıflarda kadın yoksulluğu ile mücadeleye özel bir önem verildiği söylenebilmektedir. Vakıf yetkililerinin genel olarak, kadınların yoksulluğu daha ağır yaşadıklarını ve kadınların sosyal yardımlara daha çok ihtiyaç duyduklarını düşündüğü gözlenmiştir. Bu durumun ifade edilmiş olmasının yanı sıra, iki özel uygulama da bunu göstermektedir.

Uygulamaların ilki, evli olan kişilere yöneliktir. Başvuran erkek olsa da, yardımların kadınlara verildiği belirtilmiştir. Bunun nedeni, kadınların alınan yardımı tamamen ev/ailenin ihtiyaçlarına harcaması olarak belirtilmiştir. Bir diğer neden ise, kadınların evden çıkmalarını ve komşu, akraba dışındaki kişilerle de iletişim kurmalarını sağlamak olarak ifade edilmiştir. Diğer uygulama ise, kadın başlı hanelerde erkeğin geçici veya sürekli yokluğu söz konusu olduğunda, kadınların sürekli yardım ödemesi kapsamına alınmasıdır. Bu kapsamda, kadınlara her ay düzenli olarak belirli bir yardım ödemesi yapılmaktadır.

Kadın başlı ailelerin yoksulluktan özellikle korunması gerekliliği, kadınların eğitimlerinin çok düşük olması ve sosyal bakımdan zayıf olmaları nedeniyle işgücü piyasasına girmelerinin mümkün olamamasıyla açıklanmaktadır. Bu nedenle, kısmen ilişkilendirilecek bir diğer durum, vakıf yetkililerinin cinsiyete göre sosyal yardıma bakışlarıdır. Kadınların sosyal yardımlara başvurmaları, hasta veya yaşlı olmadıkları sürece erkeklere göre daha olumlu karşılanmaktadır. Çalışabilecek durumdaki erkeklerin başvuruları sorumsuzluk ve kayıtsızlık olarak görülebilmektedir. Sosyal incelemeler yoluyla, kişilerin para kazanmak için çabaladıklarının belirlenmesi yardımın verilmesinde bir etken olmaktadır. Cinsiyetin yanı sıra bir diğer tercih temeli, ailedir. Vakıf yetkililerinin sosyal yardımlara bakışı, ailenin yoksulluğu ile mücadele temellidir.

Keçiören Vakfı'nda izlenen mümkün olduğunca sosyal hizmetle bütünlüklü bir sosyal yardım programı anlayışının, hizmet verilen kadınlar için önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Vakıf yetkilisi tarafından verilen bilgilere göre, sosyal inceleme amacıyla yapılan hane ziyaretlerinde şüphelenilen aile içi şiddet ve çocuk istismarı vakalarının Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne bildirilmesi, okul çağında olup okula gitmeyen çocukların tespiti, nikahsız birliktelik söz konusu olduğunda yardımın nikah şartına bağlanması gibi vakıf yöneticisi ile müteveli heyetin inisiyatiflerinden kaynaklanan iyi uygulama örnekleri bulunmaktadır.

Görüşmeler ile kadınların bilgi, becerilerinin artırılması ve güçlenmelerini sağlayıcı mekanizmalara erişimi konusunda vakıfların herhangi bir çalışmasının olup olmadığı sorgulanmıştır. Az sayıdaki uygulamalar di-

şında, vakıfların kadınları bilgi, beceri, farkındalık artırıcı veya meslek edindiren kurslara yönlendirdiklerine ilişkin bir örneğe rastlanmamıştır. Bu durum, hizmet verilen kadınların yapabilirliklerinin çok düşük olması ve mevcut kurumsal yapıların yetersizliği ile gerekçelendirilmiştir.

Vakıfların, çalışmalarını mütevelli heyetin kararları doğrultusunda yürüttüğü belirtilmiştir. Mütevelli heyetlerindeki kişilerin cinsiyete göre dağılımını sunan bir veri bulunmadığından, bu husus vakıf yetkililerine sorulmuştur. Üç ilçenin mütevelli heyetinde iki muhtar ve bir sivil toplum kuruluşu temsilcisi dışında kadın bulunmamaktadır. Geçmiş tecrübeleri sorulduğunda ise benzer şekilde, hiç kadın üye bulunmadığı veya en fazla iki kadınla sınırlı kaldığı öğrenilmiştir. Heyette kadın üye olmasının etkisine ilişkin soru, kadınların farklı ihtiyaçları dile getirebildiği, daha duyarlı oldukları düşünceleriyle cevaplandırılmış, bu hususun olumlu görüldüğü ifade edilmiştir.

Ayrıca, vakıf yetkililerinin, topluma yararlı çalışma karşılığı gelir uygulamaları ve nakit gelir desteğine ilişkin görüşleri sorulmuştur.

Topluma yararlı çalışma karşılığı gelir uygulaması olumlu olarak değerlendirilmektedir, ancak uygulamanın kadın yoksulluğuna ilişkin özel bir mücadele aracı haline getirilmesinin faydalı olup olmayacağına yönelik herhangi bir görüş belirtilmemiştir. Genel görüşler, bu işlerin kadınlar tarafından da yapılabileceği, ayrıca bir düzenlemeye gerek olmadığı yönündedir.

Nakit gelir desteğine ilişkin olarak ise, vakıf yetkililerinin görüşleri farklılaşmaktadır. İki farklı görüşten biri, gerçek hak sahibi olarak tanımlanan, çocuklarıyla yalnız yaşayan kadınlar ile hasta, yaşlı ve özürlü bireylerin, maaş bağlanması yoluyla düzenli gelir elde etmelerinin gerekliliğidir. Diğer ise, nakit gelir desteğinin tembelliği artıracığı düşüncesiyle, sosyal devlet ilkesi gereği olarak sağlık, eğitim, istihdam gibi alanlarda sağlanan altyapı ile mutlak yoksulluğun sorun olmaktan çıkacağı görüşüdür.

Türkiye’de genel olarak sosyal yardım kalemlerine bakıldığında, aynı yardımların temel bileşeni oluşturduğu görülmektedir. Vakıf yetkililerinin, kadınlara etkisi bakımından aynı/nakdi yardım tercihleri öğrenilmiştir. Bu

konuda, ayni/nakdi yardımın olumlu ve olumsuz yönleri dile getirilmiştir. Kadınlara verilen nakdi yardımlarda erkeğin kadından parayı alması durumu ile karşılaşıldığı, ayni yardımlarda ise kişilerin ihtiyaçlarının tam olarak bilinmemesinin sorun olduğu belirtilmiştir. Gıda yardımları kapsamında gıda çeki uygulaması, ayni ve nakdi yardımın sakıncalarını giderebilecek bir yöntem olarak görülmektedir.

Vakıf yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan hususlar ise şu şekildedir:

- Sosyal yardımların tek bir kurum tarafından, vatandaşlık hakkı temelinde yürütülmesi,
- Sosyal yardımların, İŞ-KUR'a kayıt gibi şartlara bağlanması,
- Çocuklarıyla yalnız yaşayan kadınlara yönelik uygulamanın periyodik olarak sürekli yardım verilmesi şeklinde olması,
- Vakıfların, Türkiye genelindeki her ilçede bulunması ve hedef kitlesinin çoğunlukla kadınlardan oluşması nedeniyle toplum merkezi, danışma veya rehabilitasyon merkezi şeklinde yapılandırılması,
- Devlet tarafından verilen sosyal yardımın devlete dolaylı olarak (vergiler, eğitim harcamaları vb.) geri dönmesinin engellenmesi,
- Sosyal yardım verilen kişilerin, eğitim, ulaşım vb. temel hizmetlerden ücretsiz yararlanmasının sağlanması,
- Vakıf çalışanlarının yeterli nicelikte ve profesyonel meslek elemanı olmasına yönelik önlemler alınması gerekmektedir.

Genel Değerlendirme

Sosyal yardım yararlanıcısı kadınlar ve SYDV yetkilileri ile yapılan görüşmeler, sosyal yardımların kadın yoksulluğu ile mücadeleye yönelik işlevinin çok önemli olduğunu; ancak, vakıfların ve sosyal yardım programlarının daha etkin hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu kapsamda, kadınlarla yapılan görüşmelere ilişkin sınıflandırma esas alınarak, araştırmacının genel değerlendirmelerine yer verilecektir.

Kadınların ücretli çalışabilmelerinin önünde birçok engel bulunmaktadır. Çocuk bakım sorumluluğuna ilişkin bir desteğin olmaması, yeterli eğitim düzeyine sahip olmamak, iş bulabilmelerini sağlayacak sosyal ağlardan yoksun olmak ile bağlantılı diğer durumlar nedeniyle kadınların yapabilirlikleri bulunmamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, yoksul kadınların istihdama katılımları mümkün olamamakta, bu durumda ise ev içinde ücret karşılığı üretim, yoksullukla baş etme stratejileri içerisinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Ancak görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, bu olanakların kısıtlı olduğu yönündedir. Evde yapılan fason iş kapsamında Şenses'in (2006) enformel sektörün niteliklerine ilişkin değerlendirmesinin bu durum için geçerli olduğu düşünülmektedir. Şenses, sektöre girişin her zaman kolay olmayan karmaşık bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Kadınların bu karmaşık yapıya dahil olmaları ancak aile, komşu veya akrabalar ile dayanışma mekanizmaları çerçevesinde gerçekleşebilmektedir.

Kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimlerinde, birçok değişkenin bir arada etkili olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyinin yüksekliği, daha önce gelir getirici bir işte çalışmış olma ve eşle birlikte yaşıyor olma durumu en belirgin faktörlerdir. Kadınların yapabilirlik düzeyi ile de yakından ilişkili bir biçimde, belirtilen koşulların varlığı durumunda kadınların kendilerini güçlü hissettiği ve geleceğe dair daha umutlu oldukları gözlenmiştir. Ancak her durumda, kadınların geleceğe dair beklentilerinin çocukları üzerinden, çocukların eğitim görmeleri ve meslek sahibi olmaları üzerinden dile getirildiği görülmüştür. Çocukların varlığı, yoksullukla mücadele etmek veya yoksulluğa katlanmak için önemli bir faktördür.

Sosyal yardımlara başvurunun kadınlar tarafından yapılması, yoksulluk durumundaki geçim stratejilerinin kadınlarca idare edildiğinin bir göstergesi olarak görülebilecektir. Ayrıca, kadınların, toplumsal cinsiyet normları gereği evi geçindirmek gibi bir görevleri bulunmadığından, kadınlar geçinememeyi kişisel bir başarısızlık olarak algılamamakta ve yoksulluğu itiraf etmeleri kolaylaşmaktadır. Bir diğer neden ise, devlet kurumlarının görevini yerine getirmeyen baba/kocanın yerine geçerek, kadın ve çocuklara sahip çıkmasının doğal karşılanmasıdır (Bora, 2007). Nitekim kadınların yardımlara ilişkin değerlendirmelerinde, yardımı yapanın, do-

layısıyla ‘*sahip çıkanın*’, kaymakam veya vakıf müdürü olarak algılandığı görülmüştür.

Sosyal yardımların miktarı, türü ve verilme şekline ilişkin sorunlar bulunmaktadır. Nakdi olarak verilen yardımların miktarı yeterli bulunmamaktadır. Özellikle kira ve fatura giderleri olarak kullanılması durumunda, yardımlar yetersiz kalmaktadır. Aynı yardım verilmesi ise, kişilerin ihtiyaçlarını gözetmeden verilmesi nedeniyle, yardımın amacına ulaşmasını engellemektedir.

Kadınların toplum içindeki konumu düşünüldüğünde en önemli sorun, yardımların verilme şekline ilişkindir. Görüşmelerde, yardımların kadınların konumlarına ilişkin bir etkisine rastlanmadığı belirtilmişti. Yardımların verilme biçiminin bu durumla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yardımların tek seferlik, düzensiz ve sosyal hizmet anlayışından yoksun olarak verilmesi, kadınların bağımlı konumlarını pekiştirmektedir. Her ihtiyaç durumunda kadınların, yaşadıkları yoksulluğun şiddetine ilişkin görevlileri ikna etmek zorunda kalması, temel ihtiyacını anlık olarak karşılaması bakımından önemli, fakat aslında bireyleri güçsüzleştiren, dahası yapabilirliklerini azaltan bir durumdur.

Bununla birlikte, sosyal yardımlara başvurmanın, kadınların daha önce bilmedikleri bir çevreye girmeleri ve yeni ilişkilere vesile olması gibi sosyalleşmelerine katkı sağlayan olumlu tarafları da bulunmaktadır (Bora, 2007). Ancak bu şekilde bir faydaya, asıl olarak sosyal hizmetle bütünlüklü bir yardım anlayışıyla ulaşılabilecektir. Görüşülen vakıf yetkilisinin belirttiği gibi “*Kadını ve çocukları televizyondan, bir odanın içerisinden, mutfağından çıkarmalıyız ki kendini ifade etmeyi öğrensün. Kadınlar sorunlarını sadece kendilerine has zannediyorlar, bu nedenle farkındalıklarını geliştirmek gerekmektedir*”.

Kadınların sosyal yardımlar ve SYDV'lere ilişkin değerlendirmelerinden, mahalle muhtarlarının önemi anlaşılmaktadır. Muhtarların konuya kişisel yaklaşımlarının, kadınların bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesinde çok önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Aynı şeyi vakıf müdürleri ve mütevellî heyeti üyeleri için de söylemek mümkündür. Kişilerin bakış açıları, konuya yaklaşımları verilen hizmetin kapsamını ve niteliğini çok fazla etkilemektedir. Araştırmanın gerçekleştirildiği ilçelerde kişilerin etkisinin

olumlu olduğu görülmüş olsa da, bu hizmetlerin kurumsallaşmamış olması sosyal yardım sistemine ilişkin çözülmesi gereken bir sorundur. Bu doğrultuda, sosyal yardım sisteminin, toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde, sistem içerisinde görev alacak kişilerin görev tanımları belirlenerek ve uygun mekanizmalar kurularak yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

SYDV'lerin başlıca hedef grubunun mutlak yoksulluk düzeyinde yaşayan kadınlar olduğu ve vakıfların Türkiye genelinde her ilçede bulunduğu düşünüldüğünde, sosyal yardım programlarının kadınların bilgi, becerilerinin artırılması ve güçlenmelerini hedeflemesinin önemi anlaşılmaktadır. İŞ-KUR'un görev alanına girdiği gerekçesiyle vakıfların meslek kursu açmaları uygulamasından vazgeçilmiş olsa da, kadınların güçlenmesini sağlayacak mekanizmalara ilişkin bilgilendirme, yönlendirme gibi desteklerin verilmesi mümkündür. Toplum merkezleri, danışma merkezleri, halk eğitim merkezleri, kooperatifler vb. yapılanmalarla işbirliği yapılabilecektir. SYDV'lerin İŞ-KUR ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri ile yapacakları işbirliği büyük önem arz etmektedir. Ancak bu hususların, vakıfların görev tanımı içerisinde yer alması ve söz konusu kuruluşların eşgüdümlü çalışmasını sağlayacak mekanizmaların oluşturulması ile kişisel uygulamalarla sınırlı kalmaktan kurtarılması gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumlarda var olan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsiz ilişkiler, kadınların eğitim, sağlık, istihdam vb. alanlarda erkeklerden daha az kaynak ve fırsata ulaşmasına neden olmaktadır. Kadın yoksulluğu açısından bu durumun iki sonucu bulunmaktadır: Birincisi, geleneksel yapı içerisinde baba veya eş tarafından korunacakları varsayılan kadınlar, bir nedenle bu korunmadan faydalanamadıklarında, herhangi bir donanıma sahip olmadan çocuklarıyla veya yalnız yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar (Bora, 2007). Yoksulluğun kadınlaşması kavramıyla açıklanan bu durum sonucunda, kadın başlı hanelerin diğerlerine kıyasla yoksulluktan çok daha fazla etkilendiği kabul edilmektedir. İkincisi ise, hane içi güç ilişkilerinin cinsiyete göre gösterdiği farklılık nedeniyle, hanedeki yoksulluğun etkilerini kadınların daha şiddetli yaşamasıdır.

Bugün, yoksulluğun hane bazında analiz edilmesi ile belirlenen kadın başlı hanelerin yoksulluğunun yanı sıra kadınların yoksulluk olgusunu nasıl deneyimlediği ve farklılaşmanın nasıl kavramsallaştırılacağına ilişkin sorgulamaları içeren toplumsal cinsiyet analizinin gündemde yer alıyor olması gelinen önemli bir noktadır. Bu çerçevede, yoksullukla mücadeleye ilişkin politikaların belirlenmesinde, kadın yoksulluğunun, cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların emek kullanım biçimleri vb. olgularla ilişkisinin hesaba katılması büyük önem arz etmektedir.

Yoksullukla mücadeleye ilişkin birçok yöntem bulunmakla birlikte, sosyal politikanın, yoksulluğun önlenmesi ve yoksulluğun sonuçlarının hafifletilmesinde etkili araçlara sahip olduğu kabul edilen bir gerçektir. Sosyal politikanın bileşenleri olan eğitim, sağlık, konut, istihdam, kadın erkek eşitliği, sosyal güvenlik mekanizmalarının kapsamı ve etkinliği aynı zamanda ülkelerin refah devleti özelliğini belirlemektedir. Kadın yoksulluğu özelinde, sosyal politikanın yoksullukla mücadelede en etkin araçları olan aktif işgücü politikaları ile sosyal güvenlik mekanizmalarının sosyal hizmet ve sosyal yardım bileşenleri, yoksulluğun azaltılmasında önemli fırsatlar sunmaktadır. Tez çalışması ile varılan önemli bir sonuç, sosyal yardım, sosyal hizmetler ve işgücü politikalarının birlikte düşünülmesi ve birbirlerini tamamlayacak şekilde politikaların üretilmesi gerekliliğidir.

Kadın yoksulluğuyla mücadele aracı olan sosyal yardımların, kadınların yaşadığı yoksulluğu hafifletmede önemli bir yeri olmasına rağmen, kadınların hane içi ve toplumsal konumlarına ilişkin ciddi bir etkisini görmek mümkün olamamaktadır. Toplumsal normlar sonucu eş veya babaya bağımlı olan kadınların, eş ve babanın korumasının yokluğu durumunda benzer ilişkiyi sosyal yardım kuruluşuyla kurduğu görülmektedir. Bu durum ise kadınlardan ve kuruluşlardan kaynaklanan bir sorun olmayıp, mevcut sosyal yardım mekanizmaları ile ilintilidir.

Öncelikle sosyal yardım programlarının vatandaşlık hakkı temelinde değil de hayırseverlik anlayışı ile yürütülmesi, genellikle düzensiz, tek seferlik, aynı olarak ve ihtiyaç halinde yapılan başvuru temelinde birden fazla kurum/kuruluş tarafından verilmesi, kadınların bağımlı konumlarını pekiştirmekte ve yoksulluk nedeniyle yaşadıkları dışlanmayı artırmaktadır. Sistematik, tek elden ve düzenli nakit transferlerinin uygulanması, kadınları yoksulluklarını sergilemekten kurtaracağı gibi, “nerden ne alırsam kardır” olarak karşılaşılan yoksulluk kültürünün de önüne geçecektir. Yoksulluğun gelir düzeyinin yanı sıra gelirin düzensizliğinin yarattığı belirsizlik ve gerginlikle yakından ilgili bir olgu olması nedeniyle, aylık düzenli olarak verilen yardımların kişilerin eline bir miktar para geçeceğini bilmelerini sağlaması, hissettikleri gücü artıracaktır (Buğra ve Keyder, 2007).

Ayrıca, SYDV’lerce yürütülen sosyal yardımların mevcut haliyle kadınların konumuna olumlu bir etkisinin olmaması, hayatlarında bir dönüşüm yaratmaması, daha bütüncül ve farklı unsurlarla birlikte uygulanması gereken sosyal yardım programlarını gerekli kılmaktadır. Gerek kadınlarla gerekse SYDV görevlileriyle yapılan görüşmelerde, kadınların yoksulluktan kurtulması veya yoksulluğun deneyimlenmesine ilişkin güçlerinin artırılması, konumlarının iyileştirilmesi için sosyal hizmetlerle bütünleşik bir sosyal yardım anlayışına ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal yardım programlarıyla birlikte yürütülecek sosyal hizmetler, kişilerin yapabilirliğinin artırılması, toplumla bütünleşmesine dönük koruyucu-önleyici, eğitici-destekleyici vb. işlevleri ile kalıcı değişimler sağlayabilecektir. Aile/komşu/ akrabalık temelindeki dayanışma şekillerinin, büyük şehirde yaşıyor olma ve kalıcı yoksulluk durumlarında etkisinin azalmış olması, mutlak yoksulluk düzeyinde yaşayan kişiler için sosyal hizmetin önemini artırmaktadır.

Mevcut sosyal yardım anlayışına ilişkin sorunlardan bir diğeri, istihdam bağlantısının olmamasıdır. 1990'lardan itibaren giderek yaygınlaşan bir yaklaşım olan istihdam yanlı sosyal yardım politikaları, sosyal yardımlardan yararlanan işsiz kişilerin çeşitli politikalar aracılığıyla işgücü piyasasına entegrasyonunun sağlanması, ekonomik ve sosyal katılımlarının artırılmasını hedeflemektedir. Bu programlar; danışmanlık, yönlendirme, eğitim, istihdam eğitimi, işe yerleştirme, düşük ücretli işleri kabul eden kişiler için mali destekler veya kamu istihdamı gibi uygulamaları içermektedir (Hacımahmutoğlu, 2009). Kadınların bağımlılık durumu ve toplumdaki ikincil konumu göz önüne alındığında istihdam yanlı sosyal yardım uygulamalarının, kadınların özgüvenini ve çalışma kabiliyetlerini artırma, sosyal yardımlara olan bağımlılığı azaltma yönünde etkili olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de de bir süredir İŞ-KUR tarafından yürütülmekte olan ve kişilerin kısa süreli istihdam ve eğitimini amaçlayan toplum yararına çalışma karşılığı gelir uygulamasının, kadın yoksulluğu ve sosyal dışlanmayla mücadelenin bir aracı olarak kullanılması ile çok boyutlu faydalar sağlanabilecektir. Söz konusu programın yanı sıra, sosyal yardım kurum/kuruluşları ile işbirliği halinde yürütülecek istihdam garantili veya olmayan işgücü yetiştirme kursları, kadınların gelir elde etmesini sağlamakla birlikte, toplumsal konumlarını da iyileştirici bir işleve sahip olacaktır. Bu kapsamda, özellikle kadınlara yönelik düzenlenecek kursların cinsiyete dayalı geleneksel işbölümünü yansıtan bakım, temizlik hizmetleri gibi alanların yanı sıra, bilgisayar, yabancı dil, tamirat gibi alanlarda açılarak bunlara katılımın teşvik edilmesi veya kursların genel kültür bilgilerini içermesi, kadınların yapabilirliklerini artıran ve toplumsal cinsiyet rollerini dönüştüren ikili bir işlevi olacaktır (Buğra ve Keyder, 2007).²⁷

27 Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kadınların geleneksel rollerinin toplumda yeniden üretilmesinde ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin süregitmesinde etken olmaktadır. Ancak burada, stratejik-pratik ihtiyaç ayrımının yapılması önemlidir. Kadınlara yönelik çalışmalar yaparken, toplumda mevcut olan cinsiyete dayalı işbölümünün sorunlaştırılması, rol ve kalıpların dönüştürülmesi önemlidir ve stratejik bir ihtiyacı gidermeye hizmet eder. Bununla birlikte, geleneksel işbölümünü yansıtan kurslara veya faaliyetlere katılım, kadınların bizzat kendilerinin veya toplumun bakış açıları nedeniyle daha mümkün olmaktadır ve pratik bir ihtiyacı karşılamaktadır. Kültürel kısıtlılıklar nedeniyle, geleneksel rollere uygun alanlarda yürütülen beceri geliştirici ve gelir getirici faaliyetler, kısa vadede kadınların hayatını kolaylaştırmaları ve durumlarını iyileştirmeleri nedeniyle var olan yapı içerisinde zorunluluk olarak görünmektedir. Ayrıca stratejik ve pratik ihtiyaçlar arasındaki geçişlilikler de göz ardı edilmemelidir. Geleneksel rollerine uygun olsa bile gelir veya beceri kazanan kadın kendi hayatı üzerinde söz sahibi olacaktır.

Eğitim veya sağlık hizmetlerinden yararlanma koşuluyla verilmekte olan ŞNT uygulamaları ile, Türkiye dahil olmak üzere tüm dünyada başarılı sonuçlara ulaşılmaktadır. Söz konusu uygulamanın, kız çocuklarının eğitime eşitsiz erişimini azaltması ve yardımların annelere verilmesi gibi nedenlerle toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirdiği savunulmaktadır. Bu bağlamda sosyal yardımların, benzer şekilde istihdam edilebilir kadınların bilgi, beceri ve mesleki eğitim kurslarına katılması, İŞ-KUR'a kayıtlı olması gibi şartlara bağlanarak verilmesi, sosyal yardımların aynı zamanda güçlendirici bir işlevi olmasını sağlayacaktır. İstihdam edilebilirliği (hastalık, yaşlılık vb. nedenlerle) olmayan kadınlara ise yardımların karşılıksız ve şartsız yapılması gerekmektedir. Sosyal yardım programlarının, sosyal hizmetler, istihdam edilebilirliğin artırılması, istihdam sağlanması gibi aktif politikalar yoluyla yürütülmesi kapsamında, programların kadınlara, çocuk, hasta veya yaşlı bakım hizmeti sağlanacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Sosyal yardım anlayışının yanı sıra, yardım sisteminden kaynaklanan sorunlar da bulunmaktadır. SOYBİS, sistemden kaynaklanan birçok sorunu önleyecek bir uygulama olmakla birlikte, sosyal yardımlardan sorumlu birden fazla kurumun olması, bu kurumlar ile belediyeler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyon eksikliği, sosyal hizmet ve sosyal koruma alanında çalışan diğer kurumlar ile işbirliği eksikliği gibi sorunlar hala mevcuttur. Ayrıca, sosyal yardım anlayışının mevcut durumuyla paralel bir şekilde, bu alanda görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının sayıca yetersiz olması, SYDV'lerin çalışmalarında norm ve standart farklılığı, dolayısıyla yöneticiye bağlı olarak verilen hizmetin niteliğinin değişmesi sosyal yardım alanında tespit edilen diğer sorunlardır. Bu doğrultuda, sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında faaliyet gösteren kamu kurumları, sivil toplum ve özel sektör kuruluşları arasında eşgüdüm ve koordinasyonun sağlanması ile hizmetin kurumsallaşmasına yönelik önlemler alınmalıdır. Ayrıca, sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında çalışan uygulayıcıların sayılarının arttırılması ve niteliklerinin geliştirilmesinin sağlanması konuya ilişkin mevcut sorunların çözümüne yardımcı olacaktır.

Yoksulluk ve muhtaçlık kavramlarının kesin sınırları olmaması yoksullukla mücadele ve sosyal yardım alanında önemli bir diğer sorundur. Toplumsal

cinsiyete duyarlı, ortak bir yoksulluk tanımı oluşturulması ve ihtiyaçlık ölçütlerinin belirlenmesi öncelikli olarak ele alınması gereken konulardır. Diğer taraftan, kadın yoksulluğu ile sosyal yardımların toplumsal cinsiyet temelinde analiz edilebilmesi için gerekli olan toplumsal cinsiyet bazında ayrıştırılmış verilerin oluşturulması büyük önem arz etmektedir.

Türkiye’de sosyal hizmet ve sosyal yardımlara ilişkin sağlam bir hukuksal zemin ve kurumsal yapılanma bulunmaktadır. Türkiye’nin uluslararası düzeyde taraf olduğu CEDAW, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, BM Binyıl Bildirgesi gibi belgeler, yoksulluğun önlenmesine ilişkin yürürlükte olan ulusal mevzuat ve yine ulusal düzeyde belirlenen politika metinleri, kadın yoksulluğuyla mücadelenin dayanakları olmaktadır. Ancak sosyal yardımlar bağlamında, kadın yoksulluğuyla mücadeleye yönelik geçici özel önlemlerin belirlenmesi²⁸ ve toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının tüm plan ve politikalara yerleştirilmesi gerekmektedir. Pratik gereksinimlerden yola çıkılarak, kadınların ihtiyaç ve güçsüz olarak görüldüğü, sadece korunmalarını hedefleyen politikalar, kadınların toplumsal cinsiyete dayalı konumlarını yeniden üretecektir. Bu nedenle, koruma mekanizmalarının kadınların bu konumlarının iyileştirilmesini ve potansiyellerinin aktive edilmesi ile çalışma yaşamına katılacak donanımı sağlayacak bir yaklaşım ile birlikte ele alınması gerekmektedir.

SYDV’lerin mütevelli heyetlerinde kadın üye bulunmaması veya az sayıda olması kadınların ihtiyaçlarının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle SYDV’lerin mütevelli heyetlerinin kadın üye sayısını artıracak yönde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, kadın yoksulluğunun farklı boyutlarının anlaşılması, kadınların bağımlılığını azaltacak ve kadınları güçlendirecek bir sosyal yardım sisteminin oluşturulması için mütevelli heyeti üyelerinin toplumsal cinsiyete duyarlılıklarını geliştirmek gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak, toplumsal cinsiyet konusunda bilgi ve farkındalık artırıcı eğitimler verilmesi faydalı olacaktır.

²⁸ Geçici özel önlemler, kadınların toplum içerisindeki eşitsiz konumu ve dolayısıyla yoksulluğu erkeklerden daha ağır yaşadığı kabulünden yola çıkılarak, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizliğin giderilmesine yönelik olarak ve bu eşitsizlik giderilene kadar yürütülecek olan, kadınların dezavantajlı konumu göz önüne alınarak, kadınlar lehine hazırlanmış özel politika ve uygulamalardır.

Kadın yoksulluğuyla m¼cadele bağlamında, sosyal yardım anlayış ve uygulamalarının, toplumsal cinsiyete duyarlı bir çerçevede yeniden yapılandırılmasının, sosyal yardımlara bağımlılığı azaltacak, kadınların konumlarını iyileştirecek ve toplumsal b¼t¼nleřmeyi sağlayacak y¼nde uzun vadeli faydalar sağlayacağı d¼ř¼n¼lmektedir.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Aktan, C.C. (Ed.). (2002). Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Ekim 2010. <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/anasayfa-yoksulluk.htm>.

Baden, S. Milward, K. (1997). Gender, Inequality and Poverty: Trends, Linkages, Analysis and Policy Implications: BRIDGE Report No. 30. Ekim 2010. <http://www.bridge.ids.ac.uk/bridge/reports/re30.pdf>.

Bora, A. (2007). Kadınlar ve Hane: "Olmayanın Nesini İdare Edecek-sin?". N. Erdoğan, (Ed.), *Yoksulluk Halleri - Türkiye'de Kent Yoksulluğuna Toplumsal Görünümleri içinde (97-133)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

BRIDGE. (2001). *Briefing Paper On The Feminization Of Poverty*. Ekim 2009. <http://www.bridge.ids.ac.uk/bridge/reports/femofpov.pdf>.

Buğra, A. (2008). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A. Keyder, Ç. (2003). Yeni Yoksulluk ve Değişen Refah Rejimi: BM UNDP Proje Çalışması. Kasım2009. http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/new_poverty.pdf.

Buğra, A. Keyder, Ç. (2007). *Sosyal Yardım Uygulamaları ve Topluma Yararlı Faaliyet Karşılığında Asgari Gelir Desteği Uygulaması*. UNDP. Kasım 2009. <http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/socialas-sistancereports.pdf>

Buvinic, M. (1997). Women in Poverty: A New Global Underclass. *Foreign Policy*, 108, 38-53.

Çağatay, N. (1998). *Gender and Poverty*. UNDP Social Development and Poverty Elimination Division. Ekim 2009. <http://www.iknowpolitics.org/files/Gender%20and%20Poverty.pdf>.

Çamur Duyan, G. (2006). Sosyal Hizmet Bakış Açısından Yoksul Kadınlar: Altındağ Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.

Çengelci, E. (1993). Sosyal Refahın Gerçekleşmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yükseköğretim Dergisi*, 11(1-2-3), 9-34.

Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 2, 41-54.

Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı - Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT.

Dilik, S. (1987). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu. *Çimento İsveren*, 2, 8-19.

DPT. (2001). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). Ankara: DPT.

DPT. (2005). Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye. Ankara: DPT yayını.

DPT. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Ankara: DPT yayını.

DPT. (2010). Devlet Planlama Teşkilatı, 2010 Yılı Programı. Şubat 2010. <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/View/7785/annualprogram2010.pdf>.

Dumanlı, R. (1996). Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları. Ankara: DPT yayını.

Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Dergisi*, 25(4), 83-88.

Erdoğdu, S. (2005). Avrupa Birliği Ve Sosyal Politika. *Genel-İş Emek Araştırma Dergisi*, 1, 19-33.

GAP BKİ. (2010). Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı 2008 yılı Faaliyet Raporu. Mart 2010. <http://gap.gov.tr/Turkish/Genel/gapfr.html>.

Gökbayrak, Ş. (2003). Yoksulluğa karşı bir strateji olarak enformel sektörde kadınların çalışması ve kadınlara yönelik sosyal koruma modelleri. G. Erdost (Ed.), *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı* içinde (295-309). Ankara: Buluş Yayınevi.

Güneş, F. (2002). Yoksulluk Olgusu ve Kadınların Yoksulluk Deneyimi. Eylül 2009. http://www.sav.org.tr/yazialmanak.asp?curyazi=Sen_yok_02_F_Gunes.htm.

Hacımahmutoğlu, H. (2009). Türkiye’de Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi. Ocak 2010. <http://ekutup.dpt.gov.tr/gelirdag/tez-hhande.pdf>.

İkizoğlu, M. (2000). Yoksulluk Ve Sosyal Yardım İlişkisi: Ankara Mamak İlcesinde Ampirik Bir Araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

İnsel, A. (2001). İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri. *Toplum ve Bilim*, 89, 62-72.

İŞ-KUR. (2010). Mart 2010 <http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=statisgucuyetistirmekursl>.

Kalaycıoğlu, S. (2003). Kadın Yoksulluğu Nasıl Anlaşılmalı. G. Erdost (Ed.), *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı* içinde (286-294). Ankara: Buluş Yayınevi.

Karakoyun, İ. (2008). Türkiye’de 1980 Sonrasında Uygulanan Yoksullukla Mücadele Programları: Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) Örneği – Aydın İli Uygulaması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.

Kardam, F. Yüksel Alyanak, İ. (2003). Kadınların Yoksullukla Baş Etme Yolları. G. Erdost (Ed.), *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı* içinde (209-223). Ankara: Buluş Yayınevi.

Kardam, F. Yüksel, İ. (2007). Bir Kadın Yoksulluğu Çalışmasının Ardından İzlenimler. *Amargi*, 6, 29-32.

Khan, M. H. (2000). Rural Poverty in Developing Countries Issues and Policies. International Monetary Fund WP/00/78. Kasım 2009. <http://imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0078.pdf>.

Koray, M. (2008). Sosyal Politika (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KSGM. (2008). Kadın ve Yoksulluk. KSGM politika dokümanı. Ağustos 2009. <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/yoksulluk.pdf>.

KSGM. (2010a). CEDAW Sözleşmesi. Şubat 2010. http://www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

KSGM. (2010b). Dördüncü Kadın Dünya Konferansı Sonuçları: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı. Şubat 2010. http://www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

KSGM. (2010c). Milenyum Deklarasyonu. Şubat 2010. http://www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

KSGM. (2010d). Avrupa Sosyal Şartı (değiştirilmiş şekli). Şubat 2010. http://www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

KSGM. (2010e). İslam Konferansı Örgütü Kadınların İlerlemesi İçin Eylem Planı (OPAAW) Kadınlar İçin Kahire Eylem Planı. Şubat 2010. http://www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.

Kümbetoğlu, B. (2008). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma (2. Baskı). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

KYK. (2010a). 5102 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrencilerine Burs, Kredi Verilmesine İlişkin Kanun. Ocak 2010. www.kyk.gov.tr/kyk/html/.../Burs-KrediVerilmesinelliskinKanun.doc.

KYK. (2010b). Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü. Ocak 2010. www.kyk.gov.tr.

Lipton, M. (1997). Defining and Measuring Poverty: Conceptual Issues. UNDP Human Development Paper. New York:UNDP/HDRO.

MEB. (2009a). 2684 sayılı 'İlköğretim ve Ortaöğretimde Parasız Yatılı veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Kanun'. Aralık 2009. http://ogm.meb.gov.tr/gos_kanun.asp?alno=5.

MEB. (2009b). İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Parasız Yatılılık, Burs ve Sosyal Yardımlar Yönetmeliği. Aralık 2009. <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/138.html>.

Misra, J. Moller, S. Budig, M.J. (2007). Work Family Policies and Poverty for Partnered and Single Women in Europe and North America. *Gender & Society*, 21(6), 804-827.

Narayan, D. Patel, R. Schafft, K. Rademacher, A. Koch-Schulte, S. (2000). *Voices of The Poor: Can Anyone Hear Us?*. New York: World Bank Publications.

O'Boyle, E. (1990). Poverty: A Concept That Is Both Absolute And Relative Because Human Beings Are At Once Individual and Social. *Review of Social Economy*, Spring , 48(1), 2-17.

Oruç, Y. (2001). Küreselleşme ve Birleşmiş Milletler. *Toplum ve Bilim*, 89, 73-87.

Öksüz, N. (2007). Mesleki eğitim kurslarının kadınların İstihdam edilebilirliğine katkısı ve İşkur'un üstlenebileceği roller. Ocak 2010. http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/Oksuz.

Özdek, Y. (2002). Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları. Y. Özdek, (Ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları içinde (1-44)*. Ankara: TODAİE.

Özüğurlu, M. (2003). Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu. *Mülkiye Dergisi*, 239, 59-74.

Sağlık Bakanlığı. (2009a). 3816 sayılı 'Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun. Aralık 2009. <http://www.saglik.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF19B190F8AB49BC8D>.

Sağlık Bakanlığı. (2009b). Yeşil Kart Bilgi Sistemi. Aralık 2009. <http://sbu.saglik.gov.tr/yesil/>.

Sallan Gül, S. (2005). Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 38 (1), 25-43.

Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliğinde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 3, 51-105.

Semerci, P. U. (2007). Yoksullukla Mücadelede Amaç Ne Olmalı. *Amar-gi*, 6, 22-24.

Sen, A. (1983). Poor, Relatively Speaking. *Oxford Economic Papers*, 35(2), 153-69.

Sen, A. (2004). Özgürlükle Kalkınma. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SGK. (2010). Sosyal Güvenlik Kurumu Primsiz Ödemelere İlişkin İstatistikler. Ocak 2010. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/!ut/p/c1/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP0os_gAS-PAAE8TlwN3d09XAyNjr1AnQ6dgQ-dgl6B8JJK8hZuHOVDeMNTI1cXY0MDdiiBuP4_83FT9gtylCGElpjh/dl2/d1/L2dJQSEvUUt3QS9ZQnB3LzZfUDkzUVBJNDIwODhVMTAyVvKRLTEIJTDBPODU!

SHÇEK. (2009a). 2828 sayılı 'Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu. Aralık 2009. http://www.shcek.gov.tr/kurumsal_bilgi/mevzuat/kanunlar/2828.asp.

SHÇEK. (2009b). Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü 2008 yılı Faaliyet Raporu. Aralık 2009. <http://www.shcek.gov.tr/.../FaaliyetRaporlari/2008.FAALİYET.RAPORU.pdf>.

SHÇEK. (2009c). Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Ayni Ve Nakdi Yardım Yönetmeliği. Aralık 2009. http://www.shcek.gov.tr/kurumsal_bilgi/mevzuat/Yonetmelikler/Ayni_Nakdi_Yardim.pdf.

SHÇEK. (2009d). Ayni Nakdi Yardım (Sosyal Yardım) Hizmetleri. Aralık 2009. http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/Ayni_Nakdi_Yardimlar/.

SSK. (2009). 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun. Aralık 2009. http://www.ssk.gov.tr/sgkshared/sgk/rehberler/2022/2022_sayili_kanun.pdf.

SYDGM. (2009a). 3294 sayılı "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kanunu". Kasım 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/296/Mevzuat/>.

SYDGM. (2009b). 5263 sayılı 'Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'. Kasım 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/296/Mevzuat/>.

SYDGM. (2009c). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü 2008 yılı faaliyet raporu. Kasım 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/>.

SYDGM. (2009d). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. Kasım 2009. <http://www.sydgm.gov.tr>.

Şener, Ü. (2009). *Kadın Yoksulluğu*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. Ekim2009. http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/TEPAV_DN_kadin_yoksullugu.pdf.

Şener, Ü. (2010). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İş Gücü Politikaları. Şubat 2010. http://tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/Yoksullukla_Mucadelede_Sosyal_Guvenlik_PN.pdf.

Şenses, F. (2006). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tan, M. Ecevit, Y. Sancar, S. Acuner, S. (2008). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri. İstanbul: TÜSİAD-KAGİDER.

TÜİK. (2006). *Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları*. Kasım 2009. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8.

TÜİK (2008-2009), Okullaşma Oranları. Şubat 2010. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=41&ust_id=11.

TÜİK. (2008a). *Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları*. Ekim 2009. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8.

TÜİK. (2008b). *Yoksulluk Analizleri*. Ekim 2009. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=23&ust_id=7.

TÜİK. (2008c). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ekim 2009. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1127.

Ulutaş Ünlütürk, Ç. (2009). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek. *Çalışma ve Toplum*, 2, 25-40.

UNDP, (1997). Human Development Report. Ekim 2009. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1997/chapters/>.

UNDP. (2007). *İnsani Gelişme Raporu*. Ekim 2009. <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=328>.

VGM. (2010a). 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu. Şubat 2010. http://www.vgm.gov.tr/001_Menu/02_Mevzuat/01_Kanun/5737.cfm.

VGM. (2010b). Vakıflar Genel Müdürlüğü 2010-2014 Stratejik Planı. Şubat 2010. <http://www.vgm.gov.tr>.

VGM. (2010c). Vakıflar Genel Müdürlüğü. Ocak 2010. <http://www.vgm.gov.tr>.

Yıldırım, A. Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yuncu, L. D. (bt.). *İki Yoksulluk Yaklaşımı: A. Sen'in Yapabilirlikten Yoksunluk Teorisi ve Toplumsal Dışlanma Çerçevesinin Karşılaştırması*. BOUNSPF. Eylül 2009. <http://www.spf.boun.edu.tr/docs/discussionpaper4.pdf>.

EKLER

EK 1: Sosyal Yardım Yararlanıcısı Kadınlarla Yapılan Görüşmelerde Kullanılan Soru Formu

Demografik-Sosyal

- Adı
- Yaşı
- Medeni Durumu
 - Hiç evlenmedi
 - Evli
 - Birlikte yaşıyor
 - Eşi öldü
 - Boşandı
 - Ayrı yaşıyor
- Hanedeki konumu
- Eğitim durumu
 - Okur-yazar değil
 - Okur-yazar olup bir okul bitirmedi
 - İlkokul
 - İlköğretim
 - Ortaokul
 - Orta dengi meslek
 - Lise
 - Lise dengi meslek
 - 2 yıllık yüksekokul
 - Fakülte
 - Yüksek lisans, Doktora

- Hanede kaç kişi var, yaşları ne, hanedeki konumları ne? Hanede 65 yaşın üstünde kişi varsa, muhtaç yaşlılık aylığı alıyor mu?
- Hanede kaç kişi okula gidiyor, kaçınıcı sınıfa gidiyor? Eğitim çağında olup okula gidemeyen var mı? Şartlı Nakit Transferi alıyorlar mı?
- Hanede özürü var mı, varsa özrü ne, özürü yardımını alıyor mu?
- Aylık toplam hane geliriniz ne kadar?
 - 0-250 TL
 - 250-500 TL
 - 500-1000 TL
 - 1000-1500 TL
 - 1500 ve üstü
- Evinize kira ödüyor musunuz?
- Suya para veriyor musunuz, ayda ne kadar veriyorsunuz?
- Elektriğe para veriyor musunuz, ne kadar veriyorsunuz?
- Ev telefonu varsa ayda ne kadar ödüyorsunuz?
- Hanede cep telefonu kullanan var mı, kaç tane, parayla mı aldınız, yardım mı? Ayda ne kadar ödüyorsunuz?
- Hanede kaç kişi çalışıyor, ne iş yapıyorlar, zanaatları var mı?
- Hanede işsiz var mı?
- Hanede sosyal sigortalı olan kimse var mı?
- SGK'dan dul veya yetim aylığı alan var mı?
- Sağlıkla ilgili masraflarınızı nasıl karşılıyorsunuz? Sağlık güvenceniz var mı?
- Yeşil kartınız var mı?
- Başka bir yerden (örneğin belediye, vakıf) yardım aldınız mı?

- Aile veya akrabalarından maddi destek alıyor musunuz? Aile, akraba veya komşuların başka şekilde destekleri oluyor mu?
- Bir işte (düzenli veya düzensiz) çalışıyor musunuz? Evetse ayda ne kadar kazanıyorsunuz, ne kadar zamandır çalışıyorsunuz? İşte çalışmama nedenleri neler?
 - Hanede yaşayan bireylerden biri izin vermiyor,
 - İş eve çok uzak,
 - Çocuk bakmak zorunda olmak,
 - Aradığı özellikte işi bulamamak vb.
- Daha önce hiç gelir elde ettiğiniz bir iş yaptınız mı?
- Bir mesleğiniz, zanaatınız var mı?
- Herhangi bir kursa katıldınız mı? (meslek, bilgilendirici, beceri kazandırıcı)

Yoksulluk Konusunda Düşünceler

- Sizce yoksul olmanın nedenleri neler?
- Erkek olsaydınız yine bu kadar zorluk içinde yaşar mıydınız sizce?
- Sizce yoksulluktan kurtuluşu ne sağlar? Geleceğe dair ne gibi ümitleriniz var?

Yardım Alma/Başvuru Süreci

- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan bugüne kadar hangi tür yardımlardan aldınız? Ne sıklıkta?
 - Gıda
 - Periyodik nakit
 - Yakacak
 - Giysi

- Kira
- İlaç
- ŞNT eğitim
- ŞNT sağlık
- Diğer
- Kimden öğrendiniz/duydunuz?
- Sosyal yardımı almaya nasıl gidiyorsunuz (yürüyerek, vasıtayla), gitmek için ne kadar harcıyorsunuz?
- Yardım alabilmek için neler yaptınız? (Resmi nikâh kıymak, çocuklara kimlik çıkarmak vb. yollara başvurduunuz mu?)
- Yardım kurumundaki personel size nasıl davranıyor? (Destekleyici, baştan savmacı, azarlayıcı, aşağılayıcı, engelleyici, yol gösterici)
- Yardım alırken ne tür zorluklar yaşıyorsunuz?
- Yardım aldığınızı çevrenize söylüyor musunuz? Eşiniz ne tepki veriyor?
- Eşiniz yardım için bu kurumlara başvurdu mu? Hayırsa neden, evetse ne oldu?

Yardımlı Aldıktan Sonra

- Alınan yardım sizde mi duruyor, eşiniz/ailenizden biri mi alıyor?
- Nakit yardımyısa yardımı genelde neye harcıyorsunuz? Buna nasıl karar veriyorsunuz? Yalnız mı?
- Yardımı sizin almanız evdeki konumunuzu etkiliyor mu? Evde kararlar alınırken örneğin bir değişim yaşanıyor mu? Örnek verebilir misiniz?
- Yardımların yanı sıra bu kuruluşların başka bir faaliyetine katıldınız mı, sizi kurumdan bu konuda bilgilendirdiler mi? (Danışma hizmetleri, toplum merkezi, eğitim, kurs, ŞNT vs.)

Yardıma İlişkin Değerlendirme, Duygu, Düşünceler

- Yardımlara kadın olarak bakışınız nedir? Devlet mecbur mu, buna mecbur kalmak kimin kusuru?
- Bir kadın olarak yardım almak nasıl bir şey sizce? Ne hissediyorsunuz/hissettiniz?
 - Zor mu?
 - Medeni cesaretle ilgisi var mı, her kadın yapabilir mi bunu?
 - Güçlü veya mücadeleci olduğunuzu düşünür müsünüz?
 - Sadece mecburiyetten mi?
- Aldığınız yardımlar ihtiyacınızı karşılamaya yetiyor mu? Miktarı iyi mi?
- Bunun dışında şöyle olsa daha iyi olur dediğiniz bir şey var mı, örneğin başvuru süreci, başvurudan sonra yardımın çıkma süresinin uzunluğu, çalışanların tavrı vs.
- Yardımlar kadınlara mı verilse daha iyi, erkeklere mi, yoksa fark etmez mi? Neden?
- Kuruluşların kadın ve erkeklere farklı davrandıklarını düşünüyor musunuz? Örneğin kadınlara kolaylık sağlamak, öncelikli olarak onlara vermek gibi?
- Yardımların niteliği, türü, süresi gibi özellikleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Devletten nasıl bir beklentiniz var?

EK 2: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Yetkilileriyle Yapılan Görüşmelerde Kullanılan Soru Formu

- Yoksulluk, kadını ve erkeği nasıl etkiliyor sizce? Farklılık var mı? Hangi cinsiyete etkisi daha ağır sizce? Neden?
- Sosyal yardımlar konusunda düşünceleriniz nelerdir? Gerekli mi? Erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı değerlendirir misiniz?
- Sosyal yardımlara ilişkin olarak kadınlar için özel bir uygulamanız var mı? Özel bir uygulama gerekli mi sizce?
- Sosyal yardımların yanı sıra mesleki eğitim, kurs vb. uygulamalarınız var mı? Kadınlar için olması konusunda düşünceleriniz neler?
- Halihazırda mütevelli heyetinde kadın üye var mı? Daha önceki meslek hayatınızda durum nasıldı?
- Topluma yararlı çalışma karşılığı gelir ve nakit gelir desteği uygulamaları konularında düşünceleriniz neler?
- Ayni-nakdi yardım türleri arasında hangisini tercih edersiniz? Neden?
- SOYBİS'i etkin olarak kullanabiliyor musunuz? Kadınlar için faydalı oldu mu?

EK 3: Kadınlarla Görüşmeler Özet Bilgi

1. Görüşme

Sibel, 28 yaşında, evli ve biri 2.5, diğeri 10 yaşında iki çocuğı var. Ankara'da doğup büyümüş. Ortaokul mezunu. Sekiz kardeş olduklarını, maddi yetersizlik nedeniyle hiçbirinin liseyi bitiremediğini söyledi. 10 sene önce evlenmiş. Eşi bir yıl kadar önce borçlarını ödeyemediğı için evi terk etmiş. Şu anda babası ve annesi ile yaşıyor. Küçük yaştayken çeşitli işlerde çalışmış, herhangi bir mesleki bilgi veya becerisi bulunmuyor. SYDV'ye ilk kez 6 ay önce başvurmuş, şimdiye kadar birer kez kömür ve nakit yardımı almış.

2. Görüşme

Buket, 23 yaşında, evli ve 2.5 yaşında bir çocuğı var. Ankara'da doğup büyümüş. İlkokul mezunu. 16 yaşında evlenmiş, eşi bir yıl kadar önce kredi kartı borcunu ödeyemediğı için evi terk etmiş, şu an nerde olduğunu bilmiyor. Kızıyla birlikte yaşıyor. Evlendikten hemen sonra kısa bir süre bir işte çalışmış, şu anda buldukça evlere temizliğe gidiyor. Herhangi bir mesleki bilgi veya becerisi bulunmuyor. SYDV'ye 6 ay önce başvurmuş fakat 2 yıl önceye kadar Büyükşehir Belediyesinden kömür ve gıda yardımı alıyormuş. Vakıftan bugüne kadar bir kez nakit yardımı almış.

3. Görüşme

Emine, 45 yaşında, evli ve iki çocuğı var. Ankara'da doğup büyümüş. İlkokul mezunu. Daha önce çeşitli ücretli işlerde çalışmış. Herhangi bir mesleki bilgi ya da becerisi bulunmuyor. Şu anda eşi, ağır ve kronik hastalığı nedeniyle çalışmıyor. Emine'nin, eşinin bakımı için sürekli evde olması gerekiyor. SYDV'ye 6 yıl önce başvurmuş. Bugüne kadar, gıda, kömür, nakit yardımı almış.

4. Görüşme

Kader, 43 yaşında, çocuğı yok. İlkokul 1. sınıfı okumuş. Okuma yazma bilmiyor. Babası çalışması için okuldan almış. 13 yaşındayken evlendi-

rılmış. 7 yıl evli kaldıktan sonra boşanmış. Yaklaşık 20 yıldır Ankara'da yaşıyor. Evlenmeden önce çeşitli işlerde çalışmış. 2001 yılından bu yana sağlık sorunları nedeniyle hiçbir iş yapamıyor. Şu anda yeğeniyle yaşıyor. SYDV'ye 8 yıl önce başvurmuş. 8 yıldır, eğitim, gıda, kömür, nakit yardımı alıyor. Yeğeni adına bir dönem şartlı nakit transferi eğitim yardımı almış.

5. Görüşme

Zeynep, 31 yaşında, evli ve biri 2.5, diğeri ise 6 yaşında iki çocuğu bulunuyor. Ankara'da doğup büyümüş. Lise mezunu. Eşiyle yaklaşık 9 senedir evli. Şu anda eşi ve çocuklarıyla birlikte anne ve babasının evinde yaşıyor. Eşi uzun süre iş bulamayınca, anne ve babasının evine taşınmaya karar vermişler ve 3 senedir birlikte yaşıyorlar. Zeynep, liseyi bitirmesinden itibaren genellikle sosyal güvencesiz olarak ücretli işlerde çalışmış. Son bir yıldır yaşadığı sağlık sorunları ve çocuklarının küçük olması nedeniyle çalışmadığını söyledi. Toplum merkezlerinde kadının insan hakları ve anne çocuk eğitim programlarına katılmış. Şu anda babasının ve eşinin düzenli bir işi yok, annesi ev kadını. SYDV'ye 4 yıl önce başvurmuş, bugüne kadar gıda, kömür ve nakit yardımı almış.

6. Görüşme

Ceylan, 27 yaşında, 11 yıllık evli. Biri 4, diğeri 10 yaşında iki çocuğu var. 17 yıldır Ankara'da yaşıyor. İlkokul mezunu. Eşi ile ayrı yaşıyorlar. Ankara'ya çalışmak için gelmiş ve bugüne kadar, bir yıl kadar ödenen sosyal sigortası dışında sosyal güvencesiz ve vasıfsız işlerde çalışmış. Şu an küçük kızını bırakacak yeri olmadığı için çalışmadığını söyledi. SYDV'ye ilk kez 6 ay önce eşi ile ayrıldıktan sonra başvurmuş. Haliha-zırda, kira ve eğitim (nakit) yardımı alıyor.

7. Görüşme

Hülya, 45 yaşında. 25 senedir evli ve sekiz çocuğu var. İlkokul mezunu. Çocukların en küçüğü 7, en büyüğü 22 yaşında. Okul çağında olan çocukların eğitimini sürdürdüğünü, diğerlerinin ise dışarıdan bitirme sınavlarına girdiğini söyledi. Ankara'da doğup büyümüş. Eşi, hastalığı nedeniyle hiç çalışmamış. Hülya, evlendiğinden bu yana çeşitli işler yaparak

gelir elde ediyor. Sosyal güvencesi hiç olmamış. Bir kızı yenilerde ücretli bir işe başlamış. Herhangi bir mesleki bilgi ya da becerisi bulunmuyor. SYDV'ye ilk kez 8 yıl önce başvurmuş. Vakıftan bugüne kadar kömür, gıda, kira ve eğitim (nakit) yardımı almış.

8. Görüşme

Çiçek, 23 yaşında, 6 yıl önce evlenmiş, iki çocuğu var. Eşi geçici süreyle hanede bulunmuyor, eşinin ailesi ve çocuklarıyla birlikte yaşıyor. Ankara'ya 4 yıl önce göç etmişler. Hiç okula gitmemiş, okuma yazma bilmiyor. Nüfusa 1994 doğumlu olarak yazıldığından resmi nikah yapamadıklarını, resmi nikah yapmak için yaşının dolmasını beklediklerini, çocukları resmi nikahtan sonra nüfusa kaydettireceklerini söyledi. Daha önce hiç gelir getirici bir iş yapmamış. 14 kişilik hanede gelir kazanan sadece bir kişi var ve onun da düzenli bir işi yok. SYDV'ye ilk kez 3 yıl önce başvurmuş. Vakıftan bugüne kadar sadece nakit yardımı almış. Görüşmenin gerçekleştirildiği zaman, Çiçek'e sürekli yardım bağlanması Vakıf tarafından kararlaştırılmış ancak henüz ödeme başlatılmamıştı.

9. Görüşme

Bahar, 38 yaşında, evli ve 3 çocuğu var. Çocuklarından ikisi okula devam ediyor. Bahar, ilkokul mezunu; maddi yetersizlik ve kızların okutulmaması gibi sebeplerden dolayı ortaokula gönderilmemiş. Eşi rahatsızlığından dolayı çalışmıyor. Bahar eşine bakıyor. Bu sebeple düzenli bir iş bulmasının çok zor olduğunu belirtti. Büyük çocuk okulu bırakmış, iki küçük ise okuyor. Herhangi bir mesleki eğitimi yok. Temizlik işlerinde çalışmış. SYDV'ye ilk kez 7 yıl önce başvurmuş. Vakıftan gıda, giysi, kömür, kira ve nakit yardımı almış.

10. Görüşme

Hatice, 37 yaşında, bekar ve 3 çocuğu var. 14 yaşında evlenmiş, eşiyile 14 yıl resmi nikah olmaksızın yaşamış. İlkokula gitmiş ancak bitirmemiş, okuma yazmayı kendi imkanlarıyla sonradan öğrenmiş. Şu anda 3 çocuğuyla birlikte yaşıyor. Eşinden uzaklaşabilmek için başka yerlere göç etmiş, en son bir sene önce Ankara'ya yerleşmiş. Gelir elde etmek

için sosyal güvence olmaksızın çeşitli işlerde çalışmış. Ancak herhangi bir mesleki bilgi veya becerisi bulunmuyor. Hatice'nin okul çağında olan çocuklarının eğitimi sürüyor, sadece bir çocuğu okula devam etmemiş ve şu anda eve tek gelir getiren kişi. Kimseyi tanımadığı için iş bulamadığını söyleyen Hatice, SYDV'ye ilk kez 6 ay önce başvurmuş. Bugüne kadar vakıftan gıda, giysi, yakacak ve nakit yardımı almış. Nakit yardımını sürekli yardım kapsamında alıyor.

11. Görüşme

Leyla, 32 yaşında, evli, 8 ve 10 yaşlarında iki çocuğu var. Eşi geçici süreyle hanede bulunmuyor, iki çocuğuyla birlikte yaşıyor. Çocukların ikisi de okula devam ediyorlar. Ankara'da doğup büyümüş. Lise mezunu. Evlenmeden önce çeşitli işlerde çalışmış. Çalıştığı işlerde bir yıl kadar sosyal sigortası ödenmiş. Dikiş-overlok biliyor. Leyla, SYDV'ye ilk kez 7 yıl önce başvurmuş. Bugüne kadar vakıftan gıda ve nakit yardımı almış. Nakit yardımını sürekli yardım kapsamında alıyor. Aylık gelirini, sürekli yardımın yanı sıra yaptığı işten elde ediyor. Üniversiteye gitmek, bir bölüm bitirmek istediğini belirtti.

12. Görüşme

Ayşe, 32 yaşında, evli, 8, 10 ve 12 yaşlarında olmak üzere 3 çocuğu var. 19 yaşında evlenmiş. Eşi, hastalığı sebebiyle çalışmıyor. Çocuklarının üçü de okula devam ediyorlar. Ayşe, lise mezunu. Evlenmeden önceki dönem ve sonrasında bir süreliğine sosyal güvencesiz işlerde çalışmış. Bugüne kadar gıda, kömür ve nakit yardımı almış. Eşi daha önceleri çalışıyormuş ancak hastalandıktan sonra çalışmamaya başlamış. Bu durumda yardımlarla ve Ayşe'nin dışarıda yaptığı temizlik işleriyle geçim sağlanıyor. Ayşe, çocuklarının okuması konusunda çok hevesli. SYDV'ye ilk kez 4 yıl önce başvurmuş. Bugüne kadar gıda ve eğitim (nakit) yardımı almış.

13. Görüşme

Melek, 28 yaşında, boşanmış, 5 ve 8 yaşlarında olmak üzere 2 çocuğu var. Ortaokul mezunu. Maddi yetersizlik nedeniyle liseye devam edememiş. Büyük çocuğu okula devam ediyor ve çocuklarının okuması en bü-

y¼k ideali. Herhangi bir mesleki eğitim veya becerisi yok. K¼ç¼k çocuğunu bırakacak bir yeri olmadığı için, iş bulmakta zorluk çektiğini belirtti. Sosyal güvencesiz işler olmak üzere iş deneyimi var ancak herhangi bir mesleği veya zanaatı yok. Melek 2 sene önce boşanmış. Kendisi pek çok işte çalışmış. Temizlik işleri de yapmış. Eşinin hiç düzenli bir işi olmamış. Çocuklarının okumasını çok istiyor. Kreş isteği var. SYDV'ye ilk kez 2 yıl önce başvurmuş. Bugüne kadar vakıftan gıda ve nakit yardımı almış.

